

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

AİLENİN, ÇOCUKLARININ DİN EĞİTİMİNE KATKISI (İSTANBUL ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

ÖMER ÖZDEMİR

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

AİLENİN, ÇOCUKLARININ DİN EĞİTİMİNE KATKISI (İSTANBUL ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

ÖMER ÖZDEMİR

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi EMİNE KESKİNER

İstanbul, 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

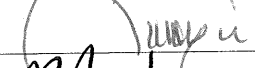
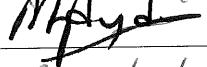
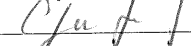
TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN EĞİTİMİ Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi ÖMER ÖZDEMİR'nin AİLENİN, ÇOCUKLARININ DİN EĞİTİMİNE KATKISI (İSTANBUL ÖRNEĞİ) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 1.08.2019 tarih ve 2019-24/14 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...10.../...09.../2019...

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi EMİNE KESKİNER	
2. Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi RAMAZAN GÜREL	
3. Jüri Üyesi Prof. Dr. ZEKİ SALİH ZENGİN	
4. Jüri Üyesi Prof. Dr. MEHMET ZEKİ AYDIN	
5. Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi G.PEHLİVAN AĞIRAKÇA	

ÖNSÖZ

Toplumun en küçük birimi ve temel yapı taşı olan aile, bireyin biyolojik, psikolojik, ekonomik pek çok ihtiyacının karşılandığı temel kurum olduğu gibi bireyin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde, kimlik ve kişiliğinin oluşmasında da ailenin önemli bir yeri vardır.

Bununla birlikte bireyin, dinî gelişiminde de aile, önemli role sahiptir. Nitekim ailede, verilecek doğru bir din eğitimi çocukta dinî duygu ve düşüncenin gelişmesine katkı sayılabileceği gibi, aksi yönde verilecek yanlış bir eğitim çocukta dinî duygunun körelmesine ve yanlış yöne sapmasına neden olabilir. Bu bağlamda ailenin, çocuğa karşı en önemli görevlerinden biri de çocukta var olan dinî duygunun ortaya çıkarılması ve geliştirilmesine doğru rehberlik etmektir.

Bu çalışma ile öncelikle bireyin dinî anlayış ve birikiminde ailenin yeri ve önemi belirlendikten sonra ailenin bu görev ve sorumluluğunu ne ölçüde yerine getirdiği ortaya konuldu. Ayrıca ailenin/ebeveynlerin, çocuklarının din eğitimine katkı sağlayıp sağlamadıkları, ne derece katkı sağladıkları konusunda ne düşündükleri ve ne tür uygulamalar yaptıkları ve bu uygulamalarda başarılı ya da eksik gördükleri taraflarının neler olduğu tespit edildikten sonra bu konuda bazı değerlendirme ve önerilerde bulunuldu. Bununla birlikte okulda verilen din eğitimi ve öğretiminin ailenin yerine getiremediği sorumlulukları ve beklentileri gerçekleştirme konusundaki vazgeçilmezliği yeniden ortaya konuldu.

Ailelerin, çocuklarının din eğitimine katkısını ele alan bu araştırma, girişle birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Giriş mahiyetindeki birinci bölümde, araştırmanın amaç ve önemine, problemine, denencelerine, yöntemine, evren ve örnekleme, sınırlılıklarına ve konu ile ilgili yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

İkinci bölümde; *Aile ve önemi, ailede din eğitimi ve önemi, ailede din eğitiminde öne çıkarılması gereken hususlar* ele alınmıştır. Üçüncü bölümde; araştırma sonucu elde edilen bulgular ele alınıp değerlendirilmiştir. Son bölümde ise araştırma sonucunda elde edilen sonuçlara ve söz konusu sonuçlar ışığında birtakım önerilere yer verilmiştir.

Araştırmanın her aşamasında ilgi, yardım ve desteklerini gördüğüm kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Emine Keskiner'e en içten duygularıyla şükranlarımı sunarım. Tezin planlanması, yürütülmesi ve tamamlanmasına kadarki bütün süreçlerde her türlü desteği ve katkıyı sunan ve akademik kariyerime başladığım günden beri bana rehberlik eden değerli hocam Prof. Dr. Zeki Salih Zengin'e müteşekkirim. Tecrübe ve bilgi birikimlerinden istifade

ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın ve Prof. Dr. Ahmet Koç'a teşekkür ederim. Tez jürimde bulunan ve tezime önemli katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Gürel ve Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm Pehlivan Ağırakça'ya teşekkür ederim. Ayrıca kendilerinden istifade ettiğim Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalının değerli hocalarına özellikle Prof. Dr. Yurdagül Mehmedoğlu, Prof. Dr. Nurullah Altaş'a teşekkürü borç bilirim. Bununla birlikte farklı dünya görüşlerine sahip ailelere/katılımcılara ulaşmamda yardımcı olan Handan Yalvaç Arıcı Hanımefendi'ye ve mülakat teklifimizi geri çevirmeyip araştırmaya katkıda bulunan katılımcılara ayrıca teşekkür ederim. Üzerimde emeği olan herkese, başta anne-babama ve tüm hocalarıma teşekkür ederim. Yoğun çalışma esnasında bana rahat ve huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan, fedakârlıkla beni destekleyen kıymetli eşime ve kendilerine ayırmam gereken zamanı araştırmama harcamak zorunda kaldığım oğlum Zübeyr Talha ve kızım Ebrar'a da ayrıca teşekkür ederim.

İstanbul, 2019

Ömer ÖZDEMİR

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyisim	: Ömer ÖZDEMİR
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	: Din Eğitimi
Tez Danışmanı	: Emine KESKİNER
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Eylül, 2019
Anahtar Kelimeler	: Aile, din eğitimi, ailede din eğitimi, okul, öğretmen, okulda din eğitimi ve öğretimi.

ÖZET

Bu araştırmada, aile, ailenin din eğitimi açısından önemi ve ailede din eğitiminde dikkate alınması gereken hususlar kısaca ele alındıktan sonra esas olarak ailenin, çocuklarının din eğitimine katkı sağlayıp sağlamadığı ve bu konuda başarılı ya da eksik gördükleri tarafların neler olduğu ve çocuklarına din eğitimi verme konusunda kendilerini yeterli görüp görmediklerinin yanı sıra okuldaki din eğitimi ve öğretimi hakkındaki görüş ve düşünceleri de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmada Türkiye'nin hemen her bölgesinden göç alan ve her türlü sosyoekonomik ve sosyokültürel aile yapısını bünyesinde barındıran, İstanbul ilinde yaşayan ve farklı dünya görüşlerine sahip 30 aileyle derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlarda katılımcılara kişisel bilgiler dışında “Çocuklara din eğitimi verilmeli mi? Verilmeli ise hangi yaştan itibaren, kim ya da kimler tarafından verilmeli? Çocukların din ile ilgili merak ettikleri konular nelerdir? Ebeveynler, çocuklarının dinî konulardaki sorularını cevaplandırmada kendilerini yeterli bulmakta mıdır?” gibi sorulardan oluşan 17 açık uçlu soru sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplar nitel veri analiz programı olan *NVivo10* programına aktırılmış, veriler belirli kategori ve temalar altında toplanıp kodlandıktan sonra analiz edilerek yorumlanıp, bir takım değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, bireyin dinî kişiliği üzerinde anne-babalar başta olmak üzere aile ve aile bireylerinin önemli etkisi olduğu; ancak ailenin, çocuklarına din eğitimi verme konusunda yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca ebeveynlerin, çocuklarına din eğitimi verilmesi gerektiğini düşündükleri; ancak kendilerini bu konuda yeterli görmedikleri gibi okulu da yeterli görmedikleri saptanmıştır. Ailelerin okuldaki din eğitimini yeterli bulup bulmamalarındaki temel etkenin ise öğretmen olduğu ortaya çıkmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Ömer ÖZDEMİR
Field : Philosophical and Religious Studies
Program : Religious Education
Supervisor : Emine KESKİNER
Degree Awarded and Date : Ph.D., September, 2019
Keywords : Family, education of religion, education of religion in family, school, teacher, teaching of religion in school.

ABSTRACT

Following a short review of such topics as family, the importance of family from the perspective of the education of religion, the points necessary to be considered in the education of religion in family, this study is intended to investigate whether or not family principally contributes to children's education of religion, and in what aspects the family is successful or unsuccessful, whether the family members consider themselves adequate or inadequate in providing their children with education of religion, as well as their views on the education of religion offered at school.

This study, using a quantitative method of research, has carried out in-depth interviews with 30 families who have different worldviews and who live in Istanbul, which has received immigrants from every region of the country and hosts families from every kind of socioeconomic and sociocultural structure. In the interview, the participants are asked such open-ended questions as, "Should the children be given education of religion? If they should be, from what age onwards should they be given and by who? What are the topics that most attract the children's sense of curiosity about religion? Do the parents consider themselves to be adequate in answering their children's questions about religion? The answers are entered in the program of *NVivo10*, which is a quantitative analysis program; once they are collected and coded in certain categories and themes, they are analyzed and interpreted, to finally make some assessments and suggestions.

The findings have established that family and family members in general and parents in particular have important effects on the individual's religious personality, yet they are inadequate in giving their children education of religion. They also show that the parents think that their children should receive education of religion, but they consider neither themselves nor school to be adequate for this task. It has been also discovered that the major factor in the

families' tendency to regard the education of religion offered by school as inadequate is the inadequacy of teacher for this task.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
GENEL BİLGİLER	V
ÖZET	V
GENERAL INFORMATION	VI
ABSTRACT	VI
GRAFİKLER LİSTESİ	XI
TABLolar LİSTESİ.....	XIII
EKLER LİSTESİ	XIV
KISALTMALAR.....	XV
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.2. Problem.....	3
1.3. Denenceler	5
1.4. Araştırmanın Yöntemi	6
1.4.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	7
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	9
1.6. İlgili Çalışmalar	9
2. AİLENİN DİN EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ	15
2.1. Aile ve Önemi.....	15
2.2. Ailede Din Eğitimi ve Önemi	19
2.2.1. Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimini Dikkate Alma	22
2. 2. 1. 1. Çocuklarda Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi	24
2. 2. 1. 2. Ergenlerde Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi.....	27
2. 2. 1. 3. Sağlıklı Bir Allah İnancı Kazandırma	30

2. 2. 2. Rol Model Olma	33
2. 2. 2. 1. Çocuklara Sevgi ve Şefkatle Yaklaşma	38
2. 2. 3. Uygun Çevre Oluşturma	40
2. 2. 3. 1. İlahi Yardım İsteme.....	44
2. 2. 3. 2. Çocukların Dinî ve Ahlaki Gelişimine Katkı Sağlayacak Faaliyetler Gerçekleştirme	45
2. 2. 3. 3. Çocukları Zaman Zaman Kutsal Mekânlara Götürme	47
3. BULGU VE YORUMLAR.....	50
3.1. Araştırmaya Katılanlar ile İlgili Kişisel Bilgiler	50
3.2. Katılımcıların Din Eğitimi Açısından Aileye Dair Görüşleri.....	53
3.2.1. Din İle İlgili Konuların Konuşulma Durumu.....	53
3.2.2. Evlerde Dinî Kitapların Bulunma Durumu.....	57
3.2.3. Ebeveynlerin, Çocuklarına Din Eğitimi Verilmesine Yönelik Görüş ve Düşünceleri	61
3.2.4. Bireylerin, Dinî Anlayış ve Birikiminde Aile Bireylerinin Etkisi	68
3.2.5. Ebeveynlerin, Çocuklarının Din İle İlgili Sorularını Cevaplandırma Noktasındaki Yeterlikleri	74
3.2.6. Ebeveynlere Göre Çocuklara Din Eğitimi Verilirken Öncelik Verilmesi Gereken Hususlar	78
3.2.7. Ebeveynlerin, Çocuklarına Din Eğitimi Verme Konusundaki Yeterlikleri	86
3.2.8. Çocukların, Dinî Yaşantılarındaki Rol Modelleri.....	93
3.2.9. Ailede Dinî İfadelerin Kullanımı	96
3.2.10. Ailede, Allah İle İlgili Ceza, Bela vb. İfadelerin Kullanımı	99
3.2.11. Ailelerin, Çocuklarını Dinî Mekânlara Götürme Durumu.....	102
3.3. Katılımcıların Din Eğitimi Açısından Okula Dair Görüşleri.....	106
3.3. 1. Ebeveynlerin Okulda Çocuklarına Din Eğitimi Verilmesine Bakışları.....	106

3.3.2. Ebeveynlere Göre Okulda Çocuklarına Verilen Din Eğitiminin Çocuklarına Etkisi	113
3.3.3. Katılımcıların, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin, Çocuklar Üzerindeki Etkisi Hakkında Görüşleri.....	116
3.3.4. Ebeveynlerin, Okulda Verilen Din Öğretimi/Eğitiminden Beklentileri ve Bu Beklentilerin Karşılama Durumu	122
3.4. Katılımcıların Din Eğitimi Açısından Aile ve Okul Dışındaki Çevreye Dair Görüşleri	128
3.4.1. Ebeveynler ve Okul Dışında Çocukların Dinî Anlayış ve Yaşantısına Etkisi Bulunan Kişi ve Kurumlar.....	128
3.4.2. Çocukların İnternet/Sosyal Medya Kullanma Durumu ve Dinî İçerikli Sitelere İlgisi	131
4. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	141
Sonuç	141
Öneriler	145
KAYNAKÇA	148
EKLER.....	165
Ek 1. Araştırmaya Katılan Ebeveynlerin Genel Özellikleri	165
Ek 2. Katılımcı Görüşme Formu	167

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Ailede, Din İle İlgili Konuların Konuşulma Sıklığı	54
Grafik 2: Ailede, Din İle İlgili Konuşulan Konular	55
Grafik 3: Evlerde Din İle İlgili Kitapların Bulunma Durumu	58
Grafik 4: Ailede Dinî Hikâye ve Romanların Okunması.....	60
Grafik 5: Katılımcılara Göre Din Eğitime Başlama Yaşı	63
Grafik 6: Katılımcılara Göre Çocuklara Din Eğitimi Vermesi Gereken Kişiler	66
Grafik 7: Katılımcıların Dinî Anlayış ve Birikiminde Etkili Olan Kişi, Kaynak veya Kurumlar	68
Grafik 8: Çocukların Din İle İlgili Merak Ettikleri Konular, Sorular	74
Grafik 9: Ebeveynlerin, Çocuklarının, Din İle İlgili Sorularını Cevaplandırma Yeterliği	77
Grafik 10: Çocuklara, Din Eğitimi Verilirken Öncelik Verilmesi Gereken Konular	79
Grafik 11: Ailenin Çocuğa Din Eğitimi Verme Konusunda Yeterliği	84
Grafik 12: Ailede Çocuklara Din Eğitimi Veren Kişiler	86
Grafik 13: Katılımcıların, Çocuklarına Vermiş Oldukları Din Eğitimi Yeterli Bulma Durumu	87
Grafik 14: Katılımcıların, Çocuklarına Vermiş Oldukları Din Eğitiminde Başarılı Olduklarını Düşündükleri Hususlar	89
Grafik 15: Katılımcıların, Çocuklarına Vermiş Oldukları Din Eğitiminde Güçlük Yaşadıkları Hususlar.....	91
Grafik 16: Çocukların Din İle İlgili Yaşantılarında Taklit Ettiği, Örnek Aldığı Kişiler	95
Grafik 17: Ailede, Dinî İfadelerin Kullanılma Sıklığı	97
Grafik 18: Ailede, Allah İle İlgili Ceza, Bela vb. İfadelerin Kullanımı	100
Grafik 19: Ailelerin, Çocuklarını Dinî Mekânlara Götürme Durumu	103
Grafik 20: Ailelerin, Çocuklarını Dinî Mekânlara Götürme Sıklığı.....	105
Grafik 21: Okulda Verilen Din Öğretimi/Eğitiminin, Çocuklar Üzerinde Etkisi.....	113
Grafik 22: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin, Çocuklar Üzerindeki Etkisi	118
Grafik 23: Ailelerin, Okulda Çocuklarına Verilen Din Öğretimi/Eğitiminden Beklentilerinin Karşılanma Durumu	125
Grafik 24: Aile ve Okul Dışında Çocukların Dinî Anlayış ve Yaşantısına Etkisi Olan Kişi ya da Kuruluşlar	128
Grafik 25: Çocukların, İnternet/Sosyal Medyayı Kullanma Sıklığı	134
Grafik 26: Çocukların, İnternet/Sosyal Medya vb. Araçları Kullanım Amaçları.....	135

Grafik 27: Çocukların, Dinî İçerikli Takip Ettiği Site/Siteler.....	136
Grafik 28: Televizyon, İnternet/Sosyal Medya vb. Araçların Çocukların, Dinî Duygu Ve Davranışları Üzerine Etkisi	137

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı	50
Tablo 2: Katılımcıların Yaş'a Göre Dağılımı	50
Tablo 3: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	51
Tablo 4: Katılımcıların Mesleklerine Göre Dağılımı	52
Tablo 5: Katılımcıların, Çocuklarının Devam Ettikleri Okul Türüne Göre Dağılımı	53

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Araştırmaya Katılan Ebeveynlerin Genel Özellikleri	165
Ek 2. Katılımcı Görüşme Formu.....	167

KISALTMALAR

<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>böl.</i>	Bölüm
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>C.</i>	Cilt
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>DİA</i>	Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>DKAB</i>	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
<i>İDKAB</i>	İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
<i>drl.</i>	Derleyen
<i>Ed.</i>	Editör
<i>Haz.</i>	Hazırlayan
<i>sad.</i>	Sadeleştiren
<i>MEB</i>	Millî Eğitim Bakanlığı
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>ss.</i>	seçili sayfalar
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>TÜİK</i>	Türkiye İstatistik Kurumu
<i>H.</i>	Hicri
<i>M.</i>	Miladi
<i>Yay.</i>	Yayımları
<i>İSAM</i>	İslam Araştırmaları Merkezi
<i>ts.</i>	Tarihsiz
<i>hzl.</i>	Hazırlayan
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>İHL</i>	İmam Hatip Lisesi
<i>t.y.</i>	tarih yok
<i>vd.</i>	ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Aile, toplumun devamını sağlayan; bireylerin, kimlik ve kişiliklerinin oluşmasında, toplumsallaşıp topluma faydalı bireyler hâline gelmelerinde alternatifi olmayan öncelikli ve en önemli kurumlardan biri olarak tanımlanmaktadır.¹ Toplumun çekirdeği olan aile, insanlık tarihinin başlangıcından beri hep var olmuştur. Zira tarihte ailenin olmadığı bir topluma rastlamak mümkün değildir.²

Bireyin yetişip olgunlaşması, topluma faydalı bir birey hâline gelmesinde ailenin ve ailede alacağı eğitimin keyfiyeti oldukça önemlidir.³ Nitekim insanın temel eğitimi aile ortamında başlar. Hatta insanın hayatında en önemli etkiye sahip bireyler, insanın içinde yetişmiş olduğu aile fertleri, bunlar içinden de en önemli etkiye sahip olan kişi ise insanın annesidir ve annesinden almış olduğu eğitimidir. Öyle ki kişinin şahsiyet ve karakteri annesinden almış olduğu eğitim üzerine bina olunur, denilebilir.⁴

Dolayısıyla ailede bireye verilecek eğitimin niteliği, bireyin ileride topluma faydalı veya zararlı bir birey hâline gelmesinde büyük önem taşımaktadır.⁵ Bu yüzdendir ki; huzurlu, mutlu bir ailede yetişmiş, iyi bir aile eğitimi ve terbiyesi almış bireyler hem kendileri ile barışık hem de çevresiyle uyumlu, topluma ve insanlığa faydalı bireyler hâline gelmektedirler.

Birey üzerinde önemli etkiye sahip olan ailenin, bireyin dinî kişiliği üzerinde de birinci derecede etkiye sahip olduğu yapılan birtakım araştırmalar sonucu ortaya konulmuştur.⁶

Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile birlikte ülke çapında gerçekleştirmiş olduğu geniş kapsamlı "*Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*" isimli araştırma da aile ve aile bireylerinin din eğitimi konusundaki önemini ortaya koyan önemli bir çalışmadır. Zira söz konusu araştırmaya katılan deneklere sorulan

¹ Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi, "Türkiye'de Aile", İstanbul: Sekam Yayınları, 2010, s. 5.

² Hüseyin Ağca, *Ailede Eğitim*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 3; Cihangir Doğan, "Ailenin Önemi ve Vazgeçilmez Fonksiyonları", *Aile ve Eğitim*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 21.

³ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Hüseyin Algül, (hzl.), Basım yeri ve yılı yok: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, No. 30, s. 153.

⁴ M. Faruk Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 2, (1995), s. 120; Yusuf Alpaydın, Hatice Ayar ve Arife Gümüş, *Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentileri ve Zorlanma Alanları*, İstanbul: Yekder, 2015, s. 67; Doğan, s. 27.

⁵ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1982, s. 184.

⁶ Çocukluk yıllarında verilen din eğitimi ve öğretimi ile bu konuda ailenin önemi ve rolü konusunda geniş bilgi için ayrıca bakınız: Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998, s. 287; Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980, s. 89: Armaner'e göre dinsel formasyonda öncelikle aile, sonra kişisel düşünce ve daha sonra da okul etkili olmakta; Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, İstanbul: Beyza Kitap, 2009, s. 15-28; Ayşe Zişan Furat, "Din Eğitimi Açısından "7 Çok Geç" Kampanyası", *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss. 701-719. Bir kısım Batılı psikolog ve pedagoglar da eğitimde ailenin özellikle de anne-babanın önemine dikkat çekmektedirler: Örneğin: Jean Jacques Rousseau, *Emil*, Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Salahattin Güzey (çev.), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1966, s.17.

“*Dinî Bilginin Kaynağı*” sorusuna “*Ailem ve Yakın Çevrem*” olarak cevap verenlerin oranı %91,8’dir.⁷ Aynı çalışmada, “*Dinî Bilginin Gelişmesini Teşvik Eden Kurum/Kişiler*” sorusuna katılımcıların % 81,8’i dinî bilgilerinin gelişmesine birinci sırada en çok teşvik eden “*Aile ve Yakın Çevre*” cevabını vermişlerdir.⁸

Söz konusu çalışmada; “*Dinî Bilgilerin En Çok Öğrenildiği Yaş Grubu*” sorusuna dinî bilgilerin en çok öğrenildiği yaş grubu %47,4 ile 6-10 yaş grubudur. Bu yaş grubunu 11-13 yaş grubu %30,1 ile ve %9,4’lük oranla 14-16 yaş grubu izlemektedir. Buna göre söz konusu araştırmaya katılanların %90’ından fazlasının dinî bilgilerinin en çok 16 yaş ve öncesinde öğrendikleri görülmektedir.⁹

Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2006 yılında geniş kapsamlı yapmış olduğu “*Aile Yapısı Araştırması 2006*” isimli araştırmaya katılan deneklerin %58’i dinî bilgileri en çok ailesinden ya da akrabalarından öğrendiklerini belirtmişlerdir.¹⁰ Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği (YEKDER) de 2015 yılında gerçekleştirdiği “*Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentileri ve Zorlanma Alanları*” isimli çalışmasında anne-babanın çocuk eğitimindeki önemine dikkat çekmektedir.¹¹ Çınar’ın yapmış olduğu araştırmaya katılan katılımcılar da ilk sırada, çocuklara yönelik din eğitiminin ailede verilebileceğini belirtmişlerdir.¹²

Bireyin kişilik ve karakteri, büyük oranda ailede almış olduğu din eğitimi ile doğrudan ilgilidir. Ailede iyi bir din eğitimi almış bir bireyin, okulda ve diğer sosyal ortamlarda terbiyesi çok daha kolay olabilmektedir. Öte yandan ailede iyi bir eğitim ve din eğitimi almamış bir bireyin, okulda ve diğer eğitim ortamlarında eğitimi ve din eğitiminin çok kolay olmadığı hatta ailede iyi eğitim almamış bir bireyi eğitmenin çok zor olduğu öğretmenler ve konunun uzmanlarınca ifade edilen bir gerçekliktir.¹³

İlgili çalışmalar kısmında görüleceği üzere ülkemizde, ailede din eğitimi çeşitli yönleri ile ele alan az sayıda kitap, bazı yüksek lisans tezleri ve konu ile ilgili kaleme alınmış makaleler bulunmasına rağmen, uygulamada ailenin, din eğitimi konusunda yeterliliğini* ve bu yeterliğin ne derece uygulamaya yansıdığını gösteren yeterince çalışmanın yapılmamış olması araştırmamızın önemini ortaya koymaktadır.

⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması”, Ankara: 2014, s. 114.

⁸ Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, s. 134.

⁹ Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, s. 111-112.

¹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, “Aile Yapısı Araştırması 2006”, Ankara: TÜİK Matbaası, 2006, s. 22.

¹¹ Yusuf Alpaydın, Hatice Ayar ve Arife Gümüş, s. 67-68

¹² Fatih Çınar, *Öğretmenlerine ve Velilerine Göre Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi*, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2016, s. 86.

¹³ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Terbiye ve İman*, İstanbul: Yakın Turan Matbaası, tarihsiz, s.16-17.

* Yeterlik kelimesi liyakat/ehliyet anlamında kullanılmıştır.

Bu çalışma ile bireyin eğitimi ve din eğitiminde önemli etkiye sahip olan aile kurumunu, ailenin din eğitimi konusundaki yeterliğini ve bu önemli sorumluluğu ne ölçüde yerine getirebildiğini ortaya koymayı amaçlamaktayız. Bu amaca ulaşabilmek için öncelikle ailelerin din eğitimi konusunda karşılaştıkları sorunları ele alıp bu sorunları ailelerin çözebilme imkânını tartışacağız. Buradan hareketle de din eğitiminin tamamen ailelere terkedilmesinin ne derece mümkün olduğu? Şayet böyle bir yola gidilirse nasıl bir sonuçla karşılaşılacağı konusunda da bir projeksiyon sunmayı amaçlamaktayız. Ayrıca çalışmamızda, ailedeki din eğitiminin okulda verilen DKAB dersine alternatif olacak düzeyde gerçekleştirilip gerçekleştirilemediğini ortaya koymaya çalışacağız.

Bu çalışma ile din eğitimi disiplinine konuyla ilgili veriler sunmakla birlikte aile ile ilgili çalışmalar yürüten Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurum ve kuruluşların aileye yönelik gerçekleştirecekleri çalışmalara katkı sağlamayı ummaktayız. Ayrıca okulda verilen din eğitimi ve öğretiminin; ailenin, yerine getiremediği sorumlulukları ve beklentileri gerçekleştirme konusundaki durumunu ortaya koymaya çalışacağız. Böylelikle ülkemizde din dersinin statüsünün belirlenmesine katkı sağlaması bakımından da çalışmanın önemli olacağı düşünülmektedir.

1.2. Problem

Eğitim, bireyin doğumu ile başlayıp hayat boyu süren bir faaliyettir.¹⁴ Beşikten mezara kadar devam eden eğitim faaliyeti aile, okul, toplum gibi birçok ortamda gerçekleşebilen bir etkinliktir. Fakat eğitimin en etkili ve bireyi pek çok açıdan etkileyen en önemli kısmı ailede gerçekleştirilen eğitimidir.¹⁵

Din eğitimi de eğitim gibi insanın doğumu ile başlayıp hayat boyu süren bir süreçtir. Bu süreçte örgün ve yaygın eğitim kurumlarının her birinin ayrı ayrı yeri, önemi ve her bir kurumdan alınan din eğitiminin bir değerini tamamlar yönü vardır. Bu bağlamda okul gibi örgün eğitim kurumlarının, bireyin başkalarını model alması, sosyalleşmesi vb. noktalarda ayrı önemi ve katkısı vardır. Öte yandan bireyin din eğitiminde, yaygın eğitim kurumlarından olan cami, Kur'an kursu, vakıflar, dernekler, dinî grup ve cemaatlerin de etkisi vardır; fakat genelde eğitimde -özelde de din eğitiminde- bireyin ilk etkilenmelerini, ilk eğitimini almış olduğu aile ve aile ortamının ayrı bir yeri ve önemi vardır.

¹⁴ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, s.16; Rousseau, s. 28; Mehmet Zeki Aydın, **Ailede Ahlak Eğitimi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.134.

¹⁵ Baltacıoğlu, s.13; Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s. 167; Abdurrahman Dodurgalı, **Ailede Din Eğitimi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 150-160; Halis Ayhan, "Ailede Din Eğitimi", **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt. 10, Sayı. 114-115, (1971), s. 409; Ali Rıza Aydın, "Çocuğun Dinî Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü", **EKEV Akademi Dergisi**, Cilt. 7, Sayı: 15, (2003), s. 109; Hasan Çelikkaya, **Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi**, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, s. 56-57.

Bireyin kimlik ve kişiliğinin oluşmasında ve bireyin topluma faydalı bir insan olarak eğitilmesinde en etkili kurum olarak kabul edilen ailede¹⁶ alınan din eğitiminin çocuğun dinî kimlik ve kişiliği üzerinde büyük etkisinin olduğu göz önüne alındığında, ebeveynlerin, çocuklarının din eğitimine ilişkin görüşlerinin, tecrübelerinin ve uygulamalarının ortaya konulması gerekmektedir. Ülkemizde ailede din eğitimi ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar genel olarak aile, ailede din eğitimi, ailede din eğitiminin önemi ve ailede din eğitiminde göz önüne alınması gereken ilkeler vb. başlıklarla ele alınmış teorik çalışmalardır; fakat ailenin, çocuklarının din eğitimine katkısını, doğrudan ailelerin görüş ve düşüncelerine dayanarak ele alan bir araştırma ile karşılaşmadık. Bu nedenle ailenin/ebeveynlerin, çocuklarının din eğitimine katkı sağlayıp sağlamadığı, ne derece katkı sağladıkları ve ne tür uygulamalar yaptıklarını ayrıca bu konuda başarılı ya da eksik gördükleri taraflarının neler olduğu vb. soruların cevaplarının, müstakil bir araştırma çerçevesinde ele alınıp incelenmesi, din eğitimi disiplini açısından bir ihtiyaçtır.

Bununla birlikte aileler; okulun, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde verdiği din öğretimini/eğitimi verebilir mi? Ailelere göre okulda zorunlu din dersleri olmalı mı veya olmamalı mı? Ailede çocuklara verilen din eğitimi, okulda verilen din eğitimi ihtiyacını ortadan kaldırır mı? Ayrıca “*Ailede, çocuklara verilen din eğitimi yeterlidir. Bu nedenle okulda din eğitimine/öğretimine ihtiyaç yoktur*” düşüncesi doğru mu? Bu ve bu gibi sorulara cevap bulunması da din eğitimi disiplini açısından önemli bir ihtiyaçtır. Söz konusu ihtiyaçtan hareketle bu araştırma, ailelerin çocuklarının din eğitimine katkısını ele almaktadır. Buna göre, araştırmanın temel problemini, “*Ailelerin, çocuklarının din eğitimine katkısının ne olduğu?*” sorusu oluşturmaktadır.

Araştırmada, yukarıdaki problem cümlesi ışığında ebeveynlerin, çocuklarının din eğitimindeki görev ve sorumluluklarını ne ölçüde yerine getirdikleri ve çocuklarının din eğitimi için nasıl bir yol izledikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Ailelere göre çocuklara din eğitimi verilmeli midir?
2. Verilmeli ise hangi yaştan itibaren, kim ya da kimler tarafından verilmelidir?
3. Aileler çocuklarına din eğitimi vermekte midirler?
4. Aileler sağlıklı ve yeterli din eğitimi verme konusunda kendilerini yeterli görmekte midirler?

¹⁶ Baltacıoğlu, s.13-18; Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi**, Ankara: Akid Yayıncılık, 1991, s. 26-27; Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982, s. 46; M. Faruk Bayraktar, “Ailenin Eğitim Görevi”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 2, (1995), s. 117; Mustafa Köylü, “Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu”, **Aile ve Eğitimi**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 234-235.

5. Şayet aileler çocuklarına din eğitimi veriyorlarsa bu eğitimi nasıl gerçekleştirmektedirler?
6. Çocukların din ile ilgili merak ettikleri konular nelerdir?
7. Ailelerin, çocuklarının din eğitimine katkısı ne düzeydedir?
8. Ailelerin, okullarda DKAB derslerinin varlığı konusundaki düşünceleri nelerdir?
9. Aileler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin çocuklarına sağladığı kazanımlar hakkında ne düşünmektedirler?
10. DKAB derslerinin çocukların dinî duygu, düşünce ve yaşantıları üzerindeki etkisi hangi düzeydedir?
11. Ailelerin, okulda çocuklarına verilen din öğretimi/eğitiminden memnuniyet durumu nasıldır?
12. Ailelerin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinden beklentileri nelerdir?
13. Aile ve okul dışında çocukların dinî kişiliği üzerine etki eden kişi ya da kuruluşlar var mı?

Bununla birlikte ebeveynlerin, çocuklarının din eğitimine katkıları konusunda düşüncelerinden hareketle aile dışında okulda din eğitimi verilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek durumla ilgili bir projeksiyon tutulması amaçlanmaktadır. Araştırma öncesi konuyla ilgili denencelerin bir kısmı şunlardır:

1.3. Denenceler

1. Bireylerin dinî anlayış ve birikimlerinde aile bireylerinin önemli etkisi bulunmaktadır.
2. Aileler, çocuklarına erken yaşlardan itibaren din eğitimi verilmesi gerektiğini düşünmektedirler.
3. Çocuklarına, din eğitimi verme konusunda ailelerin durumu değişiklik arz etmektedir.
4. Çocuklarına yeterli düzeyde din eğitimi verebildiğini düşünen aileler olabildiği gibi veremediğini düşünen aileler de vardır.
5. Çocuklarına yeterli din eğitimi veremediğini düşünen ebeveynler, bu konuda kendilerinin yeterli bilgi ve donanıma sahip olmadıklarını düşünmektedirler.
6. Aileler, okulda çocuklarına Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin verilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

7. Aileler, okullardaki DKAB derslerinin çocuklarının dinî bilgi, duygu ve davranışlarının gelişmesine katkı sağladığını düşünmektedirler.
8. Bireylerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine bakışlarının olumlu ya da olumsuz olmasında birinci derecede Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri etkilidir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Ailelerin, çocuklarının din eğitime katkısını ve bu konuda görüş ve düşüncelerini ayrıntılı ve derinlemesine ortaya koymaya çalışan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür.”¹⁷

Araştırmamız, teorik ve alan araştırması olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızın kavramsal ve kuramsal çerçevesini oluşturan teorik bölümünde konumuz ile ilgili yazılmış olan kitaplar, tezler, makaleler başta olmak üzere konu ile ilgili materyaller incelenerek bu alanda daha önce yapılmış çalışmaların incelenmesini ifade eden *literatür tarama* yöntemi kullanılmıştır.¹⁸ Nitel bir çalışmada *literatür tarama* yöntemi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile beraber de kullanılabilir.¹⁹

Çalışmamızın araştırma bölümünde ise nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama aracı olan mülakat (görüşme-interview) yöntemi kullanılmıştır. Görüşme, bireylerin, çeşitli konulardaki düşüncelerine, duygularına, inançlarına, davranışlarına, deneyimlerine, istek ve şikâyetlerine yönelik bilgi elde etmede oldukça etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir.²⁰ Yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üç görüşme türünden söz edilebilir. Araştırmamızda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu yaklaşımda araştırmacı önceden hazırlamış olduğu soruların yanı sıra görüşmenin akışına göre soruların yerini, sırasını değiştirebildiği gibi yeni sorular da sorabilir ve araştırılan konu

¹⁷ Ali Yıldırım, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”, **Eğitim ve Bilim Dergisi**, Cilt. 23, Sayı. 112, (1999), s. 10.

¹⁸ Zeki Arslantürk, **Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001, s. 80.

¹⁹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 129; Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012, s. 189

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Yıldırım ve Şimşek, s. 129; Karasar, s. 166; Arslantürk, s. 117; İrfan Erdoğan, **Pozitivist Metodoloji: Bilimsel Araştırma Tasarımı İstatistiksel Yöntemler Analiz ve Yorum**, Ankara: ERK Yayınları, 2003, s. 190; Keith F. Punch, **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz (çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005, s. 165-166; John W. Creswell, **Research Design Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches**, Selçuk Beşir Demir (çev. editörü), Ankara: Eğiten Kitap, 2016, s. 191.

hakkında derinlemesine bilgi elde edebilir.²¹ Bu nedenle araştırmamızda, ailelerin, çocuklarının din eğitimine dair görüş ve düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde tespit edebilmek amacı ile görüşme esnasında esneklik sağlayan, hazırlanan soruların görüşmenin akışına göre düzenlemesine ve ayrıntılara inilmesine imkân sağlayan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Sözü edilen amaca ulaşmaya yönelik uygun yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu hazırlanırken ilgili literatür taranmış, araştırmanın problemine cevap bulabilecek sorular hazırlanmıştır. Sorular hazırlanırken danışman ğretim yesi ve ilgili alanda uzman ğretim üyelerinin görüşleri alınarak araştırmacı tarafından görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formunda anlaşılmayan veya yanlış anlaşılan soruların olup olmadığını test etmek amacıyla üç aile ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamaya katılan ailelerden görüşmeye ve sorulara yönelik görüş ve düşünceleri sorulmuştur. Söz konusu ailelerden gelen geri bildirimler çerçevesinde görüşme soruları dil ve içerik bakımından tekrar gözden geçirilmiş ve danışman ğretim yesi ile birlikte görüşme sorularına son şekli verilmiştir.²²

1.4.1. Araştırmanın Evren ve rneklemi

Araştırmanın evrenini, İstanbul genelindeki aileler oluşturmaktadır. Araştırmanın rneklemi ise Türkiye'nin hemen her bölgesinden g alan ve her türlü sosyoekonomik-kültürel aile yapısını bünyesinde barındıran, İstanbul ilinin farklı ilçelerinden, (Üsküdar, Kadıköy, Beşiktaş, Ümraniye vb.) farklı gelir seviyelerinden, farklı sosyokültürel düzeyde ve farklı dünya görüşlerine sahip 30 aile oluşturmaktadır.

İstanbul'un, ekonomi, eğitim, sağlık ve diğer sosyal alanlarda birçok imkna sahip olması, Türkiye'nin her bölgesinden ve her çeşit sosyokültürel ve ekonomik düzeye sahip insanların göç etmesine sebep olmaktadır. Bu durum İstanbul'un nüfus yoğunluğu açısından Türkiye'nin en büyük yerleşim alanı olmasının en büyük etkenlerindedir. Bu yönüyle Türkiye'nin en önemli metropolü olan İstanbul'un büyük lde Türkiye'nin özetini teşkil ettiğini ve Türkiye'nin ktlmş bir modeli olduğunu ifade etmek mümkündür.²³ Bu nedenle araştırmada seçilen ailelerin, araştırmanın amacını gerçekleştirmeye uygun olduğu düşünülmektedir.

²¹ Erdoğan, s. 190.

²² Söz konusu görüşme formu Ek 2'de verilmiştir.

²³ Hasan Yaylı, "Küreselleşmenin Kentler zerine Etkisi: İstanbul rneği", **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı. 24, (2012), ss. 331-357; Birsan Banu Okutan, "Türkiye'de Popüler Kültür ve Din İlişkisi: Kadın zerine Bir Araştırma (İstanbul rneği)" (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 6; Kemaleddin Taş, "Türk Toplumunun Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bakışı (İstanbul rneği)", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s. 30.

Görüşmelere katılacak aileler belirlenirken örneklem olarak *amaçlı örneklem yöntemi* tercih edilmiş ve amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan *maksimum çeşitlilik örnekleme* esas alınmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemeinde esas amaç, görel olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek fertlerin çeşitliliğini maksimum seviyede yansıtmaktır.²⁴ Bununla birlikte katılımcılara ulaşmada amaçlı örneklem yöntemlerinden biri olan *kartopu-zincirleme örnekleme*inden de faydalanılmıştır. Söz konusu yaklaşım araştırmanın problemine dair zengin bilgi kaynağı olabilecek bireylerin belirlenmesinde oldukça etkilidir. Süreç şu soru ile başlar: “*Bu konuda daha çok kim bilgi sahibi olabilir?*” veya “*Bu konuda bana kim yardımcı olabilir?*” Araştırmanın süreci devam ettikçe ulaşılan kişiler bir kartopu gibi büyüyerek devam eder. Böylelikle bir katılımcıdan araştırma/konu ilgili bir diğer katılımcıya ulaşılır.²⁵ Araştırmamızda farklı dünya görüşlerine sahip ailelere ulaşmada kartopu tekniği kullanılarak, araştırmaya katkı sağlayacağını umduğumuz bir aileden bir başka aileye ulaşılmıştır. Bu bağlamda İstanbul ilinin farklı bölgelerinden, farklı semtlerinden, farklı gelir seviyelerinden, farklı sosyokültürel düzeye ve farklı dünya görüşlerine sahip 30 aileye ulaşılmıştır.²⁶

Söz konusu ailelerle görüşme talebinde bulunularak randevu alınmıştır. Görüşmenin yapılacağı mekân belirlenirken katılımcıların isteği doğrultusunda özellikle de katılımcıların dikkatini dağıtmayacak sessiz ortamların olmasına dikkat edilmiştir. Görüşme öncesi araştırmacı ve araştırmanın amacı hakkında genel bilgi verildikten sonra araştırmaya katkıda bulunup bulunmayacakları sorulmuştur. Araştırmaya gönüllü olarak katkıda bulunacaklarını ifade eden aileler ile 2018 yılının ilk altı ayında bizzat araştırmacı tarafından birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte araştırmaya katılan ebeveynlere görüşme esnasında verdikleri bilgilerin araştırmanın amacı dışında kullanılmayacağı ve herhangi bir kurum veya kişi ile paylaşılmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca görüşme sırasında veri kaybının yaşanmaması amacıyla görüşmenin ses kaydı alınacağı katılımcılara ifade edilmiştir. Görüşme verilerinden alıntı yapılırken katılımcıların kimliklerinin gizli tutulması amacıyla katılımcılara görüşme sırası dikkate alınarak A1, A2... şeklinde kodlar verilmiştir. Görüşmelerde katılımcılara kişisel bilgiler dışında 17 tane açık uçlu soru sorulmuştur.²⁷ Görüşmeler sırasında elde edilen ses kaydı hiçbir değişiklik yapılmadan bilgisayar ortamında yazıya dönüştürülmüştür. Söz konusu yazılar, nitel veri analiz programı olan *NVivo10* programına aktırılmış, belirli kategori ve

²⁴ Yıldırım ve Şimşek, s. 119.

²⁵ Yıldırım ve Şimşek, s. 122.

²⁶ Araştırmaya katılan katılımcılara dair genel bilgiler Ek 1’de verilmiştir.

²⁷ Görüşme soruları için bkz. Ek 2.

temalar altında toplanıp kodlandıktan sonra analiz edilerek, yorumlanıp birtakım değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

Aynı zamanda ailelerden konu ile ilgili derinlemesine veri elde etmek amacıyla mümkün olduğunca ailelerle belli bir yakınlık kurmaya ve görüşmeler esnasında samimi bir ortamın oluşmasına gayret edilmiştir. Bununla birlikte çalışmamıza katkı sağlayacağı düşünülen bazı kurum ve kuruluşlardan ve konumuz ile ilgili uzman görüşlerinden de yeri geldikince faydalanılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, İstanbul’da yaşayan birbirinden farklı yaşam standartları, farklı dünya görüşleri ve farklı sosyoekonomik düzeylere sahip 30 aile ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın sonuçları değerlendirilirken söz konusu aileler ve aile bireylerinin, sorulara verdikleri cevaplar vb. konuların dikkate alınması gerekmektedir. Araştırmamız, çocukları ilkököl 4. sınıf ile lise son sınıf ve bu iki sınıf arasında okuyan ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini alan aileleri kapsamaktadır. Bununla birlikte zaman ve çevrenin insanlar üzerindeki etkisi göz önüne alındığında araştırma yapıldığı 2018 yılı ve çevreyle sınırlıdır.

1.6. İlgili Çalışmalar

Ülkemizde aile, ailede eğitim konusunu ele alan çok sayıda lisansüstü tez, makale ve çalışma bulunmaktadır. Fakat ailede din eğitimi ele alan çalışmalar için aynı şeyi söylemek pek de mümkün değildir. Ailede din eğitimi çeşitli yönleri ile ele alan bazı çalışmalar,²⁸ az sayıda yüksek lisans tezi²⁹ ve bu konuda yazılmış makaleler³⁰ bulunmakla beraber özellikle ailenin din eğitimine katkısını bizzat ailelerin görüşlerine başvurmak suretiyle ele alan bir

²⁸ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Hüseyin Ağca, **Ailede Eğitim**, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınlar, 2005; Gülsüm Pehlivan Ağırakça ve Arife Gümüş, **Ailede Din Eğitimi**, İstanbul: YEKDER Yayınları, 2018.

²⁹ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Emine Erdem, “Muvatta Hadisleri Işığında Ailede Çocuğun Din Eğitimi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001); Mehmet Cesur, “Lokman Suresi Işığında Ailede Çocuğun Ahlâki Eğitimi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997); Feyza Kılıç, “Dini Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi** Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

³⁰ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Halis Ayhan, “Ailede Din Eğitimi”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt. 10, Sayı. 114-115, (1971), ss. 409-413; M. Faruk Bayraktar, “Ailenin Eğitim Görevi”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 2, (1995), ss. 117-142; Ali Rıza Aydın, “Çocuğun Dinî Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 8, (1996), ss. 211-219; Mustafa Öcal, “Ailede Çocukların Dinî ve Ahlakî Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 3, (1996), ss. 187-206; Mevlüt Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 9, (1997), ss. 193-204; Şuayip Özdemir, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 9, (2002), ss. 113-131; Mehmet Emin Ay, “Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler”, **İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi(II)**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 361-374; Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 2, (2003), ss. 125-158; Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’ân’a Göre Ailenin Din Eğitimi Görevi: İman ve İbadet Eğitimi”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt. 44, Sayı. 2, (2008), ss. 7-26; Abdullah Özbek, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, **İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)**, (2005), ss. 57-74; Ahmet Koç, “Okul Çağı” Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 17, (2008), ss. 145-176; Bayramlı Nazıroğlu, “Din Eğitiminde Aile Vizyonu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 32, (2014), ss. 300-309.

çalışma ile karşılaşmadık. Ailede din eğitimi çeşitli yönleri ile ele alan çalışmalardan bazıları şunlardır:

1. Abdurrahman Dodurgalı, “*Ailede Din Eğitimi*”³¹ isimli çalışmasında, çocuğun eğitiminin temellerinin atıldığı aile ortamında çocuğun dinî yönden nasıl eğitilmesi gerektiği hususunda anne-babalara yardımcı olmayı amaçlamıştır.

Araştırmada, Kur’an’ın ortaya koymuş olduğu ilke ve yöntemler ışığında, modern bilimin verilerini de dikkate alarak ailede, çocuğa nasıl uygun bir din eğitimi verilmesi gerektiği konusu ele alınmış ve bu konuda anne-babalara bazı önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmacı, “Ailenin Çocuk Eğitimindeki Yeri ve Sorumluluğu” başlıklı bölümde, konumuz ile ilgili başta aile ve ailenin çocuk eğitimindeki yeri ve önemine değinmiştir. Daha sonra anne-babanın çocuğa karşı sorumluluklarını; evlilik öncesi sorumluluklar, hamilelik dönemi sorumluluklar, doğum sırası ve doğum sonrası sorumluluklar başlıkları altında başta Kur’an ve hadisler çerçevesinde olmak üzere, pedagoji, psikoloji, sosyoloji ve diğer günümüz modern bilimlerinin de verileri ışığında ele almıştır.

Bu çalışmanın, ailede din eğitime yönelik önemli başlıkları ele almasının yanı sıra, konu ile ilgili din eğitimi bilimi sahasında yapılan ilk teorik çalışmalardan biri olması yönüyle de ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

2. Mehmet Emin Ay, “*Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*”³² isimli çalışmasında, ailede çocuğa verilecek din eğitiminin, çocuğun dinî kişiliği üzerindeki etkisi ve önemine değindikten sonra, çocuğa verilecek din eğitiminde nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ve bu konuda takip edilmesi gereken ilkelerin neler olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmacı, konumuzla ilgili olan “Ailede Verilecek Din Eğitimde Başlıca İlkeler” isimli birinci bölümünü, başta dinin temel nasları ışığında olmak üzere İslam âlimleri ve batı düşünürlerinin konu hakkındaki görüşleri ve günümüz modern bilimlerin verileri çerçevesinde ele almıştır:

Çalışmanın ikinci bölümünde ise “Din Eğitimi Kurumlarında İdeal Bir Eğitim İçin Gereken Şartlar” başlığı adı altında, adı geçen kurumlarda görev yapan eğitimcilerin sahip olması gereken nitelikleri ele almıştır. Ayrıca araştırmacı söz konusu çalışmada, ailede ve din eğitimi kurumlarında verilecek din eğitiminde dikkat edilmesi gereken ilke ve yöntemleri özetle ele almıştır.

³¹ Abdurrahman Dordurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

³² Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, İstanbul: Beyza Kitap, 2009.

3. Mehmet Zeki Aydın, “*Ailede Ahlak Eğitimi*”³³ isimli çalışmasında anne-babalara, eğitimcilere ve yetişkinlere çocuk eğitimi konusunda yardımcı olmak, onlara bu konuda rehberlik edecek ilke ve yöntemler sunmayı amaçlamıştır. Çalışmanın konumuzla ilgili “Ailede Ahlak Eğitiminde İlkeler” başlığı verilen ikinci bölümünde, ailede çocuğa verilecek ahlak eğitiminde rehber edilmesi gereken ilkeler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışma, ailede ahlak eğitimine yönelik anne-babalar başta olmak üzere, eğitimcilere ve konu ile ilgili sorumluluk sahibi kimselere önemli ilkeler sunmaktadır.

4. Fatih Çınar, “*Öğretmenlerine ve Velilerine Göre Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi*”³⁴ isimli çalışmasında çocuğun dinî gelişiminde sorumluluğu olan öğretmen ve velilerin okul öncesi dönemde çocuklara yönelik din eğitimine yaklaşımlarının nasıl olduğu ve bu yaklaşımları etkileyen faktörlerin neler olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Karma yöntemin kullanıldığı araştırmadan elde edilen sonuçlar, ilgili literatür ışığında ele alınıp değerlendirilmiştir.

5. Osman Gül, 2004 yılında gerçekleştirmiş olduğu “*Ailenin Dinî Eğitimi*”³⁵ adlı yüksek lisans çalışmasında ailede anne-babaların din eğitimi durumlarını tespit edip ailelerin din eğitimi ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda anne-babaların da düşüncelerini dikkate alarak bazı çözüm önerileri sunmayı amaçlamıştır.

Alan araştırmasına dayalı, Samsun’da yaşayan ve tesadüfi yöntemle seçilen 341 denek üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada araştırmacı; anne-babaların çocukluk ve okul dönemlerinde aldıkları din eğitimlerinin yeterlik durumları ile günlük hayatta karşılaştıkları dinî problemleri çözebilme durumlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Ayrıca araştırmacı, söz konusu çalışmaya katılan deneklerin camide dinledikleri hutbe ve vaazlara yönelik düşüncelerini, dinî eğitimlerini geliştirme adına katıldıkları etkinlikler ile bu konudaki görüş ve beklentilerini tespit etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte araştırmacı, çalışmaya katılan anne-babaların din eğitimleri için düzenlenecek bir ders planı ve kendilerine ders verecek öğretmenlerin nitelikleri konusundaki görüş ve düşüncelerini belirlemeye çalışmıştır.

6. Hacer Şahin, 2009 yılında literatür incelemesi yöntemi ile gerçekleştirmiş olduğu “*Aile ve Akrabalık İlişkilerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Bu sorunların Çözümünde Din*

³³ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

³⁴ Fatih Çınar, *Öğretmenlerine ve Velilerine Göre Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi*, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2016.

³⁵ Osman Gül, “Ailenin Dinî Eğitimi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

Eğitiminin Rolü”³⁶ isimli yüksek lisans tezinde aile ve akrabalık ilişkilerinde yaşanan sorunları göz önüne sermeyi ve yaşanan bu sorunlara karşı önerdiği çözüm yollarını, toplumun istifadesine sunmayı amaçlamıştır.

7. Nesibe Gülşen Çelik, 2010 yılında tamamlamış olduğu “7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi”³⁷ isimli yüksek lisans tezinde, çocuklara (7-12 yaş) doğruluk, adalet, hoşgörü, tevazu, cömertlik vb. birtakım karakter özelliklerini kazandırılmasında aileye önemli görevler düştüğünü belirtmiştir. Araştırmacı, daha sonra ailelerin bu önemli görevi yerine getirirken nelere dikkat etmeleri gerektiğini açıklamış ve ailenin, çocuğun karakteri üzerine etkisini incelemeyi amaçlamıştır.

Kuramsal araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, modern dönem düşünürleri ve İslam düşünürlerinin karakter eğitime dair görüşleri açıklandıktan sonra karakter eğitiminin din eğitimindeki yerine işaret edilmiştir. Sonrasında ailenin, çocuğun karakterine nasıl etkide bulunduğu ve çocuğun karakterinin nasıl daha iyi bir yöne sevk edilebileceğine yönelik bilgiler verilmiştir.

8. Sinan Okur, 2011 yılında tamamlamış olduğu “Ailede Din Eğitime Yönelik Bir Materyalin İncelenmesi: (Ev Okulu İlmihal Kitapları Örneği)”³⁸ isimli yüksek lisans tezi ile “Ev Okulu İlmihal 1, 2, 3” kitaplarının ailede din eğitime yönelik eğitim materyallerinde bulunması gereken kriterlere sahip olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamıştır.

9. Fatih Özkan, 2011 yılında tamamlamış olduğu “Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Babanın Etkisi: Diyarbakır Örneği”³⁹ isimli yüksek lisans çalışmasında, çocuğun din eğitiminde dinî inanç, tutum ve davranışlarının oluşumunda ve şekillenmesinde anne-babanın nasıl bir etkisi olduğu, anne-babanın dinî davranışlarının, çocuğa nasıl yansıdığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Araştırma, Diyarbakır ilinin merkez ilçelerinden rastlantısal olarak seçilen 8 okulun DKAB dersi almamış olan İlköğretim 3. sınıflarında eğitim-öğretim gören öğrenciler arasından 1130 tane öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiş ve hazırlanan anket formu söz konusu öğrencilere uygulanmıştır.

³⁶ Hacer Şahin, “Aile ve Akrabalık İlişkilerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Bu sorunların Çözümünde Din Eğitiminin Rolü”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

³⁷ Nesibe Gülşen Çelik, “7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

³⁸ Sinan Okur, “Ailede Din Eğitime Yönelik Bir Materyalin İncelenmesi: (Ev Okulu İlmihal Kitapları Örneği)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

³⁹ Fatih Özkan, “Çocuğun Din Eğitiminde Anne-babanın Etkisi Diyarbakır Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

10. Tahsin İçer, 2010 yılında tamamlamış olduğu “*Osmanlı Ailesinde Çocuk Eğitimi*”⁴⁰ isimli yüksek lisans çalışmasında, dokümantasyon metodu ile Osmanlı toplumunda aile ve çocuğa nasıl bakıldığı, çocuklara ailede verilen eğitim ve öğretim konularının neler olduğu ve bu konuların hangi şartlar altında ve kimler tarafından verildiğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

11. Hacer Araz, 2007 yılında gerçekleştirmiş olduğu “*Türk Aile Yapısında Aile İçi Dinî İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğun Din Eğitimine Etkileri*”⁴¹ isimli yüksek lisans çalışmasında aile ve akrabalık ilişkilerindeki sorunları ortaya koymayı, bu sorunların çözümünde din eğitiminin verilerinden nasıl faydalanılması gerektiğini ve bu noktada bazı çözüm önerileri sunmayı amaçlamıştır.

Araştırma, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile Kocaeli’nin Gebze ilçesinde yaşayan ve farklı kültürlerden oluşan yirmi aile ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın teorik kısmında ise araştırmacı, başta dinî kaynaklar olmak üzere konu ile ilgili sosyoloji ve din eğitimi sahasında kaleme alınmış kitapları, tezleri ve makaleleri incelemiş ve bu kaynaklar ışığında konu ile ilgili bazı yorumlar yapmıştır.

12. Dilek Ünal’ın, 2008 yılında gerçekleştirmiş olduğu “*Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini Bilecik Örneği*”⁴² isimli yüksek lisans çalışması giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturan; ailenin tanımı, yapısı, işlevi, çocuğun eğitiminde ailenin önemi ve çocuğun ailede kazanması gereken değer ve davranışlara yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde; Bilecik ili örnekleminde rastlantısal olarak seçilen 203 ana-babalara uygulanan anketlerden elde edilmiş bulgulara ve bu bulgular doğrultusunda birtakım yorumlara yer verilmiştir.

13. Ayşe Koyuncu, 2008 yılında gerçekleştirmiş olduğu “*Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler*”⁴³ adlı yüksek lisans tezinin birinci bölümünde, okul öncesi çocuklarının genel gelişim ve dinî gelişim özellikleri ve söz konusu dönemde çocukların din eğitiminde ailenin, özellikle de annenin önemini ele almıştır. Araştırmacı, çalışmanın ikinci bölümünde, araştırmaya katılan 113 anneye uygulanan anket formundan elde edilen verileri analiz ederek birtakım yorumlara yer vermiştir.

⁴⁰ Tahsin İçer, “Osmanlı Ailesinde Çocuk Eğitimi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

⁴¹ Hacer Araz, “Türk Aile Yapısında Aile İçi Dinî İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğun Din Eğitimine Etkileri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

⁴² Dilek Ünal, “Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini Bilecik Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

⁴³ Ayşe Koyuncu, “Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

14. Süleyman Abanoz, 2008 yılında gerçekleştirmiş olduğu “*Çocukların Dinî ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)*”⁴⁴ isimli yüksek lisans çalışmasında İzmir ve Sakarya’da yaşayan 6–12 yaş arası çocukların çeşitli değişkenlere göre dinî ve ahlaki gelişimlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket, araştırmaya katılan çocuklar arasından tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 405 kişiye uygulanmıştır. Söz konusu anketlerden elde edilen veriler analiz edilip yorumlanmıştır.

15. Tuba Karışman, 2010 yılında gerçekleştirmiş olduğu “*Din Eğitimi Açısından Çocuğun Yetiştirilmesinde Anne-Babanın Hak ve Sorumlulukları*”⁴⁵ isimli yüksek lisans çalışmasının giriş bölümünde araştırmanın temelini oluşturan kavramsal ve kuramsal çerçevede hak, sorumluluk, din eğitimi ve çocuk arasındaki ilişkileri ele almıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde araştırmanın yöntemi ele alınmış; dördüncü bölümünde ise analizlerden elde edilen bulgular ışığında birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Sonuç olarak; buraya kadar verilen araştırmalar ve yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, yapılan çalışmaların genellikle teorik olduğu ve alan/saha araştırmasına dayanan çalışmaların ise az sayıda olduğu belirlenmiştir. Alan araştırmasına dayanan çalışmalar ise daha çok ailede anne-babanın eğitimi, anne-baba okulu, aile içi dinî iletişim problemleri ve bunların çocuğun din eğitimine etkileri gibi konuları ele almaktadır. Ailenin din eğitimine katkısını başlı başına ele alan ve bu konuda ailelerle birebir görüşme yöntemiyle alan araştırmasına dayanan bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Bu durum bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk eden etkenlerin başında gelmektedir.

Bu çalışmada, yukarıda kısaca bilgi verdiğimiz çalışmalardan farklı olarak özellikle ülkemizde ailenin din eğitimine olan katkısını ele almaya çalışacağız. Bunun yanında ailede, din eğitimi adına gerçekleştirilen faaliyetler ve ailede din eğitiminde karşılaşılan sorunları ortaya koyamaya çalışacağız. Ayrıca ailenin din eğitimi verme konusundaki yeterliği, anne-babaların okulda verilen din eğitimine bakışları ve okulda verilen din öğretimi/eğitiminden beklentilerinin neler olduğu bu çalışma ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

⁴⁴ Süleyman Abanoz, “6-12 Yaş Arası Çocukların Dinî ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

⁴⁵ Tuba Karışman, “Din Eğitimi Açısından Çocuğun Yetiştirilmesinde Anne Babanın Hal ve Sorumlulukları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

2. AİLENİN DİN EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

2.1. Aile ve Önemi

Akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan bireylerin bir araya getirdiği topluluk olarak tanımlanan aile,⁴⁶ insanın doğum öncesinden başlayıp hayat boyu insanı bütün yönleriyle etkileyen, toplumun kültür değerlerini bir nesilden diğer bir nesle aktaran temel eğitim işlevinin yanı sıra insanı toplumsallaştıran en etkili kurumdur.⁴⁷ Yine aile, hepimizin bağlı olduğu, içinde huzur ve sükûneti bulduğumuz, sevdiğimizle saydıklarımızla bütün bir hayatı paylaştığımız bir yuva, huzur ve dayanışma içinde yaşadığımız kutsal bir kurumdur.⁴⁸ Bu kurum, tarihin bazı dönemlerinde ve bazı toplumlarda şekil ve fonksiyon bakımından farklılıklar göstermiş olsa da tarih boyunca varlığını hep devam ettirmiştir.⁴⁹ Toplumun temel yapı taşı kabul edilen aile, sosyal değerler, gelenek, görenek ve kanunların öngördüğü biçimde kadın ve erkeğin hayatlarını birleştirmesi suretiyle oluşturulur. Birbirinden farklı ilgi, istek ve ihtiyaçlara sahip iki insanın birlikteliğini içeren bu sistem, bireyin gelişmesi ve kendini gerçekleştirmesinde oldukça önemli bir role sahiptir.⁵⁰ Ayrıca çocuğun bakım ve eğitiminden başlıca sorumlu olarak kabul edilen aile kurumu örf, âdet, gelenek ve göreneklerin ve büyük oranda fitratımızın şekillendiği yerdir.⁵¹ Aile aynı zamanda şefkatin, sevginin, fedakârlığın, sabrın, müsamahanın, anlayışın, sorumluluk yüklenmenin ve daha bunun gibi birçok ahlaki ve insani erdemin kazanıldığı biricik mekteptir.⁵²

Yukarıdaki açıklamalar ışığında aile; toplumun devamını sağlayan, bireylerin kimlik ve kişiliklerinin oluşmasında, toplumsallaşp topluma faydalı bireyler hâline gelmelerinde alternatif olmaması, öncelikli ve en önemli kurumlardan birisi olarak tanımlanabilir.

Bütün dinler aileye önem vermiş ve ailenin sağlam temeller üzerine kurulması yönünde gayret sarf etmişlerdir.⁵³ İslam dini, ailenin kurulması ve devamının sağlanması,⁵⁴ boşanma, eşler arasındaki haklar, aile bireyleri arasındaki ilişkiler, aile ve aile düzenine yönelik konulara,

⁴⁶ Mehmet Âkif Aydın, "Aile", **DİA**, C. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s. 196.

⁴⁷ Haluk Yavuzer, **Çocuk ve Suç**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1996, s. 125-126.

⁴⁸ Hüseyin Ağca, s. 2.

⁴⁹ Yümnü Sezen, **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990, s. 127-138;

⁵⁰ Önal Sayın, **Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri**, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi, 1990, s. 2; Kurtman Ersanlı ve Melek Kalkan, **Evlilik İlişkilerini Geliştirme**, Ankara: Nobel Yayınları, 2008, s. 1; Emin Köktaş, **Türkiye'de Dinî Hayat**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993, s. 141.

⁵¹ Ayla Oktay, **Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem**, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2004, s. 147.

⁵² Nurettin Topçu, **Türkiye'nin Maarif Dâvası**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, s. 57.

⁵³ Abdurrahman Kurt, "Aile ve Din", **Din Sosyolojisi**, Ankara: Grafiker Yayınlar, 2012; Ümit Meriç, "İslam'da Aile" **Hız Peygamber ve Aile Hayatı**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 171; Abdurrahman Kurt, s. 299.

⁵⁴ Bkz. Buhârî, Nikâh, 3; Müslim, Nikâh, 1,3; Davud, Nikâh, 1; Tirmizi, Nikâh, 1.

diğer dinlere oranla daha fazla yer vermiştir.⁵⁵ Ayrıca anne-baba hakkı, ailede eşler ve diğer aile bireyleri arasında ilişkileri düzenleyen ilkeler İslam dininde açık olarak belirlenmiştir.⁵⁶

Bu kapsamda eğitim konusunda birinci derecede sorumluluk aileye düşmektedir. Yüce Allah, Tahrim sûresi altıncı ayette şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi/aile fertlerinizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*” Bayraklı, bu ayette geçen “*ateşten koruyun*” ifadesini, ebeveynlerin, çocuklarını iyi eğitmesi gerektiği şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁷ Nitekim Peygamberimiz bir hadisinde; “*Hepiniz birer çobansınız/sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden sorumlusunuz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Baba bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Anne de sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.*”⁵⁸ buyurarak ailede anne-babanın, çocuklarının eğitimi konusundaki sorumluluğuna işaret etmektedir. Bahsedilen ayet ve hadisten anlaşılacağı üzere ailede, çocukların eğitiminden sorumlu olan başta anne-baba olmak üzere diğer aile fertleri, çocukları her türlü kötülükten korumalı, ayrıca maddi ve manevi ihtiyaçları için gerekli olan donanım ile yetiştirmeleri için gereken çabayı göstermelidir.

Birey, kendisi için hayati derecede gerekli olan temel donanımı aile ortamında elde eder. Bireyin kişiliğinin oluşmasında önemli etkiye sahip olan sevgi, bağlanma, güven vb. duygular öncelikle ailede kazanılır. Bunun yanında saygı, yardımlaşma, adalet, paylaşma gibi değerler de öncelikle aile ortamında öğrenilir ve bireyin hayatının geri kalan kısmı da büyük oranda aile ortamında almış olduğu eğitime göre şekillenir.⁵⁹ Aile ortamında elde edilen bilgi ve değerlerin bireyin bütün hayatını etkilediği bilinmektedir.⁶⁰

Çocuk, içinde bulunduğu toplumun diliyle, ahlakıyla, sanatıyla ve sorumluluk, özgüven, doğruluk, dürüstlük gibi bütün değerleriyle ilk defa aile ortamında karşılaşmaktadır.⁶¹ Bununla birlikte çocuğun ruhsal gelişimi ve sosyalleşmesinde de başta anne-baba olmak üzere diğer aile bireylerinin etkisi önemlidir.⁶² Aynı şekilde çocukta dinî duygu ve düşüncenin gelişmesi ve olgunlaşmasında içinde yetişmiş olduğu aile ortamı ve aile bireylerinin tutum ve davranışlarının etkisi oldukça fazladır. Çocuğun içinde yetiştiği aile ortamına göre çocuğun

⁵⁵ Kurt, s. 395.

⁵⁶ İsrâ, 17/23, 24; Lokman, 31/14; Müslim, Birr, 9,10; Buhârî, Hibe, 12,13; Müslim, Hibat, 13.

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, Cilt.19, 2013, ss. 416-421.

⁵⁸ Buhârî, Cum’a, 11; Müslim, İmare 20.

⁵⁹ M. Faruk Bayraktar, “Ailenin Eğitim Görevi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 2, (1995), s. 118.

⁶⁰ Mehmet Ali Seven ve Ali Osman Engin, “Türkiye’de Kadının Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 1, (2007), s. 178.

⁶¹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1987, s.21; Yurdağül Mehmedoğlu, “Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Aile” *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt. 40, Sayı, 2, (Nisan-Mayıs -Haziran 2004), s. 29.

⁶² Hayati Hökekleli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2009, s. 186.

kişiliği ve dinî kişiliği olumlu ya da olumsuz yönde gelişebilir.⁶³ İnsan hayatının sonraki dönemlerinde yaşanan çoğu problemin temelinde de çocukluk döneminde yaşanan problemlerin önemli etkisi olduğu söylenebilir.⁶⁴ Dolayısıyla sağlıklı bir aile ortamında yetişen çocuk, duygu, düşünce ve tutumlarında sağlıklı olurken sağlıksız bir aile ortamında yetişen çocuk ise duygu ve düşüncelerinde sağlıksız olduğu gibi davranışlarında da tutarsız olur.⁶⁵ Tüm bu yönleriyle ele alındığında, nicelik olarak toplumun en küçük fakat nitelik olarak toplumun en büyük eğitim merkezi olan aile, toplumun diğer bütün kurumlarını derinden etkileyen önemli bir kurumdur.

Sanayileşme ve modernleşme ile birlikte birçok kurumda olduğu gibi aile kurumunda da büyük değişiklikler meydana gelmiştir.⁶⁶ Bu değişiklikler birçok alanda görülmektedir. Örneğin babanın hâkim olduğu otoriter aile yapıları, artık anne ve babanın eşit derecede söz sahibi olduğu aile yapılarına dönüşmektedir. Ayrıca babanın dışarıda çalışıp ailenin maddi geçimini üstlendiği, annenin de ev işlerinden, çocuklarının bakım ve eğitiminden sorumlu olduğu geleneksel aileler yerine, anne ve babanın her ikisinin de çalıştığı, kadının sosyal hayatta rol aldığı, çocuğun bakımı ve eğitiminin büyük oranda başka kişi ve kurumlara devredildiği günümüz modern aile yapılarına doğru değişim söz konusudur.⁶⁷

Genç neslin, önceki neslin hayat tecrübelerinden istifade ettiği; sosyal, dinî, ekonomik dayanışmanın olduğu ve bireyin ruhi gelişiminin sağlıklı olduğu geleneksel geniş aileler yerini modern çekirdek ailelere bırakmıştır.⁶⁸ Geniş aileden çekirdek aileye geçişte, ailenin şekil ve işlevinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Aile içi iletişim ve muhabbet zayıflamış, geleneksel ailede bir araya gelip yapılan sohbet ve muhabbetlerin yerine, günümüz ailesinde daha çok televizyon, tablet, internet vb. sosyal iletişim araçları ile meşgul olma geçmiştir. Dayanışma ve kaynaşmanın yoğun olduğu geleneksel aileler, yerini daha çok bireyselliğe ve bireysel ilgilere daha fazla zaman ayıran bireylerden oluşan aile tiplerine bırakmıştır.

Aile yapısında meydana gelen bu değişimler bireylerde dinî düşünce, duygu ve tutumların değişmesine hatta yıpranmasına neden olmuştur.⁶⁹ Ailede yaşanan söz konusu değişimin ülkemize oranla Batı'da daha erken dönemlerde ve daha hızlı yaşandığı söylenebilir. Nitekim geniş aileden çekirdek aileye geçişin yoğun biçimde yaşandığı günümüz modern Batı

⁶³ Hayati Hökekleli, **Din Psikolojisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 257-259; Ayhan, *Ailede Din Eğitimi*, s. 409.

⁶⁴ Alfred Adler, **İnsanı Tanıma Sanatı**, Kâmuran Şipal (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2016, s. 26-27.

⁶⁵ Doğan Cüceloğlu, **İçimizdeki Çocuk**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1992, s. 43-56-57.

⁶⁶ Serap Kapız Özen, "İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi", **Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt. 4, Sayı. 3, (2002), s. 144.

⁶⁷ Sezen, s. 127-131; Yasin Aktay, "Modern Dünyada Ailenin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülâhazalar", **Aile Sempozyumu**, Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2014; Ali Akdoğan, "Geleneksel Geniş Aileden Modern Çekirdek Aileye Geçişte Dinî Hayattaki Değişim", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 3, (2002), s.29.

⁶⁸ Ramazan Altıntaş, "Modernitenin İslam Ailesi Üzerine Etkisi", **Mehir**, (Kış 1997), s. 6.

⁶⁹ Akdoğan, s. 41.

toplumunda dinî değerlerin yıpranmasına paralel olarak aile ve aileye dair birçok değer de yok olmak üzeredir. Öyle ki bugün Batı’da aile kurumunun varlığı bile sorgulanır duruma gelmiştir. Batı’daki bu değişimden, toplumumuzun da oldukça etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda paylaşma ve dayanışmanın yoğun olduğu, aile fertlerinin ait olma duygusunu doyasıya yaşadığı geleneksel geniş aileden, bireyselliğin öne çıktığı, paylaşma ve dayanışmanın azaldığı çekirdek aileye doğru dönüşümün olduğu söylenebilir.⁷⁰

Sosyal hayatta meydana gelen değişmelerle birlikte aile kurumu pek çok etkiye açık kalmış durumdadır. Bu etkiler sonucunda nikâhsız birliktelikler görünür hâle gelmeye başlamış bireyler arasında aile içi problemler dolayısıyla boşanma oranları artmış, evlilikler ise azalmıştır.⁷¹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye’de 2004 yılında 91 bin 22 olan boşanan çift sayısı 10 yılda yaklaşık %38 artarak 2013’te 125 bin 305’e yükselmiştir. Söz konusu dönemde evlilik oranlarında ise azalma görülmüştür. Öyle ki 2004 yılında 615 bin 357 olan evlenen çift sayısı 2013 yılında 600 bin 138’e gerilemiştir.⁷² Son beş yıl içinde boşanma sayısı %9,8, son on yıl içinde ise %41 oranında artmış ve son bir yıl içindeki boşanma olaylarından da 109978 çocuk etkilenmiştir.⁷³

Aile kurumundaki bu değişimde, toplumda manevi değer ve kıymetlerin gün geçtikçe azalmaya başlamış olmasının yanı sıra günümüzde basın, yayın organları ve sosyal medya aracılığı ile sürekli özendirilen Batı dünyasının değerlerini kaybetmiş, dağılmaya yüz tutmuş aile yapısının, toplumumuza benimsetilmeye çalışmasının da etkisi vardır.⁷⁴ Aile kurumunda meydana gelen olumsuz gelişmelerin önemli nedenlerinden birinin din ve dinî değerlerden uzaklaşma olduğu söylenebilir.

Ailede meydana gelen değişim, ailenin eğitimdeki rolünü yerine getirmesini de güçleştirmektedir. Sanayi toplumuyla birlikte bir yandan çekirdek aileye doğru gidilirken bir yandan da kadının ev dışında çalışma saatlerinin uzaması çocuklarının ailedeki eğitiminin sekteye uğramasında etkili olmaktadır. Geleneksel ailede eğitim ve din eğitimi en azından belli

⁷⁰ Bkz. Altıntaş, s. 5; Emin Yaşar Demirci, “Değişim Sürecinde Dünyada ve Türkiye’de Aile Yapısı ya da Cemaat-Cemiyet Ayırımında Aileyi Yeniden Düşünmek”, **Günümüzde Aile**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007; Necdet Subaşı, “Ailenin Dönüşümü ve Yeni Bağlar”, **Aile Sempozyumu**, Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2014, ss.185-209; Salih Aybey, “Dünden Bugüne Modernleşme Bağlamında Ailenin Değişim ve Dönüşümü”, **Aile ve Modernite**, Zonguldak: Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 103-119; Özge Zeybekoğlu Dündar, “Değişen ve Değişmeyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri”, **Değişen Toplumda Değişen Aile**, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2012, ss. 39-65.

⁷¹ Bkz. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27593>, erişim tarihi: 09.05.2019; Burhaneddin Can, “Aile Hayatında Fitrat Düzeninin Bozulması Olarak Boşanmanın Artış Sebepleri ve Sonuçları”, **Aile Sempozyumu**, Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2014, ss. 339-387; Meral Timurturkan, “Aile Birliğinin Bozulması: Boşanma ve Yeniden Evlenme”, **Değişen Toplumda Değişen Aile**, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2012, ss. 201-221; Mehmet Çelen, “Türkiye’de Boşanma Olgusu ve Boşanma Çeşitleri”, www.manevisosyalhizmet.com/wpcontent/.../turkiyede-bosanmapdf, erişim tarihi: 15. 01. 2017.

⁷² <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bosanma-orani-son-10-yilda-artti/169614>, erişim tarihi: 09.05.2019.

⁷³ http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2016_32_20160316.pdf, erişim tarihi: 09.05.2019

⁷⁴ İsmail Cerrahoğlu, “İslam’da Ailenin Önemi ve Aile Müessesemizdeki Erozyon”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt. 27, Sayı. 2, (1991), s. 24.

bir düzeye kadar genelde ailede verilirken günümüz ailesinde çok erken yaşlardan itibaren bu görev çoğunlukla diğer kurum ve kuruluşlara havale edilmiş durumdadır. Bu konuya ailede din eğitimi ve önemi başlığı altında yer verilecektir.

2.2. Ailede Din Eğitimi ve Önemi

Aile, bireyin yalnızca belli bir dönem biyolojik ve fiziki ihtiyaçlarının karşılandığı bir yer değil, aynı zamanda bireyin bütün hayatını etkileyen, şekillendiren önemli bir eğitim merkezidir.⁷⁵ Bireyin hayata bakışını belirlemede ve yönlendirmede din eğitiminin önemli bir yeri vardır. Din eğitimi aile, cami, okul, Kur'an kursu, vb. birçok kurumda gerçekleştirilmekte olup bireyi hayat boyu etkileyecek olan bu eğitimin temeli de ailede atılmaktadır.

Birey, dinî ve ahlaki bilgi ve tutumları ilk önce ailesinden öğrenir. Zira insanlar, temel inanç ve değerler ile ilk defa aile ortamında karşılaşır. Çocuklar, taklit ve model alma yoluyla dinî inanç, ibadet ve ahlak esaslarını, dinî yaşam biçimini ilk defa aile ortamında anne-babaları başta olmak üzere aile fertlerinden öğrenir ve onları taklit ederek onlar gibi davranmaya çalışırlar ve dinî hayatları büyük oranda böylece şekillenir.⁷⁶ Peygamberimiz bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: *“Her doğan, fitrat üzerine doğar, sonra, anne-babası onu Yahudi veya Hristiyan veya Mecusi yapar.”*⁷⁷ Başka bir hadislerinde Peygamberimiz; *“Çocuğun güzelce terbiye edilmesi, çocuğun anne-babası üzerindeki haklarından biridir.”*⁷⁸ buyurarak anne-babanın, çocuk eğitimindeki sorumluluğuna işaret etmektedir. Diğer bir hadislerinde de Peygamberimiz; *“Bir baba çocuğuna güzel ahlaktan daha üstün bir miras bırakamaz”*⁷⁹ buyurarak babanın, çocuk eğitimindeki önemi ve sorumluluğuna değinmişlerdir. Bu bağlamda çocuğu hayata hazırlamak, ona güzel ahlaki kazandırmak için gerekli bilgilerle donatmak her anne-babanın öncelikli görevi ve anne-babanın, çocuk üzerindeki sorumluluğudur.⁸⁰ Zira yüce Allah, *“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz!...”*⁸¹ ayeti ile anne-babanın, çocuğun din eğitimi konusundaki sorumluluğunu ortaya koymaktadır.⁸²

⁷⁵ Mustafa Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, **Din Eğitimi**, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012, s. 265.

⁷⁶ Hüseyin Peker, “Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt. 21, Sayı. 1, (1985), s. 21; Şakir Gözütok, “Çocukta Dinî ve Ahlâkî Duyguların Eğitimi”, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 802.

⁷⁷ Buharî, Cenâiz, 80, 93; Müslim, Kader, 22; Ebû Davud, Sünnet, 17.

⁷⁸ İbnMâce, Edeb, 3.

⁷⁹ Tirmizî, Birr, 33.

⁸⁰ Abdullah Özbek, “Ailede Dinî Sorumluluk Eğitimi” **Aile ve Eğitim**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, 322; Köylü, *Ailede Din Eğitimi*, s. 298.

⁸¹ Tahrîm, 66/6.

⁸² Geniş bilgi için bkz. Fahrüddin Er-Râzî, **Tefsir-î Kebîr Mefâtihu'l-Gayb**, Sadık Kılıç (çev. vd.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1995, Cilt. 21, s. 559; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Taberî Tefsiri**, Kerim Aytekin ve Hasan Karakaya (çev.), İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996, Cilt. 8, s. 357; Ebu'lA'lâ Mevdûdî, **Tefhimu'l Kur'ân**, Ahmed Asrar (çev.), İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997, Cilt. 6, s. 616; Muhammed Ali Es-Sâbûnî, **Safetü't-Tefâsîr**, Sadreddin Gümüş ve Nedim Yılmaz (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, Cilt. 6, s. 449; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991, Cilt:9, s.513; Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri**, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013, Cilt. 19, s. 416-421.

Buna göre anne-babalar, çocuklarına Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmeli ve buna uygun bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli eğitim ve öğretimi vermelidirler. Kur'an'da, ailede çocuğa verilecek din eğitiminde öncelikle kuvvetli bir Allah inancının çocuğa kazandırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Çocuklara, öncelikle Allah'ın varlığı ve birliğinin öğretilmesi gerekmektedir: "...Yavrurum, Allah'a ortak koşma; çünkü ortak koşmak büyük bir zulümdür."⁸³ Yine Kur'an'da, çocuklara ibadet eğitiminin kazandırılmasının gereği de vurgulanmaktadır: "Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et..."⁸⁴

Nitekim anne ve babaların çocukların din eğitimi için okula devam etmelerini beklemeleri durumunda, okuldan beklenen başarının tam anlamıyla elde edilememesi söz konusu olabilir. Şayet aile ortamında çocukta dinî ve ahlaki duygu ve tutumlar geliştirilmediyse, okulda verilen bilgiler büyük oranda eksik kalacaktır.⁸⁵ Yapılan araştırmalara göre bireyin ileriki hayatında dindarlığının en önemli göstergelerinden biri, bireyin içinde yetişmiş olduğu aile bireylerinin dine karşı tutum ve davranışları ile ailede almış olduğu din eğitiminin niteliğidir.⁸⁶ Dinî ve ahlaki değerleri kazandırmada ve bireyin din eğitimi, ailenin önemini ortaya koyan birçok araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığının 2014 yılında yapmış olduğu "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması"na katılan deneklere sorulan "Dinî Bilginin Kaynağı" sorusuna "Ailem ve Yakın Çevrem" olarak cevap verenlerin oranı %91,8'dir.⁸⁷ Aynı çalışmada; "Dinî Bilginin Gelişmesini Teşvik Eden Kurum/Kişiler" sorusuna cevaben katılımcıların % 81,8'i kendilerini dinî bilgilerinin gelişmesine birinci sırada "Aile ve Yakın Çevre"nin teşvik ettiğini söylemişlerdir.⁸⁸

Akşit ve arkadaşlarının geniş kapsamlı yapmış oldukları araştırmada, görüşmeye katılanların büyük bir çoğunluğu ailenin din eğitimi konusunda önemli bir görevinin olduğunu ve din eğitiminin öncelikle ailede verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Zira görüşmeye katılanlar dinî bilgileri ve dinî pratikleri kendilerinin de ilk önce aile ortamında öğrendiklerini ifade etmişlerdir.⁸⁹ Sözü edilen çalışmada, "Dinî Eğitim ve Aile" başlığı altında şu sonuçlara ulaşılmıştır: Ailenin, dinî bilginin öğretilmesinde doğrudan ve güçlü bir etkiye sahip olduğu, hayatın sonraki dönemlerinde dinî bilgiler hususunda yaşanan gerilimler, dinî konularda hoşgörülü olma, ötekine bakış, ibadet, dinî gruplara dâhil olma vb. birçok konuda da ailenin doğrudan etkisi olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada, araştırmaya katılanlara, dinî

⁸³ Lokman,31/13.

⁸⁴ Tâhâ, 20/132.

⁸⁵ Beyza Bilgin, **İslâm ve Çocuk**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 131.

⁸⁶ Köylü, s. 299.

⁸⁷ "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması", s. 114.

⁸⁸ "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması", s. 134.

⁸⁹ Bahattin Akşit ve diğerleri, **Türkiye'de Dindarlık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 403.

eğitimle ilgili olarak öncelikle sahip oldukları “*Dinsel Bilgileri Nereden Öğrendikleri*” sorusuna katılımcıların yaklaşık %90’nı anne ve babalarından öğrendikleri cevabını vermişlerdir. Araştırmadaki “*Dinî Eğitim En İyi Nereden Alınır*” sorusuna ise, katılımcıların yaklaşık yarısı din eğitiminin en iyi aileden alınabileceği cevabını vermişlerdir.⁹⁰

Ayrıca Kur’an’ın Anlamıyla Buluşmak Platformu’nun (KAP) yapmış olduğu bir araştırmada, katılımcılara yöneltilen “*İlk dinî bilgilerin kimden öğrendiniz?*” sorusuna katılımcıların %75’i “*Anne ve babamdan*” cevabını vermiştir.⁹¹

Ay’ın, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza* isimli doktora çalışmasında “*Din Eğitimi Nerede Başlanmalıdır?*” sorusuna katılımcıların %99’u “*Din Eğitimi Ailede Başlanmalıdır.*” şeklinde cevap vermeleri de çocukların din eğitimi ve bu eğitimde ailenin önemini ortaya koymaktadır.⁹² Özkan, *Çocuğun Din Eğitiminde Anne-babanın Etkisi (Diyarbakır Örneği)* isimli yüksek lisans tezinde deneklere sormuş olduğu “*Dinî Bilgilerini Birinci Sırada Kimlerden Öğrendikleri*” sorusuna, araştırmaya katılan öğrencilerin %51,9’u annelerinden, %13,3’ü ise babalarından öğrendiklerini ifade etmişlerdir.⁹³

Karışman, *Din Eğitimi Açısından Çocuğun Yetiştirilmesinde Anne-babanın Hak ve Sorumlulukları* isimli yüksek lisans tezinde katılımcılara sormuş olduğu “*Anne-Babanın Çocuğuna Karşı Dinî Sorumlulukları Var mıdır*” sorusuna, araştırmaya katılan ebeveynlerin tamamına yakını (%96) anne-babaların, çocuklarına karşı din eğitimi verme sorumluluğu olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁴ Koyuncu’nun, *Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler* adlı yüksek lisans tezinde katılımcılara sormuş olduğu “*Çocuğunuzun Din Eğitiminde En Etkili Kişi Kimdir?*” sorusuna katılımcıların %71,7’si “*anne*”, katılımcıların %17,7’si ise “*baba*” şeklinde cevap vermiştir.⁹⁵ Kılıç da yapmış olduğu araştırmada katılımcılara yönelttiği “*Dinî Kimliğinizin Oluşumunda En Etkili Faktör Hangisidir?*” sorusuna katılımcıların %81,8’i dinî kimliklerinin oluşumunda birinci sırada *ailelerinin* etkili olduğunu bildirmişlerdir.⁹⁶ Abanoz’un gerçekleştirmiş olduğu *6-12 Yaş Arası Çocukların Dinî ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)*

⁹⁰ Akşit ve diğerleri, s. 514-515.

⁹¹ Mehmet T. Amman, “Türkiye’de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi”. *Aile ve Eğitim*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 57.

⁹² Mehmet Emin Ay, “Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler”, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*, 2005, s. 362.

⁹³ Özkan, s. 82, 83.

⁹⁴ Karışman, s. 66.

⁹⁵ Koyuncu, s. 80.

⁹⁶ Feyza Kılıç, “Dinî Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)”, *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012)*, 56.

isimli yüksek lisans çalışmasında da katılımcıların %58,9'u dinî bilgilerini en çok aile bireylerinden aldıklarını belirtmişlerdir.⁹⁷

Görüldüğü gibi bazı araştırmalar annenin din eğitiminde daha etkili olduğunu göstermektedir. Dindar bir anne, çocuğunun diğer duygularının gelişmesinde olduğu gibi dinî duygularının gelişmesinde de birinci derecede etkin kişidir ve çocuğun ilk ve en etkili öğretmenidir.⁹⁸ Bunda çocukla daha çok ilgilenen kişinin anne olmasının da etkisi vardır. Babalar da ilgilendikleri ölçüde çocukların eğitim ve din eğitiminde etkili olmaktadır. Önemli olan aile bireylerinin din eğitimi verirken dikkat etmeleri gereken hususlar konusunda bilgi ve bilinç sahibi olmalarıdır. Aşağıda bu konudaki belli başlı hususlar *Çocuk ve Ergenlerde Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimini Dikkate Alma, Rol Model Olma ve Uygun Çevre Oluşturma* başlıkları altında verilmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimini Dikkate Alma

Eğitimin olduğu gibi din eğitiminin de başarılı olabilmesi öncelikle muhatabın gelişimsel özelliklerinin bilinip dikkate alınmasına bağlıdır. Sağlıklı bir din eğitimi için özellikle dinî duygu ve düşünce gelişiminin bilinmesi gerekmektedir. Dinin duygu olup olmadığı tartışmalı olsa da dinî duygu/din duygusu kavramı yaygın olarak kullanılmaktadır. Dinî duygu/din duygusu; ilahi bir kuvvetin varlığına inanmaktan kaynaklanan bağlılık, güvenme, şükretme, saygı, minnet, sığınma, teslim olma, dayanma, hayranlık, sempati korku vb. duygu, düşünce ve hareketlerin insanda uyandırdığı duygudur.⁹⁹ İnsan, yaratılış gereği sığınma, güvenme ve bağlanma ihtiyacı duyar. Bu bağlanma ve güven ihtiyacı önceleri anne-baba ilişkilerinde yoğun görülür. Fakat daha sonra bazı olaylar karşısında anne-baba ve diğer varlıkların da eksikliğini fark edip bunalan, çaresizliğe ve ümitsizliğe kapılan insan, dine ihtiyaç duyar. Kur'an'ı Kerim'de, din duygusunun insanda doğuştan var olduğunu ifade eden ayetler bulunmaktadır:

*“Böylece sen, bâtil olan her şeyden arınmış olarak, yüzünü kararlı bir şekilde Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı dine çevir! Allah'ın, insanın doğasına yerleştirdiği fitrata uygun davran ki, Allah'ın yaratmasında bir değişime meydan verilmesin. İşte bu dosdoğru dindir; fakat insanların çoğu bilmezler.”*¹⁰⁰ Bu ayette geçen “fitrat” kelimesi, “Allah'ın mahlûkatı, kendisini bilip tanıyacak ve idrak edecek bir şekil üzere yaratması” olarak yorumlanmıştır.¹⁰¹

⁹⁷ Abanoz, s. 44.

⁹⁸ Mustafa Öcal, “Ailede Çocukların Dinî ve Ahlakî Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 3, (1996), s. 193.

⁹⁹ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 110.

¹⁰⁰ Rûm, 30/30.

¹⁰¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: Darü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1997, Cilt 10, s. 286.

Başka bir ayette: “*Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.*”¹⁰²

Yukarıdaki ayetlerden insanda yüce bir yaratıcıya inanma, bağlanma, güvenme duygusunun yaratılışından var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca putperest bir toplumda yetişen ve putperest bir babanın evladı olan Hz. İbrahim’in yaşadığı tecrübeler de insanda doğuştan var olan dinî kabiliyetin akla dayalı tecrübelerle nasıl ortaya çıktığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁰³ Bu bağlamda En’âm Sûresinin 76-79. ayetleri ele alınacak olursa insanda din duygusunun doğuştan var olduğunu, insanın kendisini yaratan bir yüce kudreti arama ve O’na inanmaya kabiliyetli bir şekilde yaratıldığı görülmektedir. Peygamberimiz de, “*fitrat*” hadisi olarak bilinen hadis-i şerifte, çocuğun doğuştan inanmaya elverişli yaratıldığını ve çocukta yaratılışında bulunan inanma eğiliminin güçlenmesi için dış etkenlerle desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir:¹⁰⁴

Yukarıda zikredilen ayet ve hadislerin yanı sıra bu konudaki pedagojik tecrübeler ve yapılan birtakım bilimsel araştırmalar da çocukta büyük bir dinî hazırlığın olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁵ Zira 0-2 yaş aralığını kapsayan ve “*süt çocukluğu*” diye adlandırılan dönemde bile çocuğun dışarıdan gelecek dinî etki ve tecrübelerle karşı ruhen kabiliyetli ve hazır bir şekilde dünyaya geldiğini gösteren araştırmalar mevcuttur.¹⁰⁶ Bu bağlamda din psikolojisi alanında yapılan birçok araştırmaya göre din duygusu, çocuğun fitratının ayrılmaz bir parçasıdır.¹⁰⁷ Nitekim çocuğun dinî inanca karşı eğilimli olarak dünyaya geldiğini tespit eden araştırmalar bulunmaktadır.¹⁰⁸ Yine bazı araştırmalar, çocuğun dünyaya geldiğinde *tabula rasa* diğer bir ifade ile *boş bir levha* ya da *işlenmemiş beyaz bir bez parçası* olarak gelmediğini ve çocuğun dine yabancı olmadığını ortaya koymuştur.¹⁰⁹ Çocuk, dine yabancı olmadığı gibi dine karşı eğilimli ve inanmaya kabiliyetli olarak dünyaya gelmektedir.

Aile, bireyde dinî duygu ve düşüncenin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir faktördür.¹¹⁰ Öyle ki ailede, verilecek doğru ve sağlıklı bir din eğitimi çocukta dinî duygu ve

¹⁰² A’râf, 7/172.

¹⁰³ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, s. 254.

¹⁰⁴ Buhârî, Cenâiz 80, 93; Müslim, Kader 22; Ebû Davud, Sünnet 17.

¹⁰⁵ Antoine Vergote, “Çocukta Din”, Erdoğan Fırat (çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 22, (1978), s. 315.

¹⁰⁶ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 166.

¹⁰⁷ Carl Gustav Jung, **Psikoloji ve Din**, Cengiz Şişman (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1993, s. 17.

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Pierre Bovet, **Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi**, Selâhattin Odabaş (çev.), Ankara: İş Bankası Yayınları, 1958, s. 93-115.

¹⁰⁹ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 29-33.

¹¹⁰ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 46.

düşüncenin gelişmesine katkı sayılabileceği gibi, aksi yönde verilecek yanlış bir eğitim çocukta dinî duygunun körelmesine ve yanlış yöne sapmasına neden olabilir.¹¹¹ Bu bağlamda ailenin, çocuğa karşı en önemli görevlerinden biri de çocukta var olan dinî duygunun ortaya çıkarılması ve geliştirilmesine uygun rehberlik etmektir.¹¹² Ailenin, çocuklarına bu konuda uygun rehberlik edebilmesi ise çocuğun gelişim özelliklerini bilmesine bağlıdır.

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar dinî duygu ve düşüncenin yaş ilerledikçe farklılaştığını göstermektedir. Çocukluğun ilk yılları ile ergenlik dönemi, gelişmenin hızı açısından önem arz etmektedir. Araştırmamıza katılan ailelerin çocuklarının da bu dönemlerde bulunmaları sebebiyle aşağıda çocuk ve ergenlerin dinî duygu ve düşünce gelişimi ayrı ayrı ele alınacaktır. Konunun genişliği ve araştırmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurularak dinî duygu ve düşünce gelişimi bağlamında ailelerin kazandırmada zorlandıklarını ifade ettikleri Allah inancı öne çıkarılacak, ardından da bu inancın sağlıklı bir şekilde kazandırılabilmesi için yapılması gerekenler üzerinde durulacaktır.

2. 2. 1. 1. Çocuklarda Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi

Özellikle çocuklar, şüphe duymadan, itiraz etmeden ve düşünmeden inanmaya hazır olduklarından söylenenlere içtenlikle inanırlar. Öyle ki çocuk, inanmakla kendisini güçlü ve Allah'a yaklaştığını hissederek.¹¹³ Soyut kavramlar içeren dinin, çocuk tarafından algılanması, yorumlanması ve yaşanması çocuğun gelişim özellikleri içinde gelişir. Bu da elbette yetişkin dindarlığından farklıdır. Dinî duygunun ortaya çıkması ve gelişmesinde çocuğun yaşı, gelişim düzeyi ve dinî yaşamın gelişmesi bakımından destek görüp görmemesi vb. etkenler önemli faktörlerdendir. Zira dinî yaşamın gelişmesi bakımından destek gören çocuklarda dinî duyguların uyanması ve gelişmesi daha güçlü olmaktadır. Bu noktada, ailede destek gören çocuklarda, dinî duyguların uyanması ve gelişmesi daha belirgindir. Öte yandan aileden teşvik ve destek görmeyen çocukların da en azından Allah'a inanmak ve bu inancı geliştirmek için ruhen istekli oldukları tespit edilmiştir.¹¹⁴

Çocukta var olan dinî duygunun, gelişmesine yönelik dışarıdan imkân veya destek bulunursa, bu duygunun serpilerek geliştiği görülür. Çocukta, dinî duygunun uyanmasında ve gelişmesinde ruhsal ve manevi ihtiyaçlarının tam anlamıyla karşılanmasının önemli yeri vardır. Bu bağlamda küçük yaşlardan itibaren yapılacak dinî telkinler çocukta dinî inancın kararlılık ve kesinlik kazanmasına imkân sağlar.¹¹⁵ Bununla birlikte insanın hem psikolojik hem de sosyal

¹¹¹ Peker, *Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri*, s. 21.

¹¹² Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s. 171.

¹¹³ Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 32.

¹¹⁴ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 39.

¹¹⁵ Kerim Yavuz, *Günümüzde İnancın Psikolojisi*, Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013, s. 143-144.

yönünü kuşatan bir gerçeklik olan din, çocuğun hayatını, söz ve davranışlarını etkilediği gibi kişiliğini de etkiler.¹¹⁶ Ayrıca çocukta dinî inanç temel bir ihtiyaç olup çocuğun psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının başında gelen güven, korunma, emniyet ve sığınma gibi temel gereksinimlerini karşılar. Çocuk, her şeyi idare ve kontrolü altında tutan yüce bir yaratıcıya yani Allah'a inanmakla güvende olduğunu hisseder ve böylelikle ruhen rahatlar. Aynı zamanda çocukta dinî duygu gelişmesine paralel ahlaki gelişimi de olgunlaştır.¹¹⁷

Çocuklarda dinî ve ahlaki duygu ve düşüncenin gelişmesinde pek çok faktör etkili olmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalara göre bu etkenlerin başında çocuğun doğal gelişimi, aile ortamında bireylerin tutum ve davranışları ve dinî ve ahlaki konuların öğretim şekli gelmektedir.¹¹⁸ Çocukta doğuştan var olan din duygusunun ortaya çıkmasını, şekillenip gelişmesini etkileyen söz konusu faktörlerden birincisi öncelikle çocuğun yetiştiği aile ortamı ve aile ortamında başta anne-baba olmak üzere diğer aile fertlerinin dinî tutum ve davranışlarıdır. Dinî değerlerin günlük hayatın merkezinde yer aldığı aile ortamında yetişen çocuklarda dinî duygu erken yaşlarda uyanmaktadır. Bunun yanında çocuğun yetiştiği çevre, okuduğu okul, arkadaş ortamı gibi etkenler de çocukta var olan dinî duygunun erken ya da geç uyanmasında, sağlıklı veya sağlıklı gelişmesinde önemli derecede etkili olmaktadır.¹¹⁹

Ayrıca bireyin gençlik ve yetişkinlik döneminde sahip olduğu dinî inanç, duygu, tutum ve davranışlarının temelini büyük ölçüde çocukluk döneminde atıldığı göz önüne alındığında çocuğa verilecek sağlam bir din eğitimi bireyde din duygusunun sağlıklı gelişmesine katkı sağlayabileceği gibi, verilecek yanlış bir eğitim de bireyde din duygusunun körelmesine hatta bireyin dinden ve dinî değerlerden kaçınmasına neden olabilir. Bu bağlamda çocuğa doğru ve etkili din eğitimi verebilmek için öncelikle çocuğun duyuşsal, zihinsel, fiziksel ve psiko-sosyal gelişim alanlarının yanı sıra dinî gelişim özelliklerini de göz önüne almak oldukça önemlidir.¹²⁰

Çocukluk dönemi dinî gelişim özelliklerinin başında; çocukların inanmaya elverişli olup kolay inanır olmaları, benmerkezci bir yönetime sahip olmaları ve antropomorfik bir Allah inancına sahip olmaları gibi özellikler sayılabilir.¹²¹ Bununla birlikte çocuklarda, Allah

¹¹⁶ Zeki Salih Zengin ve Asım Yapıcı, "İlköğretim Okullarındaki DKAB Dersleri İçin Öğretmen Yetiştirilmesi ve Eğitim Fakülteleri: Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği", **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt. 4, Sayı. 11, 2006, s. 150-151.

¹¹⁷ Celalettin İcmeli, "Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", **Konuralp Tıp Dergisi**, Cilt. 5, Sayı. 3, (2013), s. 66-67.

¹¹⁸ Neda Armaner, **Din Psikolojisine Giriş I**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980, s. 88-89; Mualla Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s. 70.

¹¹⁹ Hasan Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", Mustafa Köylü (Ed.), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi** içinde, Ankara: Nobel Yayınları, 2011, s. 30; Baksen Özdemir, "13-20 Yaşları Arasında Dinî Gelişim ve Eğitimi (James W. Fowler'ın İnanç Gelişimi Teorisi Bağlamında Bir Araştırma)" (**Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

¹²⁰ Bkz. Faruk Karaca, **Dinî Gelişim Psikolojisi**, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016; Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dinî İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 45, Sayı. 2 (2004), ss. 137-138.

¹²¹ Köylü, **Çocukluk Dönemi Dinî İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi**, s. 153-154.

tahayyülü inanılan dinin Allah'ı tanıttığı şekliyle de yakından ilgilidir. Bu bağlamda dinlerin ortaya koymuş oldukları Allah figürleri arasında önemli farklılıklar olabilmekle beraber, çocuklar için Allah tasavvuru genellikle somuttur.¹²² Çoğu çocuk, Allah'ı uzayda, yaşlı sakallı, ara sıra yeryüzünde kötülerini hesaba çeken, herkesin mutlu olduğu ve gökte bir yerlerde cennet diye bilinen bir mekânda oturan biri olarak tasavvur etmektedir. Henüz soyut kavramları algılayamayan çocukların, Allah'ı insan biçiminde tasavvur etmeleri normaldir. Ayrıca çocuklar, Allah'ı kendilerinden uzaklaştırmak istemez, O'nu sürekli yanlarında ve yönelişleriyle iç içe bir şekilde algırlar. Çocuklar için Allah sıradan bir varlık olmayıp son derece güçlü, kuvvetli, cömert ve bütün isteklerini yerine getirebilen sonsuz güç sahibi bir varlıktır.¹²³

Taklit evresi olarak da bilinen ilk çocukluk evresinde (2-6) çocuk, başta anne-baba olmak üzere etrafında bulunanların söz, tutum ve davranışlarını bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde taklit eder. Ayrıca çocuk, aile bireylerinde görmüş olduğu ibadetlere, dinî motif taşıyan bütün söz ve davranışlara samimi bir biçimde yönelir ve onları taklit edip, kendisi de bunları yapmaya çalışır. Sevdiği kişiyi taklit etme psikolojisinden kaynaklanan bu eğilim, çocuğun dinî kişiliğinin oluşmasına önemli katkı sağlar.¹²⁴

7-9 yaş gurubu çocuklarının Allah ile ilgili sorulan soruya “Allah'a inanıyorum”, “Allah bize her şeyi verdi, ben O'na inanıyorum, her şeyi verene inanmayalım mı?”, “Ben Allah'ı seviyorum ve O'na inanıyorum. O beni korur, inanırım hem de çok”, “Küçükken inanıyordum, şimdi de inanıyorum” vb. vermiş oldukları basit ve açık cevaplar, bu dönem çocuklarının genellikle Allah'a güvenle inandıklarını göstermektedir. Bu dönemdeki çocuklar, Allah'ı kendilerine yakın hissetmektedirler. Allah'a inanmanın kendilerini güvende hissetmelerine neden olduğunu düşünürler. Yalnız çocukta var olan dinî duygunun gelişip olgunlaşmasına başta aile, diğer eğitim kurumları destek vermelidir. Böylelikle bu dönemde çocuğun dinsel inancı sağlıklı bir şekilde gelişebilir.¹²⁵

10-12 yaş aralığındaki çocuklarda ise genellikle 7-9 yaş aralığındakilere göre dinî duygu ve bilinçlenmenin daha netlik ve canlılık kazandığı görülmektedir. Bu dönemde çocukların, öğrendikleri bilgileri daha kolay içselleştirdikleri ve bunlardan daha sağlam hükümler ve kişisel çıkarımlar yapabildikleri tespit edilmiştir. Dinî eğitimine daha fazla önem verilen çocuklar, dinin kendileri için daha çok ihtiyaç olduğunu ifade etmektedirler. Bu da erken yaşta verilecek

¹²² David Elkind, “The Origins of Religion in the Child”, **Review of Religious Research**, Cilt. 12, Sayı. 1, ss. 35-42; Karaca, s. 114-115; Murat Yıldız, **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007.

¹²³ Karaca, 114-115.

¹²⁴ Bkz. Neda Armaner, s. 83; Peker, *Din Psikolojisi*, s. 167; Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, **Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 8, (2013), ss. 971-987.

¹²⁵ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 39.

dinî eğitimin çocukların sonraki hayatlarındaki dinî duygu ve yaşantıları için ne derece etkili olduğunu göstermektedir.¹²⁶

Son çocukluk dönemi olarak adlandırılan (7-11,13 yaş) dönemine gelince daha önceki dönemde antropomorfik düşüncenin etkisiyle Allah'ı insana ait modeller çerçevesinde düşünen çocukta, yedi yaşından sonra Allah inancı zamanla sembolik ve soyut bir anlayışa dönüşür. 12 yaş civarında ise artık çocuk bütünüyle Allah'ı soyut bir kavram olarak algılamaya başlar. Bu dönemde de ilk çocukluk döneminde olduğu gibi çocukta, dinî duygu ve davranışların belirlenmesinde başta aile, çocuğun yakınları, etrafında bulunan insanlar ve çocuğun ilişki içerisinde bulunduğu çevre etkili olmaktadır.¹²⁷

2. 2. 1. 2. Ergenlerde Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi

Ergenlik dönemi, genellikle kızlarda 11-13, erkeklerde ise 12-14 yaşlarında başlayan ve 17 yaşına kadar devam eden bir süreci ifade eder. Ergenliğin ilk dönemi, bireyin gelişimi bakımından hem fizyolojik hem de psikolojik büyük değişmelerin meydana geldiği dönemdir. Bu değişimlere paralel olarak ergenin bazı tutum ve davranışlarında da değişimler görülür. Bu dönemde ergenler genellikle yalnız kalıp kendi iç dünyalarına çekilmek isterler. Büyük bir kısmı ise akranları ile yakınlık kurup daha çok onlarla beraber vakit geçirmek isterler. Böylelikle yakın çevrelerine uzaklaşma eğiliminde olurlar.¹²⁸ Ayrıca bu dönem ergenlerinde, ailenin kazandırmaya çalıştığı dinî ve ahlâkî değerlerin gerçek ya da sanal arkadaş çevresinin değerleri ile çatışması durumunda arkadaş çevresinin değerlerinin tercih edilmesi söz konusu olabilir.

Ergenlik dönemi, gençlerin psikolojik, sosyal ve ahlaki birtakım sorunların üstesinden gelmeye çalıştığı zorlu bir dönemdir. Bu sorunların bir kısmı ergenlik döneminin doğal gelişim özellikleriyle doğrudan ilgili olmakla beraber, büyük bir çoğunluğunun modern çağın insan anlayışı, insana yaklaşım biçimi, toplum görüşü ve hayatı anlama ve anlamlandırma problemi gibi ergenin dışında meydana gelen etkenlerden kaynaklandığı söylenebilir.¹²⁹

Ergenlik döneminde bazı psikolojik ve sosyal problemler yaşayan ergen için yüce bir varlığa inanmak, ona güvenmek, büyük bir güç kaynağı olur.¹³⁰ Bu bağlamda din, ergenin ruhsal ve ahlaki bakımdan gelişmesi ve olgunlaşmasına da katkı sağlar.¹³¹ Nitekim insan beden ve ruhtan oluşan bir varlıktır. Bedenin maddî gıdalara ihtiyacı olduğu gibi ruhun da bilgi,

¹²⁶ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 40.

¹²⁷ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 169.

¹²⁸ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 171.

¹²⁹ Turgay Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", Mustafa Köylü (Ed.), *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi* içinde, Ankara: Nobel Yayınları, 2011, s. 69.

¹³⁰ Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970, s. 61.

¹³¹ Louis Guittard, "Gençlerde Dinî Gelişim", Ömer Özyılmaz (çev.), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 2, (1987), ss. 229-232.

düşünce, sanat, ahlak, Allah'a iman, ahirete, cennete iman gibi manevi gıdalara ihtiyacı vardır. Zira beden ve ruh bütünlüğünü gerçekleştirebilen insanlar gerçek anlamda sağlıklı ve huzurlu olabilirler.

Yaşadığı dönemin doğası gereği birtakım bunalımlar yaşayan ergen de dünyayı yalnızca maddi yönüyle ele aldığı anda birtakım çıkmazlar yaşayacaktır. Böyle bir dönemde ergeni gerçek anlamda tatmin edecek yegâne unsur ise din, dinî duygu, her şeyi yaratan ve idare eden bir yaratıcıya yani Allah'a olan iman ve din eğitimi olabilir. Ancak bu sayede ergenin etrafında olup biten ve açıklanması güç bazı olayları doğru anlaması ve anlamlandırması mümkün olabilir.¹³²

Çocukluktan ergenliğe geçişle beraber başlayan zihinsel, psikolojik ve bedensel değişim ve gelişmeler ergende bazı olumsuz etkiler meydana getirebilir. Fakat yaşanan bu değişim ve gelişim sonucu ergende pek çok olumlu değişim de görülür. Bu dönemde ergen artık somut, soyut hemen her şeyi kavrar, zihni ve bedeni birçok şeyi kendi başına yapabilir. Bununla birlikte ergen, zamanla sosyalleşir, topluma ait değerleri benimser ve sahiplenmeye başlar. Ayrıca bu dönemde ergenin duygusal gelişimi zamanla gelişip belli bir olgunluğa ulaşır.¹³³ Çocukluk yıllarında temelleri atılmış olan dinî duygu ve düşünce ise ergenlikle birlikte bilinçli bir şekilde olgunlaşmaya başlar. Daha önce belli kişi ve çevrenin etkisi ile şekillenmiş olan dinî duygular ergenlikte büyük oranda bağımsızlığa kavuşur. Artık çocukluktaki saf inanma yerine bu dönemde inançlar belli bir düzeyde kontrol ve değerlendirmeden geçirildikten sonra kabul ya da reddedilmektedir.¹³⁴

Çocukluktan ergenliğe geçiş sürecinde (12-13) bulunan çocuklar, her alanda olduğu gibi dinî alanda da önceki edindiği bilgileri gözden geçirme ve güçlendirme eğilimindedirler. Ergenliğe geçişteki bu dönemde çocukların, dinî inancın açıklanması ve yaşanmasında önceki döneme göre daha bilinçli olduğu görülür. Bu dönemde Allah'ın varlığı gibi soyut bazı dinî konuların belirginlik gösterdiği söylenebilir.¹³⁵ Ergenlik döneminin ilk yıllarından itibaren soyut düşünmenin gelişmesine paralel olarak ergende çevresindeki olayları araştırma, anlamaya çalışma ve her şeyin hakikatini keşfetme isteği, problem tahlilleri ve genelleme yapma becerisi gelişme gösterir. Ergende dinî bilincin uyanışı ile birlikte, çocuklukta bütünüyle benimsenmeden oluşmuş olan dinî inancın yerini, ergenlikte bilinçli bir dinî inanç alır.¹³⁶

¹³² Turgay Gündüz, **İslam, Gençlik ve Din Eğitimi**, Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003, s. 212.

¹³³ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 170-175; Turgay Gündüz, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", **Etkili Din Öğretimi**, 2010, s. 73-102; Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, s. 135; Yaşar Fersahoğlu ve Mehmed Akif Demir, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012, s. 62.

¹³⁴ Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, İstanbul: Dem Yayınları, 2009, s. 67.

¹³⁵ Yavuz, *Günümüzde İnancın Psikolojisi*, s. 145.

¹³⁶ M. Naci Kula, **Kimlik ve Din**, İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2001, s. 51.

Ergenlik öncesi çocuklarda, kendi benliğini tecrübe etme duygusu ile beraber her şeye eleştirel gözle bakma eğilimi görülmektedir. Bu nedenle ailenin dinî ve ahlaki değer yargılarına bütünüyle tepki gösterebilirler. Bu dönemde çocuklar her türlü otoriteyi eleştirmelerinden dolayı ailelerinden gelen dinî ve ahlaki önerilere karşı önce tepki gösterebilirler. Bu nedenle dine ve dinî değerlere eleştirel gözle bakabilir ve bu çerçevede sorular sorabilir. Aile bireyleri çocukların sorularına cevap verirken bu değişimi göz önüne almalıdır.¹³⁷

Ergenliğe geçişle birlikte zihin ve düşünce de her bakımdan gelişme gösterir. Bu dönemde başlayan soyut düşünme kabiliyeti ergeni fizik ve metafizik konular üzerine düşünmeye sevk eder. Dinî duygunun uyanmasında zihin ile birlikte duyguların da gelişiminin önemli etkisi vardır. Ergenlik döneminde duygu hassasiyeti ve kapasitesi de zirve noktasına ulaşmaktadır.¹³⁸ Bu dönemde ergen, kendi kararlarını kendisi vermek, hayatını kendisi yönetmek ve yönlendirmek ister. Ayrıca bu dönem, her yönden birtakım geçici bunalımların yaşandığı dönemdir. İnsan hayatında inanç ile ilgili en yoğun şüphe, kararsızlık ve çatışma yine bu dönemde yaşanır. Bu dönemde ergenin duygu ve düşünceleri henüz tam olgunlaşmadığından zaman zaman anne-babası ve çevresi ile çatışma hâline girebilir. Zira bu evrede ergenlerde kendisini kanıtama ve çevresinde bulunanlara karşı belli bir mevki edinme isteği vardır. Yine bu dönemde ergenler, dinî inançların anlamını dinî olayların iç yüzünü mantıksal olarak öğrenmek ve bunu gündelik yaşamla bağdaştırmak isterler. Dinî inançların akılla ispatlanması eğilimdedirler, aksi takdirde bir güvensizlik ve tenkit tutumu içine girebilirler. Ayrıca dinî inançlar kendilerine her ne kadar anlamlı ve değerli görünse de, bunlar hakkında soru sormak ve sorularına akli ve mantıklı cevaplar almak isterler.¹³⁹

Ergenlikte muhakeme kabiliyetinin ziyadeleşmesi üzerine çocukluk döneminde şüphesiz kabul edilen dinî inançlar üzerine düşünmeye başlanır ve inançlar gözden geçirilir. Küçük yaşlarda anne-babadan ve yakın çevreden duyduğu ve gördüklerini olduğu gibi kabul eden ergen, dinî bazı emir ve yasakları konusunda şüphe duymaya başlar.¹⁴⁰ Dinî şüphelerin yoğun olarak yaşandığı ergenlik döneminde genç inanıyorsa bile içinde bulunduğu dönemin özelliği gereği bazen inanmıyormuş ya da dinî inançları önemsemiyormuş gibi davranabilir ve aykırı sorular sorabilir. Dolayısıyla zaman zaman dinî gevşemeler veya gerilemeler görülebilir.

Bu dönemde aile bireyleri başta olmak üzere ve ergenin çevresinde bulunan kimselerin baskıcı ve dayatıcı söz, tutum ve davranışlardan şiddetle kaçınmaları gerekmektedir.¹⁴¹

¹³⁷ Yurdagül Mehmedoğlu, *Çocuğum Değerlerimizi Öğreniyor*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2003, s. 81.

¹³⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.267-268.

¹³⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.270-271; Vergote, ss. 583-592.

¹⁴⁰ Bkz. Peker, *Din Psikolojisi*, s. 171-174; Karaca, s. 151-166.

¹⁴¹ Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi*, s. 148-149; Karaca, s. 169-173.

Ergenlere verilecek din eğitiminin hem bireysel hem de sosyal açıdan etkili olabilmesi için, değişen hayat şartlarına uygun, ezbercilikten uzak ve eleştirel düşünce temelini esas alması önem arz etmektedir. Ancak bu sayede öz güven sahibi, ufku geniş, bilgili, erdemli, farklı olana saygı duyan, kendisi ile barışık ve toplumla uyumlu bireyler yetişmesi söz konusu olabilir.¹⁴² Dolayısıyla ergenin inançla ilgili sorularına ani ve olumsuz cevaplar vermek yerine, sorunun kaynağını anlamaya çalışıp sabırla, genci ve sorularını önemseyen bir yaklaşımla, ikna edici samimi cevaplar verilmelidir.¹⁴³

Ergenlik döneminde duygu temelli din eğitiminden ziyade akıl temelli bir yaklaşım benimsenmeli, gencin sormuş olduğu sorulara aklını tatmin edici cevaplar verilmelidir. Fakat bu noktada aile tek başına yetersiz kalabilir. Çocuğun dinî şüphe ve tereddütlerini gidermede konuyla ilgili uzmanlardan, okuldaki öğretmenlerinden yardım istenmelidir. Ailelerin bu husustaki taleplerine özellikle din dersi öğretmenlerinin duyarlılık gösterip çözüm konusunda destek sağlaması önemlidir.

2. 2. 1. 3. Sağlıklı Bir Allah İnancı Kazandırma

Dinî duygunun sağlıklı bir şekilde gelişmesi temelde sağlam bir Allah inancı kazandırılmasına bağlıdır. Zira sağlıklı bir Allah inancı, diğer dinî inanç ve ibadetlerin temelini oluşturduğu gibi insanın günlük hayatta bütün söz, tutum ve davranışlarının niteliğini de etkilemektedir. Allah hakkında çocuğa verilen bilginin niteliği din duygusunun gelişimi için olduğu kadar ruh sağlığı açısından da önemlidir. Zira aşırı baskı ile eğitilmiş ve Allah hakkında yanlış bilgilendirilmiş çocuğun dünyasında Allah ceza veren biri olarak algılanabilir. Fakat doğru bir Allah inancı kazandırılan çocuk, Allah'ı, her şeyi yaratan, koruyan, bütün varlıkların tüm ihtiyaçlarını karşılayan, kendisine güvenilen ve sığınılan bir varlık olarak görecektir ve böylelikle Allah'a inanmakla kendini güvende hissedecektir.¹⁴⁴ Anne-babalar, çocuklarını nasıl ki her şeyden daha çok sevip onları her türlü zararlara karşı koruyup gözetiyorsa, bunun gibi hatta daha fazlasıyla Allah'ın, çocukları sevdiğini, onları koruyup gözetlediğini ve çocuklara sayısız nimetler verdiğini ve her türlü kötülükten koruduğunu çocuklarına açıklamalıdır.¹⁴⁵

Özellikle ilk çocukluk ve ergenlik öncesi döneminde çocuklar asla Allah ile korkutulmamalıdır. Dinî motifler kesinlikle bir korku aracı olarak kullanılmamalı, din eğitiminin temelini sevgi ve hoşgörü esası oluşturmalıdır. Din eğitimi, çok hassas bir faaliyet olup doğru bilgi ve uygun yöntem ile yapılmadığı takdirde kaş yapayım derken göz çıkarılabilir. Din ve

¹⁴² Faruk Karaca, "Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, Tartışmalı İlmi Toplantı*, 18-20 Nisan 2003, Bursa, 2003, ss. 137-160, s. 158.

¹⁴³ Gündüz, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, s. 94.

¹⁴⁴ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 168-169.

¹⁴⁵ Köylü, *Çocukluk Dönemi Dinî İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi*, s. 152.

dinî değerleri benimseteyim derken çocuk dinden uzaklaştırılabilir. Bu bağlamda çocuğa, Allah, melek, peygamber, ahiret, cennet vb. kavramlar anlatılırken sevgi merkezli bir yaklaşım esas alınmalıdır. Korku merkezli, korkutucu bir yaklaşım bireyde din ve dinî değerlerden uzaklaşmaya neden olabilir.¹⁴⁶ Bu noktada Salzman da korku merkezli bir din eğitiminin sonuçlarını verdiği bir örnek üzerinden şöyle açıklar:¹⁴⁷

“Çocuklarını eğitmekten aciz bir anne tanımuştım. Yaramazlık yaptıkları ve sözünü dinlemedikleri zaman onları Allah’la korkutarak sindirmeye çalışırdı. “Allah, yaramazlık yapan, annelerinin sözünü dinlemeyen çocukları cehenneminde yakar”, diyerek onları tehdit ederdi. Gök gürlediğinde: Bakın, bakın! Allah, annelerini üzen çocuklara nasıl da kızıyor. Çocuklar dersini yapmadığı, yemek yemediği ve sözünü dinlemedikleri zaman hemen cehennem tasvirine başlardı: Cehennem ne kadar kötü bir yer olduğunu bilerseniz asla sözümün dışarı çıkmazsınız. Dev cüsseli zebaniler yaramaz, annelerinin sözünü dinlemeyen çocukları yakaladıkları gibi ateşe atar...

Bu katı yürekli annenin en küçük çocuğu da cehennem sözünü duyduca korkudan titrer, ateşe atılmış gibi bir acı duyardı. Çocukları cehenneme attığı için Allah’ı hiç sevmezdi. Bu cahil kadının anlattığı, gerçek Allah değildi elbette. Çocukları korkutmak için uydurduğu hayali bir varlıktı. Zira gerçek Allah çocukları seven, çocuklara karşı annelerinden daha şefkatli olan, ölen çocukları cennetine alan Rahman ve Rahim olan Allah’tır.

Bu katı yürekli annenin yapmış olduğu yanlış telkin sonucu, bu küçük çocuk büyüyip delikanlı olduktan sonra Allah’a inanmadığını söylüyor, din ve dinî değerlerden şiddetle kaçıyordu.”

Salzman bu hikâyenin devamında katı yürekli, dayakçı bir babanın zorla, baskı ve yanlış yöntemle yapmaya çalıştığı din eğitimi sonucu din ve dine ait değerlerden şiddetle kaçan hatta bunlara düşman olup sonunda ateist olan bir gencin hikâyesini de anlatmaktadır.¹⁴⁸ Araştırmalar da gençlerin ateizme ya da deizme yönelmelerinde çevrelerinde inandığını söyleyen insanların inançlarıyla çelişen olumsuz söylem ve davranışlarının etkili olduğunu göstermektedir.¹⁴⁹

Çocuklar 3-4 yaşlarından itibaren birçok konuyu merak eder ve bu merak neticesinde sürekli çevresindeki insanlara soru sorarlar. Dinî duygunun gelişmesi ile birlikte, çocuk dinle ilgili birtakım sorular da sormaya başlar. Bu bağlamda çocuklar, Allah, cennet, cehennem,

¹⁴⁶ M. Şevki Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi (Yeni Paradigma İhtiyacı)*, Ankara: Nobel Yayınları, 2011, s. 37.

¹⁴⁷ C. G. Salzman, *Yengeç (Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları)*, Ali Çankırılı (çev.), İstanbul: Zafer Yayınları, 2014, s. 75-76.

¹⁴⁸ Salzman, s. 77.

¹⁴⁹ Kenan Sevinç, *İnançsızlık Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017, s. 32.

melek, ölüm, ahiret vb. gibi din ile ilgili sormuş oldukları sorulara cevap beklerler. Çocukların bu tür sorularını geciktirmek veya cevapsız bırakmak doğru değildir. Nitekim çocukların sorularına doyurucu cevap verilmediği ya da cevapsız bırakıldığı takdirde çocuğun merakı ve öğrenme arzusu köreltilmiş olur. Bu durum ileriki yaşlarda çocuğun birtakım öğrenmelerine olumsuz etkide bulunur.¹⁵⁰ Bu nedenle çocuğun din ile ilgili sormuş olduğu sorulara çocuğun gelişim özellikleri dikkate alınarak, onun anlayabileceği bir dille, basit ve sade bir şekilde cevap verilmelidir.¹⁵¹ Ayrıca yetişkinler, çocukların sorularına cevap verirken daha sonraki sorular için de açık kapı bırakmalı, çocuğun düşünce dünyası köreltilmemelidir.¹⁵² Öte yandan çocuğa mübalağalı ifadelerle cevap vermek sakıncalıdır. Öncelikle çocuğun sormuş olduğu soru ile neyi, niçin öğrenmeye çalıştığı anlaşılmalı, sonrasında çocuğa sorduğu kadar bilgi verilmeli, bilgi yağmuruna tutulmamalıdır. Zira çocuğun gelişimine uygun olmayan ve yanlış verilen cevaplar çocukta ruhsal problemlere neden olabilir.¹⁵³

Çocuk yaşlarda inançtan çok davranışa önem verilmeli, çocuğun duygusal yönüne hitap ederek Allah'ın onu ve bütün çocukları sevdiği kendisine hissettirilmelidir. Henüz suç, günah, ceza vb. kavramların kendileri için bir şey ifade etmediği çocuklara Allah'ın ceza verici bir yaratıcı olarak tanıtılması yanlıştır. Çocuk ancak suçu, günahı, sevabı fark ettiği, yapılan her bir iyiliğin ve kötülüğün bir karşılığının olacağını anlamaya başladığında cehennemden, günah ve cezadan bahsedilebilir. Fakat henüz temyiz çağına gelmemiş bir çocuğa, Allah inancından söz ederken, Allah, her şeyin yaratıcısı, sahibi, yarattığı her şeyi büyütüp besleyen, onları koruyup gözetken, bütün güzellikleri yaratan, özellikle çocukları daha çok seven, onlara sayısız nimetler gönderen, yapılan bütün iyiliklere mükâfatlar veren, yapılan hatalara hemen ceza vermeyip pişman olup vazgeçmemizi bekleyen bir varlık olarak tanıtılmalıdır.¹⁵⁴

Çocuklara yönelik din eğitiminde Allah korkusu yerine, Allah sevgisi esas olmalıdır. Çocuk, Allah'ın, yaratan, koruyan, seven, hoş gören, affeden, cezadan çok ödül veren bir varlık olduğunu öğrenmelidir. Bu hususun din eğitimcileri tarafından yıllardır dillendirilmesine rağmen hâlâ bazı anne-babalar, söz dinlemeyen çocuklarını “*Anne-babanın sözünü dinlemezsen Allah seni taş yapar!... Yemeğini yemezsen, beni üzersen, odanı dağıtırsan, yaramazlık yaparsan, Allah seni cehenneminde yakar!...*” gibi ifadeler kullanarak Allah korkusu ile eğitmeye çalışmaktadırlar. Bu durum, çocukta yanlış bir Allah tasavvurunun

¹⁵⁰ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 76.

¹⁵¹ Haluk Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988, s. 256.

¹⁵² Zeynep Nezahat Cihandide, **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2014, s.194.

¹⁵³ Bilgin, *İslâm ve Çocuk*, s. 154; Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Ankara: Gün Yayıncılık, 2001, s. 102.

¹⁵⁴ Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997, s. 114-118.

oluşmasının yanı sıra çocuğun ruhi ve fiziki sağlığının bozulmasına da neden olabilir.¹⁵⁵ Öte yandan Allah sevgisi ön plana çıkarılarak olumlu bir Allah inancı kazandırılabilirse, çocuğun kendisiyle barışık bir birey olmasının yanı sıra başta insanlar olmak üzere tüm yaratılmışlara sevgi duyması sağlanabilir.¹⁵⁶ Bunun gerçekleşmesi çocuk eğitimiyle meşgul olan insanların sadece çocuklara değil çevresindeki tüm insanlara sevgiyle yaklaşımlarına bağlıdır. Çocuğun sevgiyi fiilen hissetmesi gerekmektedir.

Ergenliğe geçişle birlikte bazı çocuklarda dinî şüphelere bağlı olarak sorgulamalar görülebilir. Bu tip sorgulamaları olan çocuklara olabildiğince rasyonel yaklaşmak, akıllarını tatmin edecek cevaplar verebilmek için çaba sarf etmek gerekir. Bu dönemde yargılamadan uzak durarak gencin aklını karıştıran hususlar üzerinde düşünmek konunun uzmanlarından yardım almak gerekebilir.

2. 2. 2. Rol Model Olma

Dil, örf ve âdetler, dinî uygulamalar ve ahlaki değerler genellikle toplumda bulunan diğer bireylerin tutum ve davranışları gözlemlenerek, taklit edilerek öğrenilir ve benimsenir.¹⁵⁷ Zira insan tutum ve davranışlarını bilinçli ya da bilinçsiz olarak genellikle etrafında gördüğü insanları taklit ederek öğrenir. Bu sebeple genel eğitim-öğretimde olduğu gibi din eğitimi ve öğretiminde de başarıya ulaşmada en etkili yöntemin *rol model olma* olduğu söylenebilir.

İnsanı yaratan, onu ruh ve beden özellikleriyle en iyi bilen yüce Allah da her devirde insanlara her yönüyle rol model olmaları için peygamberler göndermiş, Hz. Muhammed'i de bu amaçla gönderdiğini şöyle bildirmiştir: “*Şüphesiz, sizden, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çokça ananlar için, Resulullah en güzel örnektir.*”¹⁵⁸ Yine başka bir ayette Allah, Peygamberimizi, insanlara, doğruyu, güzeli ve iki dünya saadetini gösteren bir kandile benzetmektedir: “*Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.*”¹⁵⁹ Hz. Aişe'ye, Peygamberimizin ahlakı sorulduğunda ise; “*Onun ahlakı Kur'an ahlakı idi.*” diye

¹⁵⁵ Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, s. 256; Çocukların ruh ve beden sağlığının bozulmasıyla ilgili literatüre girmiş bir örnek şöyledir: “*Omuzlarından biri çarpık bir şekil almış bir çocuk, doktora götürülmüştü. Yapılan muayenede çocukta fiziki hiçbir bozukluk bulunamayınca bir de psikiyatride muayene edilmesi tavsiye edilmişti. Çocuk psikiyatristi, çocukla düzenli sohbetler yaparak onun etkilenmiş olabileceği olayları bulmaya çalıştı. Sonuçta şu teşhis konuldu: Çocuk, dindar bir büyükanne tarafından bakılmaktadır. Büyükanne, çocuğun yaramazlıklarını frenleyebilmek için ona, her iki omuzunda meleklere bulduğunu, bu meleklere, yaptığımız iyi ve kötü bütün hareketleri bir deftere yazdıklarını söyler. Çocuk yaramazlık yapmamayı başaramadığı için sürekli kabahatli olduğunu ve meleğin de bu kabahatleri yazdığını düşünerek baskı altında bunalır. Deftere kabahatler yazıla yazıla defter öyle dolmuştur ki, ağırlığından çocuğun omuzu çöker. Çocuk da bu bunalımını sol omuzunu çökertmekle ifade eder.*” Mualla Öztürk, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, *Türkiye’de 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara: Aydınlar Ocağı, 1981, s. 209.

¹⁵⁶ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, s. 1256.

¹⁵⁷ M. Akif Kılavuz, “Anne-baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 2, (2005), s. 42.

¹⁵⁸ Ahzâb, 33/21.

¹⁵⁹ Ahzâb, 33/45, 46.

cevap vermiştir. Zira Peygamberimiz, Kur'an'daki hakikatlerin canlı bir tefsiri, tercümanı ve en güzel rol modeldir.¹⁶⁰

İslam'ın eğitim anlayışında rol model olmanın önemli bir yeri vardır. Nitekim İslam medeniyeti için *sükût medeniyeti* ifadesi kullanılmaktadır. Sükût medeniyeti; konuşmadan ziyade hâl, hareket, tutum ve davranışlarla iyi bir örnek olunmasını ifade eder. Bu bağlamda çocuklarını diri diri gömebilecek kadar katı yürekli cahiliye toplumundaki insanları, karıncaya bile ayak basmayacak kadar ince ruhlu insanlar seviyesine çıkarıp o insanlar üzerinde, çok kısa bir süre zarfında büyük bir değişim ve dönüşümü sağlaması öncelikle Hz. Peygamberin, insanlara söz, hâl ve davranışları ile tam anlamıyla rol model olması ile gerçekleşmiştir.

Sosyal Öğrenme Kuramı olarak adlandırılan modele göre de çocuk çevresinde bulunan kişileri gözlemleyerek birçok tutum ve davranışı öğrenir. Söz konusu öğrenme kuramına göre bireyin öğrenmesi bireysel, çevresel ve davranışsal birtakım faktörlerin etkileşimi sonucu oluştuğu kabul edilmektedir. Yine bu kurama göre, sosyal bir varlık olan insan, toplumda diğer insanları gözlemleyerek ve model alarak birçok tutum ve davranışı öğrenmektedir.¹⁶¹ Bu bağlamda Bandura, gerçekleştirdiği deneylerde (gösterdiği filmlerde), saldırgan modelleri gözleyen çocukların, saldırgan olmayan modelleri gözleyen ve bu iki modeli görmeyen çocuklara göre çok daha saldırgan olduklarını gözlemlemiştir. Bu ve buna benzer birçok deney insanların, çevresinde bulunan ve gözlemledikleri bireyleri taklit ettiklerini ortaya koymuştur. Bahusus çocuklar, birçok tutum ve davranışı, diğer insanları gözlemleyerek öğrenir. Örneğin sınıfta öğretmenin bir durum karşısında davranışı öğrencileri de etkiler. Öğrenciler aynı durumla karşılaştıklarında öğretmenlerinin verdiği tepkiyi verirler. Toplumda, birçok sosyal davranış da aynı şekilde başkalarını gözleyerek öğrenilir. İnsanlar, başkalarının davranışlarını ve bu davranışlarının kişiler üzerinde yapmış olduğu etkiyi gözlemleyerek taklit etme eğilimi gösterir ve böylelikle sosyalleşmeye başlarlar.¹⁶²

İnsanlar özellikle de çocuklar pek çok tutum ve davranışı çevresinde bulunan kimseleri taklit ederek öğrenir. Bu bağlamda çocuk, içinde yetişmiş olduğu aile bireylerinin dine ait söz ve davranışlarından etkilenir ve zamanla bilinçli veya bilinçsiz olarak duyduklarını ve gördüklerini taklit etmeye başlar.¹⁶³ Zira çocuklar, iyi veya kötü pek çok sosyal davranışı başkalarını gözlemleyerek, taklit ederek öğrenir. Bu nedenle anne-babalar başta olmak üzere çocuğun eğitiminden sorumlu olan kimseler söz, tutum ve davranışlarının uyumlu olmasına

¹⁶⁰ Muhammed Kutub, **İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi**, Ali Özek (çev.), İstanbul: Hisar Yayınevi, 1975, s. 254.

¹⁶¹ Mustafa Bayrakçı, "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması", **SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, (Ekim 2007), s. 198.

¹⁶² Nurettin Fidan, **Okulda Öğrenme ve Öğretme**, Ankara: Alkım Yayıncılık, 1996, s. 59.

¹⁶³ Osman Pazarlı, **Din Psikolojisi**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968, s. 39.

mümkün olduğunca dikkat etmelidir. Bahusus anne-babalar yapmadıkları, yerine getirmediikleri davranışları çocuklarından beklememelidir. Çünkü çocuk, ebeveyninde gördüğünü taklit eder. Eğitime dair ciltler dolusu kitap yazmak kolaydır, fakat bunların uygulamaya geçmediği, insanın günlük hayatta söz, fiil ve davranışlarına yansımadağı takdirde ortaya konan eserlerin kâğıt üzerinde kalmaktan öteye bir kıymeti olmayacaktır.¹⁶⁴ Söz konusu durum, din eğitimi için de geçerlidir. Zira çocuklar, söylenenlerden ziyade tutum ve davranışları örnek alırlar. Bu sebeple çocuklara uzun uzun öğütler vermek yerine yapmaları beklenen davranışları çevrelerinde görmeleri sağlanmalıdır. Bununla birlikte söz ve davranışların gelişmemesine dikkat edilmeli ve onlara iyi birer rol model olunmalıdır.¹⁶⁵

Çocuk, gördüğü, birlikte olduğu ve sevdiği insanı taklit etmek ister, onun tutum ve davranışlarını yapmaya çalışır. Ailede anne-baba, büyükanne, büyükbaba, dayı, teyze, amca, hala, abla, abi ve diğer aile fertlerinin tutum ve davranışlarını, onları sevdiği oranda taklit etmeye çalışır.¹⁶⁶ Çocukların hayatlarının ilk yıllarında taklit ettikleri, model aldıkları kimselerin etkisi, bütün hayatları boyunca devam etmektedir.¹⁶⁷ Bu nedenle anne-babalar çocuklarına öğüt vermek yerine onlara söz, tutum ve davranışlarıyla iyi birer rol model olmaya çalışmalıdırlar. Zira birçok şeyi taklit yoluyla öğrenen çocuk, duyduğunu değil, gördüğünü öğrenir ve uygular.¹⁶⁸ Taklit ve model almanın bir de psikolojik yönü vardır. Zira insan, sevdiği kişi ya da kişilerin söz, tutum ve davranışlarını taklit etme eğilimi göstermektedir. Bu durumun eğitim ve din eğitimi açısından değerlendirilmesi gerekir.

Bu noktada çocukların sağlıklı bir dinî formasyon kazanmaları için dinî prensiplerin ailede yaşanıyor olması, anne-baba ve diğer aile bireylerinin dinî emirleri yerine getiriyor olmaları, yani doğru rol model olmaları önemlidir.¹⁶⁹ Bu noktada, ailede anne-baba başta olmak üzere diğer aile bireyleri ibadetlerini yerine getirirken, çocukların kendilerini gözlemlediklerinin bilincinde olarak ibadetlerinde, dinî tutum ve davranışlarında özenli olmalıdırlar. Çünkü önceleri anne-babalarını bilinçsiz bir şekilde taklit eden çocuklar, zamanla bu tutum ve davranışları bilinçli ve düzenli bir şekilde yerine getirmeye başlarlar. Dolayısıyla aile fertleri namaz kılarken, Kur'an okurken veya diğer dinî ritüelleri yerine getirirken çocukların, kendilerini rol model aldıklarını dikkate alarak ibadetlerini daha özenle yerine

¹⁶⁴ Kutub, s. 253-260.

¹⁶⁵ Ahmet Koç, "Okul Öncesi Dönemde Ailede Çocuğun Din Eğitimi", **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 635; Gözütok, s. 806.

¹⁶⁶ Fitzhugh Dodson, **Çocuk Yaşken Eğilir**, Seçkin Selvi (çev.), İstanbul: Özgür Yayınları, 2000, s.181; Peker, *Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri*, s. 22.

¹⁶⁷ Adler, s. 27.

¹⁶⁸ Haluk Yavuzer, **Çocuk Eğitimi El Kitabı**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s. 101.

¹⁶⁹ Mehmet Emin Ay, **Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza**, İstanbul: Gül Yurdu Yayınları, 2012, s. 124; Mehmet Emin Ay, "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, (1994), s. 164.

getirmelidirler.¹⁷⁰ Zira çevresindeki bireyleri dua ve ibadet ederken görmesi, çocuğun bilinçaltına yerleşir, zamanla onları taklit eder ve gördüğü dinî tutum ve davranışları benimsemeye başlar. Örneğin, sofrada yemeğe başlamadan önce anne-babanın “*besmele*” ile başlaması yemekten sonra da “*elhamdülillah*” demesi çocuğun bilinçaltına yerleşir ve bir müddet sonra çocuk da anne-babası gibi hareket etmeye başlar.¹⁷¹ Dolayısıyla anne-baba, çocuklarına doğruluk, dürüstlük, sorumluluk sahibi olma, insanlarla iyi geçinme gibi dinî ve ahlaki değerleri kazandırmak istiyorlarsa bunları öncelikle kendi yaşantıları ile çocuklarına göstermelidirler; çünkü çocuklar sözden ziyade eylemlere bakarlar. Aile ortamında yapılan dinî konuşmalar da çocuğun din eğitimine doğrudan katkı sağlamaktadır. Özellikle aile içinde, anne-babanın günlük hayatta kullandığı “*Allah seni korusun*”, “*Allah’a emanet ol*”, “*Allah yardımcın olsun*”, “*Allah yolunu açık etsin*”, “*Allah işini rast getirsin*” vb. ifadeler çocuğun din eğitiminde önemli rol oynamaktadır.¹⁷²

Çocuğun kişilik gelişimi ve oluşmasında önemli bir yeri olan model alma, ilk çocukluk döneminden başlayıp hayatın her döneminde belli bir ölçüde devam eder.¹⁷³ Fakat ilk çocukluk döneminde çocukların, anne-babalarının ve çevresindeki insanların söz, tutum ve davranışlarını kaydettiklerini göz önüne aldığımızda ilk çocukluk döneminde rol model olmanın diğer dönemlere oranla daha çok önem arz ettiği anlaşılabacaktır. Nitekim okul öncesi dönemde çocuklar bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde çevresinde bulunan kişilerin söz ve davranışlarını taklit etmeye başlar. Öyle ki çocuklar bu dönemde yalnızca söz ve davranışları değil aynı zamanda duygu ve heyecanları da taklit ederler.¹⁷⁴ Yine bu dönemde çocuk, anne-babasının söz, fiil ve davranışlarını örnek alır, onları taklit eder, kısacası hayatı ve dünyayı anne-babasının gözüyle görür. Bu da çocuğun gelecekte duygu ve düşüncelerini ve kişilik yapısını büyük oranda şekillendirir.¹⁷⁵

Okul çağıyla birlikte çocuk için artık öğretmenin ön plana geçtiği ve anne-babanın ise kısmen ikinci plana düştüğü görülür. 10 yaşındaki çocuk için rol model daha çok ev dışından; bir dizi kahramanı, bir futbolcu ya da bir sanatçı olabilir. Bunlar içinden de en sık ve en kolay olanı ise televizyonda gördüğü kişilerdir. Çocuğun kişiliğinin gelişmesinde önemli etken olan rol model alma göz önüne alındığında bu özdeşim objesinin televizyon figürlerinden seçilmesi

¹⁷⁰ Öcal, *Ailede Çocukların Dinî ve Ahlakî Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Öneriler*, s. 193.

¹⁷¹ Neda Armaner, s. 83.

¹⁷² Bilgin ve Selçuk, s.68; Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimi**, Ankara: PegemA Yayıncılık, 2005, s. 165.

¹⁷³ Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, s. 114-116.

¹⁷⁴ Armaner, s. 82.

¹⁷⁵ Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, s. 115.

çocuğun olumsuz kişilik geliştirmesine de neden olabilir.¹⁷⁶ Günümüzde televizyon yerini tablet, cep telefonu gibi teknoloji ürünlerine bırakmaya başlamış, youtuberler vb. gibi yeni rol modeller ortaya çıkmıştır.

Ergenlik öncesi dönemde çocuk üzerinde, arkadaşları ve mensup bulunduğu gurubun üyeleri birinci derecede etkili olmaya başlar. Bu arada çocuk, yakın çevresinde bulunan bir yetişkini, akrabasını da örnek alabilir. Ergenlik dönemi ve sonrasında ise daha çok tanınmış bir sporcu, şarkıcı, dizi veya roman kahramanı, sinema yıldızı, yaşayan ya da geçmiş ünlü kimseler gençlere rol model olabilir. Bu kimseler olumlu örnek olabilecekleri gibi olumsuz örnek de olabilirler. Ayrıca ergen, belirli bir bireyin dışında ilgi duyduğu herhangi bir grup veya kurumu da rol model olarak alabilir.¹⁷⁷

Bu bağlamda şayet yetişkinler eğer ergenlere iyi bir din ve ahlak eğitimi vermek istiyorlarsa, öncelikle kendileri iyi bir rol model ve ahlaklı birer birey olmalı, adaletli, güvenli, huzurlu bir toplum oluşturmalıdır. Yetişkinler, “*Gençlerimizi nasıl eğitmeliyiz ki ahlaklı ve dindar birer birey olsunlar?*” demeden önce “*Bizler nasıl iyi birer insan olmalıyız?*” diye düşünüp bu çerçevede gayret sarf etmelidirler. Nitekim yetişkinler bu noktada söz, tutum ve davranışlarına dikkat ettikleri oranda gençler de onları rol model alacaklardır.¹⁷⁸ Zira ergenler sevdikleri ve kendilerine rol model kabul ettikleri kişileri idealize ederler. Esasında ergenler kendilerinde olmasını arzu ettikleri (hayallerindeki) nitelikleri kendinde taşıyan ve kendilerine yakın gördükleri insanları, kendilerine örnek alarak onları her bakımdan idol edinirler.¹⁷⁹

Bununla birlikte ergenlerde tutarlı ve dengeli bir kişilik oluşması için ergenlere, rol model örnekleri arasında başta Peygamberimiz, özdeşim kurabilecekleri bir şahsiyet olarak takdim edilmelidir. Zira Peygamberimizin hayatı, insanlara karşı hoşgörüsü, şefkati, affediciliği, merhameti, olaylara karşı sabrı, kısacası güzel ahlakı,¹⁸⁰ ergenlere anlatılmak suretiyle, onlara ideal bir rol model sunulmuş olur.¹⁸¹ Nitekim Allah, göndermiş olduğu kutsal kitaplarda ve özellikle Kur’an’da peygamberlerin ve onlara iman eden kişilerin gençlik dönemlerinde başlarından geçen ibretli olayları anlatarak sonraki insanlara özellikle de ergenlere rol modeller sunmuştur. Bu bağlamda Hz. Âdem’in oğulları Habil ile Kabil arasında

¹⁷⁶ Mücahit Öztürk, “Televizyon ve Bilgisayarın Çocukların Kişiliğine Etkileri”, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 545.

¹⁷⁷ Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, s. 116.

¹⁷⁸ Turgay Gündüz, “İslam’ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi - II, Tartışmalı İlmî Toplantı**, Bursa, 2003, s. 62.

¹⁷⁹ Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, s. 149.

¹⁸⁰ Kalem, 68/4.

¹⁸¹ M. Naci Kula, “Gençlerimize Peygamberimizi Nasıl Anlatalım?”, **Hız Muhammed ve Gençlik**, (Kutlu Doğum Haftası, 1992), 1995, s. 67.

geçen trajik olayı,¹⁸² Hz. İbrahim'in sarsılmaz imanı ile tevhid mücadelesini,¹⁸³ Hz. Yusuf'un iffetini¹⁸⁴ ve sarsılmaz sabrını,¹⁸⁵ Ashab-ı Kehf'in inançlarındaki samimiyetlerini¹⁸⁶ ve Hz. Meryem'in ibadetteki ciddiyeti ve Allah'a olan sarsılmaz teslimiyeti¹⁸⁷ tüm ergenlere ideal birer rol model olarak sunulabilir.¹⁸⁸ Bu noktada başta sahabeler olmak üzere, İslam büyüklerinin yanı sıra Yunus Emre, Mevlana, Gazzâlî, İbn-i Sina, Mimar Sinan, Fatih Sultan Mehmet, Mehmet Akif Ersoy vb. İslam tarihinden önemli gönül, düşünce, ilim ve eylem insanlarından da gençlere rol modeller sunmak; gençlerin olumlu kişilik kazanmalarında önemli katkıları olacaktır.

2. 2. 2. 1. Çocuklara Sevgi ve Şefkatle Yaklaşma

Eğitim, özellikle de din eğitimi öncelikle sevgi temeline dayanmalıdır. Bu hususta Pestalozzi'nin şu sözü eğitimde sevginin gücünü vurgulamaktadır: *“Temelinde sevgi olan hiçbir eğitim başarısızlığa uğramaz.”*¹⁸⁹ Zira insanlar hangi yaşta olursa olsunlar sevdikleri insanlardan etkilenirler. Özellikle çocuklar ve ergenler sevdikleri, takdir ettikleri kişileri kendilerine örnek kabul ederler.¹⁹⁰ Sevgiden uzak, şiddet ve baskı ile yetiştirilen bireylerde baskı hâkim olur ve bu durum onların üretkenlik ve çalışkanlıklarını yok ettiği gibi aynı zamanda onları tembelliğe, yalana ve daha birçok kötü alışkanlıkları edinmeye sevk eder.¹⁹¹ Nitekim anne-baba ve yakın çevrenin sevgisi ve ilgisinden mahrum yetişen çocuklarda, sevgi eksikliğine bağlı birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çocuklarda görülen konuşma bozuklukları, yürüme, oturma, yemek yeme, zihinsel gelişmede gecikme, başkalarıyla iletişim kuramama, bencillik, saldırganlık, içedönüklük vb. problemlerin temelinde sevgi ve ilgiden yoksun yetişmenin önemli rolü vardır.¹⁹²

Özellikle bebeklik ve ilk çocukluk döneminde çocuk, çevresinden yoğun bir sevgi beklemektedir. Bu dönemde çocuğa sevgi, onu sevmek, öpmek, okşamak, istediği bir oyuncak almak veya herhangi bir isteğini yerine getirmekle gösterilebilir. Fakat ergenlik öncesi ve ergenlik döneminde çocuğa gösterilecek sevginin mahiyeti değişir. Bu dönemde sevgi; öncelikle ergene ve fikirlerine değer verildiğini göstermek, onu dinlemek, kendisi ile bir

¹⁸² Mâide, 5/27-30.

¹⁸³ Enbiyâ, 21/58-67; Sâffât, 37/88-96.

¹⁸⁴ Yûsuf, 12/23.

¹⁸⁵ Yûsuf, 12/33.

¹⁸⁶ Kehf, 18/13-14.

¹⁸⁷ Meryem, 19/16-18.

¹⁸⁸ Mehmet Emin Ay, “Kur’ân’da Gençler ve Gençlik Değerleri”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi - II, Tartışmalı İlmî Toplantı**, Bursa, 2003, s. 16.

¹⁸⁹ Atalay Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1978, s. 163.

¹⁹⁰ Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 17, (2008), s. 159.

¹⁹¹ İbn Haldun, **Mukaddime II**, Arslan Tekin (çev.), İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2017, s. 1215.

¹⁹² Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 243.

yetişkin gibi muhatap olmak ve kendisinin değerli olduğunu hissettirmekle mümkün olur. Ergene gösterilen bu ilgi, onun yetişkinlere güven duymasına ve onların isteklerini yerine getirmesine sebep olur.¹⁹³ Öte yandan ergenlik döneminde, baskı ile gerçekleştirilen din eğitime karşı ergenler, olumsuz bir reaksiyon göstermektedir.¹⁹⁴ Böyle bir durumda ergenin, dinî değerleri benimsemesi mümkün olmadığı gibi baskıcı tutum ergende din ve dinî değerlerden soğumaya ve kaçınmaya neden olabilir. Bu bağlamda ailede verilecek din eğitiminde öncelikle çocuğa ve ergene karşı sevgi ve şefkatle yaklaşılmalıdır. Nitekim Kur'an'da muhataba sevgi, hoşgörü ve *kavl-i leyyin* (yumuşak ve tatlı söz) ile yaklaşılmasına yönelik birçok çarpıcı örnek vardır. Örneğin baba ile oğul arasındaki ilişkileri anlatan ayetlere bakıldığında, her defasında babanın oğluna hitap cümlesinin “*Ya Büneyye*” şeklinde olduğu görülmektedir. Bu kelimenin dilimizdeki tam karşılığı “*oğulcuğum*” anlamına gelmektedir. Fakat dilimizde kız erkek farkı gözetmeksizin daha çok “*yavrucuğum*” kelimesi anlamında kullanılmaktadır.¹⁹⁵ Aşağıda vereceğimiz bazı ayetler de Kur'an'da baba ile evlat arasındaki sevgi dolu hitap tarzına ve ebeveyn ile evlat arasında olması gereken şefkate dayalı iletişimi vurgulaması açısından dikkat çekicidir:

*“Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”*¹⁹⁶

*“Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”*¹⁹⁷

*“Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten sakındırmaya çalış, başına gelenlere sabret! Doğrusu bunlar, azim ve kararlılık gösterilmeye değer şeylerdendir.”*¹⁹⁸

*“Gemi dağlar gibi dalgalar içinde onları götürürken Nûh, bir kenarda ayrı kalmış oğluna, ‘Ey yavrucuğum! Bizimle beraber sen de gemiye bin, inkârcılarla beraber olma’ diye seslendi.”*¹⁹⁹

Peygamberimiz de muhataplarına daima sevgi ve şefkatle yaklaşmıştır. Zira insanlar üzerinde kısa zaman içinde yapmış olduğu olumlu değişimin en büyük etkeni, Hz.

¹⁹³ Refia Şemin, **Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973, s. 20.

¹⁹⁴ Pazarlı, *Din Psikolojisi*, s. 44.

¹⁹⁵ Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 61.

¹⁹⁶ Lokman, 31/13.

¹⁹⁷ Lokman, 31/16.

¹⁹⁸ Lokman, 31/17.

¹⁹⁹ Hûd, 11/42.

Peygamber'in muhataplarına son derece sevgi, şefkat ve merhametle yaklaşmasıdır.²⁰⁰ Nitekim yüce Allah da Hz. Peygamber'in bu yönünü vurgulamaktadır.²⁰¹ Örneğin namaz kıldığı esnada omuzuna veya boynuna çıkan torunlarına kızmak bir yana; torunlarının düşmemesi için namazda secdesini uzatmıştır. Bazen de torunları düşmesin diye onları eliyle tutarak yere bıraktıktan sonra namazına devam etmiştir.²⁰²

Hz. Peygamber, zaman zaman sokakta gördüğü çocuklara selam verir, onların hatırlarını sorar hatta oyunlarına katılarak çocuklarla şakalaşır.²⁰³ Ayrıca Hz. Peygamber, hem kendi çocuk ve torunlarını, hem de diğer çocukları kucağına alır, onları öper, onlara merhamet ve sevgi ile ilgi gösterirdi.²⁰⁴ Bu bağlamda Hz. Peygamber, bir gün torunlarından birini seviyor ve onu öpüyordu. Bu esnada yanlarında bulunan Akra b. Hâbis bu durumu tuhaf karşılar ve *"Benim on tane çocuğum var. Fakat onlardan hiçbirini öpmedim"* der. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Merhamet etmeyene merhamet edilmez"* buyurmuştur.²⁰⁵ Başka bir hadiste; *"Allah, merhametli olanlara rahmetiyle muamele eder. Öyle ise, sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semada bulunanlar da size rahmet etsinler."*²⁰⁶ buyuran Hz. Peygamber, sütannesinin yanında kalan oğlu İbrahim'i ara ara ziyaret eder, onu kucağına alır, öper, bağrına basar ve severdi.²⁰⁷

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere din eğitiminde muhataba sevgi ve şefkatle yaklaşmanın önemli olduğu, bireyin sevdiği, takdir ettiği kimseleri taklit ettiği ve onları kendine rol model seçtiği görülmektedir. Öte yandan eğitim ve din eğitiminde bedensel cezaların yanı sıra baskıcı ve sindirici her türlü tutumun, çocuğun kişiliğini olumsuz etkilemesi bir tarafa ebeveyn çocuk ilişkisini de olumsuz etkileyeceği göz ardı edilmemelidir. Bu noktada çocukların ve ergenlerin yaptıkları yanlışların çoğunlukla bilgi, tecrübe ve irade eksikliğinden olabileceği dikkate alınarak onlara sevgi ve şefkatle yaklaşmak esas olmalıdır.²⁰⁸

2. 2. 3. Uygun Çevre Oluşturma

Ailede çocuğun din eğitiminde son olarak ele alacağımız konu uygun çevre oluşturma yani olumlu çevre faktörlerini zenginleştirmek ve olumsuz çevre faktörlerini denetim altına almaktır. Toplumsal bir varlık olan insanın, toplumdan ayrı tek başına yaşaması mümkün

²⁰⁰ Bkz. Abdurrahman Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002, s. 47-51.

²⁰¹ Tevbe, 9/128.

²⁰² Konu ile ilgili hadisler için bkz. Nesaî, Cuma, 30; Ebû Davud, Edeb, 144; Buhârî, Edeb, 18; Buhârî, Libas, 60.

²⁰³ Buhârî, İlim, 18.

²⁰⁴ Buhârî, Edeb, 17; Müslim, Fedâil, 80.

²⁰⁵ Buhari, Edeb 18; Müslim, Fedâil, 65.

²⁰⁶ Tirmizi, Birr 16.

²⁰⁷ Müslim, Fedâil, 63.

²⁰⁸ Mehmet Zeki Aydın, "Ailede Din Eğitimi", Recai Doğan ve Remziye Ege (Ed.), *Din Eğitimi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 311.

değildir. İnsan, çevresinden hem etkilenir hem de çevresini belli bir oranda etkiler.²⁰⁹ Bu bağlamda insanın söz, tutum ve davranışlarının gelişmesi ve şekillenmesinde çevrenin önemli bir etkisi vardır.²¹⁰ Öyle ki çevre, insanı olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle çevrenin, insanın ruh ve beden sağlığını olumlu yönde etkileyecek şekilde düzenlenmesi gerekir.²¹¹

Çocuğun eğitimi ve din eğitiminde özellikle ilk altı yılda anne-baba başta olmak üzere diğer aile bireyleri, çocuk üzerinde birinci derecede etkili iken, altı yaşından sonra öğretmenin, arkadaş ortamının ve sosyal çevrenin etkisi daha çok görülmeye başlar. Günümüzde bazı çocukların bebeklikten itibaren teknolojik ürünlerle tanışmaları nedeniyle okul öncesi dönemden itibaren sanal çevrenin de etkili olmaya başladığı görülmektedir. Bu durum ailenin ve çocuğun eğitiminde sorumluluk alan kişilerin işini zorlaştırmaktadır.

Çocuğu ya da genci belli bir denetim altına almadan, demokratik davranacağım diye sınırsız bir hürriyetle eğitmeye kalkışmak birtakım problemlere yol açabilir. Çocuklar bir yana hiçbir genç sınırsız bir hürriyeti doğru kullanabilecek akıl ve muhakeme yeteneğine sahip değildir.²¹² Ancak çocuğu ve genci belli bir çevre içerisinde sürekli kontrol altında tutmaya çalışmak da uygun değildir. Zira çocuğu sürekli kontrol etme ve ona bütünüyle egemen olma teşebbüsünde bulunan ana-babalar, çocuklarını tam anlamıyla hayata hazırlayamazlar. Bu noktada anne-babalar, çocuklarının arkadaş, okul, öğretmen ve sosyal çevreleri konusunda mümkün olduğunca seçici olmalı ve çocuğun eğitimi ve din eğitimine olumlu katkı sağlayacak şekilde ortamlar oluşturmaya gayret göstermeleri gerekmektedir.²¹³

Geleneklere, dinî ve ahlaki değerlere bağlı bir toplumda yetişen çocuk, zamanla bu değerleri bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde taklit etmeye ve benimsemeye başlayacaktır.²¹⁴ Şu hâlde çocuklara dinî ve ahlaki değerleri kazandırmada önemli hususlardan biri de öncelikle çocukları olumsuz yönde etkileyebilecek sosyal ya da sanal ortamlardaki çevre şartlarından uzak tutmaktır. Beraberinde çocuklar için dinî ve ahlaki yönden olumlu etkileri olacak sosyal ortamlar oluşturmak ve söz konusu ortamlarla ilişkiye girmelerini sağlamak gerekir.²¹⁵

²⁰⁹ İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 125-130; Hilmi Ziya Ülken, **Eğitim Felsefesi**, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 160; Osman Karyağdı, "Kur'an'a Göre Sosyal Çevrenin İnanç ve Davranışlara Etkisi", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 53.

²¹⁰ Asım Yapıcı ve Zeki Salih Zengin, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 4, (2003), s. 189-190

²¹¹ Naci Kula, "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 9, (2000), s. 375.

²¹² Arthur T. Jersild, **Gençlik Psikolojisi**, İbrahim N. Özgür (çev.), İstanbul: Gün Matbaası, 1974, s. 21.

²¹³ Koç, *Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi*, s. 162; Gözütok, s. 806.

²¹⁴ Sefa Saygılı, "Sosyo-Kültürel Çevre ve Oyun Türlerinin Çocuğun Kişiliği Üzerindeki Etkileri", **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 470.

²¹⁵ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 195.

Aile fertlerinden sonra çocuk üzerinde etkili olan önemli faktörlerden biri de arkadaş çevresidir. Öyle ki sürekli beraber olduğu, oyunlar oynadığı, pek çok şeyi paylaştığı arkadaşlarının söz, tutum ve davranışları, çocuk üzerinde önemli etkiler bırakmaktadır. Çocuğun sosyal gelişiminde önemli etkiye sahip olan arkadaş ortamı, çocuğun kişilik gelişimine de önemli katkılar sağlamaktadır. Çünkü çocuk, paylaşmayı, mücadele etmeyi, hakkını aramayı, kurallara uymayı, sorumluluk almayı, kazanmayı, kaybetmeyi vb. pek çok tutum ve davranışı arkadaş ortamında öğrenir. Öte yandan çocuk, arkadaş ortamının özelliğine bağlı olarak sigara, uyuşturucu, teknoloji bağımlılığı vb. bazı kötü tutum ve davranışları da edinebilir.²¹⁶ Arkadaş ortamının ve çevrenin çocuk eğitime olumsuz etkisi olabileceği gibi, özellikle ilk çocukluk çağında, komşuların olumlu etkisi olabilir. Zira çocuk toplumsal kuralları, sosyalleşmeyi çevresi sayesinde öğrenir.²¹⁷

Çocukluktan ergenliğe geçişle birlikte gençlerde beliren kendini tanıma ve gerçekleştirme duyguları, beraberinde başkalarıyla arkadaşlık kurma, zaman geçirme aynı duygu ve düşünce etrafında hareket etme ihtiyacını daha da artırır. Zira kendisi gibi düşünen ve hareket eden akranları ile bir arada bulunmak gence güven verir. Bu yüzden gençlerin sahip oldukları potansiyeli ortaya çıkaracakları ve kendilerini ifade edebilecekleri sağlıklı bir arkadaş ortamı ergenlerin dinî, ahlaki ve sosyal yönden sağlıklı gelişmelerine olumlu katkı sağlayacaktır. Nitekim İslam kültür ve eğitim tarihinde önemli yeri olan dinî ve ahlaki amaçlar çerçevesinde bir araya gelen gençlerin oluşturduğu fütüvvet birlikleri gençlerin dinî ve ahlaki gelişmelerine olumlu katkılar sağlamıştır.²¹⁸

Günümüzde çocuk ve ergenleri en çok etkileyen çevre unsurlarının başında akıllı telefon, tablet, bilgisayar vb. teknolojik aletler gelmektedir. Ülkemizde her yıl teknoloji ve internet kullanımı toplumun hemen her kesiminde özellikle de çocuklar ve ergenler arasında artmaktadır. Nitekim TÜİK'in 2016 yılı verilerine göre ülkemizde internet kullanımı; ortaokul ve dengi öğrencilerinde %54,2, lise ve dengi öğrencilerinde %72, 2 ve yüksekokul, fakülte ve daha üstü öğrenciler arasında ise %90,6 oranındadır.²¹⁹

Teknolojinin ve internetin aşırı kullanımının insan ilişkilerini, özellikle de aile ilişkilerini de olumsuz yönde etkilediği, insanların gün geçtikçe yüz yüze iletişim yerine sanal iletişim kurmaya başladığı görülmektedir.²²⁰ Söz konusu zararları en aza indirebilmek için anne-babalar başta olmak üzere çocuğun eğitiminden sorumlu kişiler teknoloji ve iletişim

²¹⁶ Dam, s. 22-23.

²¹⁷ Mehmedoğlu, *Çocuğum Değerlerimizi Öğreniyor*, s. 91.

²¹⁸ Gündüz, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, s. 87.

²¹⁹ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779> erişim tarihi. 22.12.2017.

²²⁰ Selenga Gürmen, "Bağlanmak Ya Da Bağlanmamak: Teknoloji Bağımlılığının Aile İlişkileri Üzerindeki Etkisi", **3. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi**, İstanbul 2016, s. 163-173.

araçlarının kullanımını yer, zaman ve süresini belli kurallara bağlamalıdır. Bahsedilen teknoloji aletleri denetlenmeli, imkân ölçüsünde bu etkinlikleri çocukla beraber gerçekleştirmek, çocuğun fiziksel, psikolojik, ahlaki vb. yönüne zarar verecek içerik ve web sitelerine erişimine engel olmak ve bahsedilen iletişim araçlarına yönelik çeşitli güvenlik önlemleri almak gerekmektedir. Bu önlemler alınırken çocuklarla birlikte hareket etmek gerekir. Ayrıca ebeveynler koymuş oldukları kuralların, çocuklar tarafından olumlu şekilde algılanmasına yardımcı olacak şekilde davranmalı ve onlarla internet ve sosyal medya kullanımı konusunda yapıcı bir mutabakat sağlamalıdır.²²¹

Kişilik gelişiminin ortaya çıkıp geliştiği çocukluk dönemi ile kimlik gelişiminin büyük ölçüde tamamlandığı gençlik döneminde dinî kişiliğin oluşması ve gelişmesinde dinî modeller belirleyici etkenlerden biridir.²²² Birçok insan tarafından izlenen sinema filmi ve dizilerde din görevlisi ya da dindar kabul edilen birey ya da bireylerin olumlu ya da olumsuz takdiminin çocuk ve gençlerin bu kişileri model alıp almamasında etkili olduğu bilinmektedir. Bu durumda ailelerin çocuklarının izledikleri film ve diziler konusunda da dikkatli olmaları gerekmektedir. Zira yabancı sinema ve dizilerde ortaya konan Hıristiyan din adamı modelinin, hayata bakışı, insanlara yaklaşımı ve dış görünüşü açısından tüm olumlu duyguları uyandıracak ve dine ve din adamına karşı olumlu bir algı oluşturacak şekilde ortaya konulduğu; ancak İslam'a ait değerler ve din adamı tiplerinin genellikle izleyenleri İslam'dan ve İslam'a ait kıymetlerden uzaklaştıracak hatta nefret uyandıracak şekilde sergilendiği belirtilmektedir.²²³

Diğer yandan sinema, film, dizi, dergi vb. kitle iletişim araçlarında ön plana çıkarılan özdeşim örneklerinin genellikle dinî, ahlaki ve kültürel değerlere uymayan söz, tutum ve davranışlar sergiledikleri göz önüne alındığında; çocuklar, gençler ve aile bireyleri arasında şiddet, saldırganlık, korku, güvensizlik, endişe, konfor özentisi, inanç problemleri, içine kapanma, özgüven eksikliği vb. pek çok probleme yol açtığı görülmektedir.²²⁴

²²¹ Yavuz Akbulut, "Çocuk ve Ergenlerde Bilgisayar ve İnternet Kullanımının Gelişimsel Sonuçları", **Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 2, (2013), s. 63.

²²² Geniş bilgi için bkz. Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 235-239.

²²³ Abdülkerim Bahadır, "Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında TV Yayınlarının Olumsuz Etkileri ve Çözüm Önerileri", **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss. 564-570.

²²⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Doğan, "İletişim Araçları ve Gençlik", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000, s. 33-43; İbrahim Turan, "Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları", **Çocuk Sorunları ve İslam Gençlik Sempozyumu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 608-617; Bahadır, *Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında TV Yayınlarının Olumsuz Etkileri ve Çözüm Önerileri*, s. 552-592; Abdülkerim Bahadır, "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 7, (1997), ss. 471-491; Mustafa Doğan Karaçoşkun, "Bireysel ve Toplumsal Çözümde Televizyon Faktörü Üzerine Düşünceler", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı. 1, (2002), ss. 227-232; İbrahim Turan, *Televizyonun Birey ve Toplum Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri*, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt. 41, Sayı. 1, (2005), ss. 132-142; Mücahit Öztürk, *Televizyon ve Bilgisayarın Çocukların Kişiliğine Etkileri*, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 542-547.

Televizyon, internet ve diğer sosyal medya araçları dışında çocuğun dinî ve ahlaki kişiliğini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri de kitaplardır. Kitaplar, çocuğun zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimine önemli etkisi olan unsurlardandır. Çocuk çevresinde benimsediği insanları rol model aldığı gibi okuduğu kitaplarda benimsediği kahramanları da rol model alır ve onların özelliklerine sahip olmaya çalışır. Dolayısıyla anne-babalar başta olmak üzere çocuğun eğitiminden sorumlu herkes, çocuğun dinî ve ahlaki kişiliğinin gelişimine katkı sağlayacak kitaplara ulaşmasını sağlarken; çocuğun kişiliğini olumsuz yönde etkileyecek kitaplardan da uzak tutmaları gerekmektedir.²²⁵

Esasında insan davranışları üzerinde önemli etkiye sahip olan televizyon, telefon, tablet, bilgisayar, internet, sosyal medya araçları, CD, DVD, kitap, dergi, gazete, sinema, sözlü ve basılı bütün kitle iletişim araçları iki tarafı keskin bıçak gibidir. Zira bu araçlar doğru kullanıldığında güzel sonuçlar verdiği gibi yanlış kullanıldığı takdirde ise olumsuz etkileri kaçınılmazdır. Burada anne-baba ve çocuğun eğitiminden sorumlu olan kişiler, bu araçların iyi taraflarından çocuk ve ergenlerin yararlanmalarını sağlamalı ve zararlı etkilerinden korumak üzere gerekli tedbirleri almalıdırlar.²²⁶ Bununla birlikte çocuk ve ergenleri akıllı telefon, tablet, internet vb. araçların zararlarından korumak üzere onları, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda sportif, sosyal ve kültürel faaliyetlere yönlendirmek gerekir. Bu konuda başta Gençlik ve Spor Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere bu konuda sorumluk sahibi ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile STK'ler çalışmalarını daha yaygın ve etkin bir şekilde sürdürmelidirler. Aşağıda uygun bir çevre oluşturma bağlamında *ilahî yardım isteme, çocukların dinî ve ahlaki gelişimlerine katkı sağlayacak faaliyetler gerçekleştirme* ve *çocukları zaman zaman kutsal mekânlara götürme* konuları üzerinde durulacaktır.

2. 2. 3. 1. İlahi Yardım İsteme

Çocuğu yukarıda ifade edilen olumsuz koşullardan korumak, eğitimi için uygun bir ortam oluşturmak kolay değildir. Ebeveynlerin bu doğrultuda çaba gösterirken Allah'ın yardımını dilemeleri kendilerine önemli bir motivasyon ve destek sağlar.

İnsanlara örnek olarak gönderilen peygamberler toplumu eğitmek üzere ellerinden gelen çabayı göstermekle beraber sürekli Allah'a yalvarıp ilahi yardımı talep etmişlerdir.²²⁷ Örneğin Hz. İbrahim'in yaptığı dualardan bazıları şunlardır: “*Rabbim! Bana iyilerden olacak*

²²⁵ Köylü, *Ailede Din Eğitimi*, s. 268.

²²⁶ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 210.

²²⁷ Geniş bilgi için bkz. Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, s. 227; Bayraktar Bayraklı, “Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu” *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler) I*, (Şanlıurfa, 15-17 Ekim 1993), İstanbul: İlimi Neşriyat, ty., s. 174-177; Bayraktar Bayraklı, “Kur'an-ı Kerime Göre Ailede Çocuk Eğitimi”, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu II*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 188.

bir evlât ver!”²²⁸ “Ey Rabbim! Beni, soyumdan gelenleri, namazı devamlı kılanlardan eyle! Ey Rabbimiz! Duamı kabul et!”²²⁹ “Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlar kıl; neslimizden de sana teslim olan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yerlerimizi göster. Tövbemizi kabul et; çünkü sen tövbeleri ziyadesiyle kabul edensin ve çok merhametlisin.”²³⁰

Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva ise Allah’ın kendilerine hayırlı bir evlat vermesi için şöyle dua etmiştir: “Eğer bize salih bir evlat verirsen, biz muhakkak şükredenlerden olacağız.”²³¹ Kur’an’da kendilerinden övgüyle bahsedilen kişiler, Allah’a şöyle yalvarmaktadırlar: “Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle”²³² Bir başka ayette de cennetlik olan kimselerin yaptığı dua şöyledir: “...Beni razı olacağın salih amel işlemeye sevk eyle. Neslimi de salih kimseler yap...”²³³

Görüldüğü üzere, edilen dualar aynı zamanda eğitimin hedefleri konusunda insana yol göstermektedirler. Bu bağlamda anne-babalar ve eğitimciler, bir yandan eğitim faaliyetlerinde gerekli tüm şartları yerine getirmeye çalışırken, diğer yandan da başarıya ulaşabilmek adına dua ve niyaz ile Allah’tan yardım istemelidirler.

2. 2. 3. 2. Çocukların Dinî ve Ahlaki Gelişimine Katkı Sağlayacak Faaliyetler Gerçekleştirme

Çocuğa, dinî ve ahlaki birçok değer öncelikle aile ortamında kazandırılır. Bunu gerçekleştirmek adına, çocuklarla birlikte birtakım etkinlikler yapmak gerekir. Her aile, kendi sosyokültürel durumu, ekonomik ve eğitim düzeyi gibi birtakım faktörler çerçevesinde bazı etkinlikler yapabilir. Bu bağlamda çocukla birlikte birtakım sanatsal ve sportif faaliyetler yapılabilir. Aynı zamanda çocuğun dinî duygu ve düşüncesine katkı sağlayacak tiyatro, sinema, film izleme, ortak sorumlulukların paylaşıldığı bitki besleme, bahçe ve ev bakımı gibi etkinlikler yapılabilir.

Özellikle ilk çocukluk döneminde çocuklarla birlikte iş yapma, sorumluluk paylaşma, nitelikli zaman geçirme onların kişilik gelişimlerine olumlu katkı sağlar. Bu bağlamda aile bireyleri hep beraber kitap okuma saati belirleyip kitap okuyup devamında da okunan kitabı müzakere edebilirler. Ayrıca imkânlar ölçüsünde tarihi veya dinî mekânlar, bir kitapçı veya doğal bir ortam beraber ziyaret edilebilir. Bununla birlikte çocuklara dinî ve ahlaki değerleri kazandırma adına çocukların odalarına ve ortak kullanım alanlarına beraber hazırlanan ve

²²⁸ Sâffât Suresi, 37/100.

²²⁹ İbrahim, 14/40.

²³⁰ Bakara, 2/128.

²³¹ A’râf, 7/189.

²³² Furkân, 25/74.

²³³ Ahkaf, 46/15.

değerler konusunda çocuklarda farkındalık oluşturacak başta ayet ve hadisler olmak üzere, özlü sözler vb. afişler asılabilir.²³⁴

Geleneğimizin önemli sosyal dayanışma unsurlarından biri olan vakıf medeniyetini ve bu medeniyetin unsurlarından olan *sadaka taşı*, *kuş evi*, *kervansaray*, *mola taşı*, *zimem defteri* (veresiye/borç defteri) vb. unsurlarla çocukları tanıştırmak gerekir. Zira tüm bunlar, çocuğun dinî ve ahlaki duygusuna olumlu katkı sağlayacak unsurlardır. Bu bağlamda medeniyetimizin çeşitli unsurlarını çocuğa tanıtmak ve imkânlar ölçüsünde çocuğun bu duyguları tecrübe etmesine ortam hazırlamak önemlidir. Örneğin çocukla birlikte bir sadaka taşına bir miktar para bırakılması, bir bakkala gidip bakkalın borç listesinde bulunan herhangi bir kimsenin borcunun, çocuk ile ödenmesi çocukta farkındalık oluşturur. Yine sokaktaki ağaç ve bitkilerin çocuk ile birlikte sulanması ya da sokak hayvanlarına birlikte yiyecek verilmesi ve onlara sığınabilecekleri uygun bir ortamın hazırlanmasına beraber yardım etmek vb. faaliyetler de çocukta dinî ve ahlaki duyguların gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktır. Yapılacak bu ve bu gibi faaliyetler aynı zamanda çocuğun, kadim medeniyetimizi ve bu medeniyetimizin insana, hayvana, bitkiye kısaca bütün yaratılmışlara vermiş olduğu değeri görmesi ve bunları modellemesi açısından da oldukça önemlidir.

Bununla birlikte çocukta dinî duygu ve düşüncenin gelişmesi adına bazen doğa gezintileri yapıp çocuğun, evrende var olan mükemmel düzene dikkatini çekip bu düzenin mutlak bir yaratıcısı ve idarecisi olan Allah'ın varlığına, çocuğun düşünerek ulaşması için zemin oluşturulabilir. Zira çocuklar etrafındaki eşya ve olaylardan yetişkinlere nazaran daha fazla etkilenmektedirler. Çünkü çocuklar, bozulmamış fitratları gereği evrende var olan düzen ve güzelliklerin bir yaratıcı tarafından idare edildiğine inanma eğilimindedirler. Ayrıca çocuğun yaşı ilerledikçe Kur'an-ı Kerim'deki kâinatın düzeninden bahseden ayetleri kendisiyle paylaşmak faydalı olacaktır.²³⁵ Öyle ki çocukların etrafında gördükleri ve işittiklerinden etkilendikleri bu sebeple çocuğun din eğitiminde duyuların eğitimine önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²³⁶ Bu bağlamda çocuklar, zaman zaman kırlara çıkarılmalı, doğada geziler yapılmalı böylelikle doğadaki ağaçların, çiçeklerin ve doğadaki varlıkların güzelliklerine dikkat çekilmelidir.²³⁷ Yine çocuklar, zaman zaman ırmaklara, göllere, denizlere götürülüp orada yaşayan canlıların kusursuz hayat düzenlerine çocukların dikkatleri çekilmelidir. Bazen de gökyüzündeki ay ve yıldızlar seyredilip gökyüzündeki harika düzenden ve bütün bunları yaratan ve idare eden yüce bir yaratıcının -Allah'ın- varlığına dikkat çekilmelidir.

²³⁴ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, **Ahlak ve Değerler Eğitimi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2014, s. 203-205.

²³⁵ Mehmet Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 176.

²³⁶ Salzmann, s. 62-65.

²³⁷ Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, s. 179.

2. 2. 3. 3. Çocukları Zaman Zaman Kutsal Mekânlara Götürme

Uygun çevre oluşturmak amacıyla yapılabilecek etkinliklerden biri de zaman zaman çocuklarla birlikte kutsal mekânlara gitmektir. Zira çocukların, cami gibi kutsal mekânlara götürülmeleri, onların dinî duygu, tutum ve davranışlarının gelişmesine olumlu katkı sağlayacaktır.

Bu bağlamda çocuklar, uygun zamanlarda kutsal mekânlara götürülmelidirler. Çocuk, kutsal mekânlara babası, dedesi veya sevdiği bir yakını ile beraber gidebilir. Çocuğu, kutsal mekânlara götüren kişi, çocuğa, kutsal mekân adabı hakkında kısa bilgi vermelidir. Ayrıca çocuk ile kutsal mekânlara gidilirken kendisine sevdiği şeyler alınabilir, beraberinde çocuk parkı vb. sevdiği yerlere götürülebilir. Kutsal mekânlara gitmekle, çocuğun sevdiği bir aktiviteyi yapmak ya da çocuğa sevdiği bir hediyeyi almak birleştirmek gerekir. Böylelikle kutsal mekânlara gitmek, çocuk için özlenen bir birliktelik hâline gelebilir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus; çocukta, kutsal mekânlara gitmenin mutlaka maddi bir karşılığı olur gibi bir algıya yol açmamaktır.²³⁸

Kutsal mekânların ziyaret edilmesi çocukların kutsal mekânları ve içinde bulunan diğer birimleri tanımasını sağlayacaktır. Örneğin çocukların camiye götürülmeleri onların camide bulunan mihrap, minber, vaaz kürsüsü vb. objeleri tanımasına vesile olacaktır.²³⁹ Bununla birlikte Ramazan ayında, teravih namazlarına, Kandil gecelerinde ve diğer önemli günlerde çocukların büyükleri ile beraber camiye gitmeleri, oradaki manevi havayı teneffüs etmeleri çocuklarda dinî duygu ve düşüncenin gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Zira çocuklar manevi ortamlarda gördükleri ve yaşadıklarını ömür boyu unutmayıp hayat boyu zihinlerinde değerli birer hatıra olarak yaşatmaktadırlar.²⁴⁰ Ayrıca çocukların akranları ile bir arada ortak faaliyetler yapma isteği değerlendirilerek çocuklar grup hâlinde camiye götürülebilir. Cami bahçesinde belli ölçüde çocukların oynamalarına müsaade edilebilir. Böylelikle çocuğun cami ile bağı kurulmuş olur. Grup hâlinde kılınan Cuma, Bayram ve Teravih namazları çocuklar için hem eğlenceli olacak hem de çocuğun dinî ve ahlaki gelişimine önemli katkı sağlayacaktır.²⁴¹

Nitekim edebiyatçılarımızın çocukluk hatıralarında, anne-babalarının, caminin, din görevlilerinin, cami cemaatinin, aile büyüklerinin, dinî hayatlarının oluşması ve

²³⁸ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 169-170.

²³⁹ Cihandide, s.194.

²⁴⁰ Öcal, *Ailede Çocukların Dinî ve Ahlakî Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler*, s. 199.

²⁴¹ Koç, *Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi*, s. 168; Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s. 305.

şekillenmesinde önemli etkileri olduğu görülmektedir. Bunlardan Ömer Seyfettin, annesi ile kılmış olduğu sabah namazının hazzını “*İlk Namaz*” başlıklı hikâyesinde anlatmaktadır.²⁴²

Edebiyatımızın önemli isimlerinden olan Yahya Kemal Beyatlı da bir yazısında caminin ve dinî unsurların, çocuklarda dinî ve millî duyguları uyandıran, çocuklara içinde yaşamış oldukları toplumun kültür ve değerlerini aktaran önemli bir mekân olduğunu şöyle ifade etmektedir:²⁴³

“Kendi kendime diyorum ki: Şişli, Kadıköy, Moda gibi semtlerde doğan, büyüyen, oynayan Türk çocukları, milliyetlerinden tam bir derecede nasip alabiliyorlar mı? O semtlerde ki minareler görülmez, ezanlar işitilmez, Ramazan ve Kandil günleri hissedilmez. Çocuklar, Müslümanlığın çocukluk rüyasını nasıl görürler?

İşte bu rüya, çocukluk dediğimiz bu Müslüman rüyasıdır ki bizi henüz bir millet hâlinde tutuyor. Bugünkü Türk babaları, havası ve toprağı Müslümanlık rüyasıyla dolu semtlerde doğdular, doğarken kulaklarına ezan okundu, evlerinin odalarında namaza durmuş ihtiyar nineler gördüler. Mübarek günlerin akşamları bir minderin köşesinden okunan Kur’ân’ın sesini işittiler, bir raf üzerinde duran Kitabullâh’ı indirdiler, küçücük elleri ile açtılar, gülyâğı gibi kokan sarı sahifelerini kokladılar. İlk ders olarak Besmeleyi öğrendiler; kandil günlerinin kandilleri yanarken Ramazanların, bayramların topları atılırken sevindiler. Bayram namazlarına babalarının yanlarında gittiler. Camiler içinde şafak sökerken tekbirleri dinlediler, dinin böyle bir merhalesinden geçtiler, hayata girdiler...

Biz ki minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık, biz böyle bir sabah namazında anne millete tekrar dönebiliriz. Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, Frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları dönecekleri yerleri hatırlayamayacaklar.”

Edebiyatçılarımızın çocukluk hatıraları incelendiğinde, dinî hayatlarının oluşması ve şekillenmesinde, caminin önemli etkileri olduğu görülmektedir. Zira toplu olarak kılınan namazlar, okunan salâvat ve ilahiler, yapılan dualar, çocukların ruhunda derin izler bırakmaktadır. Bu hatıralardan biri de Halide Edib Adıvar’ın Süleymaniye’deki teravîh namazına ait anısıdır:²⁴⁴

“Akşam namazını acele ile evde kıldıktan sonra, sütbaba elindeki feneri sallayarak ve bir omuzuna beni yerleştirerek bacı ile şakalaşarak tekrar Süleymaniye’ye teravîh namazı kılmak için gittik. Sokaklar hareket hâlinde yüzlerce fenerle doluydu. Kalabalık bir ateş böceği

²⁴² Ömer Seyfettin, **Seçme Hikâyeler**, İstanbul: Üç Harf Yayınları, 2016, s. 18-26.

²⁴³ Yahya Kemal Beyatlı, **Aziz İstanbul**, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2014, s. 101.

²⁴⁴ Mehmet Nuri Yardım, **Tanzimattan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998, s. 119-120.

kafilesi hareket ediyordu ve minarelerden “Allahuekber, Allahuekber” nidâları havaya yayılıyordu.

Bu akşam ilk defa mahya denilen şeyi gördüm. Minareden minareye havadan uzanan ışıktan yazılar, mavi kubbede ne garip ve tabiatüstü bir nur tecellisi... Ramazanı karşılayan bu nurdan yazılar, beni belki Baltazar’ın duvarda gördüğü yazılar kadar şaşırttı. Karanlık ve esrarlı dar sokakların içinde sallanarak hareket eden ışıkları, o kalabalığın içindeki en boylu adamın omuzundan seyrediyordum. Nihayet yine Süleymaniye’ye ulaştık. Şimdi gündüzün kurşuniye kaçan hava altın yaldızlı. Havada titreyen bu yüzlerce kandilin altında muazzam bir kalabalık diz çökmüş oturuyor. Bir tek boş yer yok. Bu, âdeta üzerinde her çeşit renk, yaş, kıyafet ve cins insanlardan örülmüş bir halıya benziyor.

Kadınlar yukarıda idiler. Nevres Bacı beni kadın sıralarının arasına sıkıştırdığı an birdenbire ‘Sallû alâ Muhammed’ nidası, yerdeki insanlardan havayı ayağa kaldırdı. Bir tek ses, imamın sesi, her hareketi idare ediyor. Her hareket muazzam ve karışık bir âhenkle tek falso yapmadan bir hareket senfonisi hâlinde birbirini takip ediyor. Mütemadi bir ışıltı bu insan kütesinin kalktığını, eğildiğini alınlarının seccadeye kapandığını görüyor ve işitiyorsunuz. Nihayet her şey sükût. Bana bu hareket ebediyen devam edecek hissini verdiği an birdenbire herkes dizlerinin üzerinde kaldı, içlerinden kopup gelen, bir ağızdan havayı sarsan ‘Âmin, Âmin’ korusu o muazzam kubbeye çarptı durdu. Camiden çıktık.”

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere çocukların dinî kimliğinin oluşması ve gelişmesinde etkili bir unsur da çocukların dinî mekânlarla götürülmeleri ve çocuklara o mekânların havasını teneffüs etmelerini sağlamaktır. Bu bağlamda çocukların camiye dolayısıyla namazı ve ibadeti sevmesinde anne-baba ve aile büyükleri başta olmak üzere, din görevlilerinin, cami cemaatinin ve akranlarının önemli etkisi vardır. İmam ve müezzinler camiye gelen bütün çocuklara sevgi ve merhametle yaklaşmalı, cemaati de çocuklara bu şekilde davranmaları için uyarmalıdır. Din görevlileri, imkânlar ölçüsünde çocuklara küçük hediyeler verebilirler. Ayrıca din görevlileri camiye gelen çocuklara güler güzle, sabır ve hoşgörü ile yaklaşmalı, onların cami avlusunda oyun oynamalarına ve cami içinde rahatça hareket etmelerine müsaade etmelidirler. Böylece çocuk; din görevlilerini, camiye, dolayısıyla dini ve dinî değerleri sevmiş olacaktır.

3. BULGU VE YORUMLAR

3.1. Araştırmaya Katılanlar ile İlgili Kişisel Bilgiler

Katılımcılar, mümkün olduğunca farklı dünya görüşlerine, farklı sosyokültürel ve ekonomik düzeylere sahip 30 aileden oluşmaktadır. Araştırmamıza katılan ailelerin çeşitli değişkenlere göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1

Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Erkek	15	50
Kadın	15	50
Toplam	30	100

Araştırmaya katılan ebeveynlerin %50'si erkeklerden, diğer %50'si ise kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıları belirlerken erkek-kadın katılımcıların eşit oranda olmasına gayret ettik. Böylelikle hem anne hem de babaların, çocukların din eğitimine katkısı ve bu konudaki görüş, düşünce ve uygulamalarını ortaya koymaya çalıştık.

Tablo 2

Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

Yaş	N	%
35-45	17	56,7
46-50	10	33,3
50 ve üzeri	3	10
Toplam	30	100

Katılımcıların yaş ortalamalarına bakıldığında ebeveynlerin %56,7'si 35-45 yaş aralığında; ebeveynlerin %33,3'ü 46-50 yaş aralığında; katılımcıların %10'u ise 50 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 3

Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	N	%
İlkokul	2	6,7
Ortaokul	1	3,3
Lise	8	26,7
Ön Lisans	1	3,3
Lisans	15	50
Yüksek Lisans	1	3,3
Doktora	2	6,7
Toplam	30	100

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %6,7'si ilkokul, %3,3'ü ortaokul, %26,7'si lise, %3,3'ü ön lisans, %50'si lisans, %3,3'ü yüksek lisans, katılımcıların %6,7'si ise doktora mezundur. Tablo 3'te görüldüğü üzere araştırmamızda her eğitim düzeyine sahip katılımcı bulunmaktadır.

Tablo 4

Katılımcıların Mesleklerine Göre Dağılımı

Meslek	N	%
Ev hanımı	6	20
Memur	6	20
Öğretmen/Eğitimci	5	16,6
Esnaf	2	6,7
Doktor	1	3,3
Şoför	1	3,3
Avukat	1	3,3
Ev işleri	1	3,3
Apartman görevlisi	1	3,3
Din görevlisi	1	3,3
Pedagog	1	3,3
Eczacı	1	3,3
Bankacı	1	3,3
Müteahhit	1	3,3
Muhasebeci	1	3,3
Toplam	30	100

Tablo 4’de görüldüğü üzere araştırmamıza katılan ebeveynlerin %20’si ev hanımı, %20’si memur, %16,6’sı öğretmen/eğitimci, %6,7’si esnafdır. Katılımcılardan *doktor, şoför, avukat, ev işleri, apartman görevlisi, din görevlisi, pedagog, eczacı, bankacı, müteahhit, muhasebeci* olanların oranı ise %3,3’lük kısmını oluşturmaktadır. Bu tablo da araştırmamıza, hemen hemen her meslek grubundan katılımcıların katıldığını göstermektedir.

Tablo 5

Katılımcıların, Çocuklarının Devam Ettikleri Okul Türüne Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	N	%
İlkokul	7	23,3
Ortaokul	9	30
Lise	14	46,7
Toplam	30	100

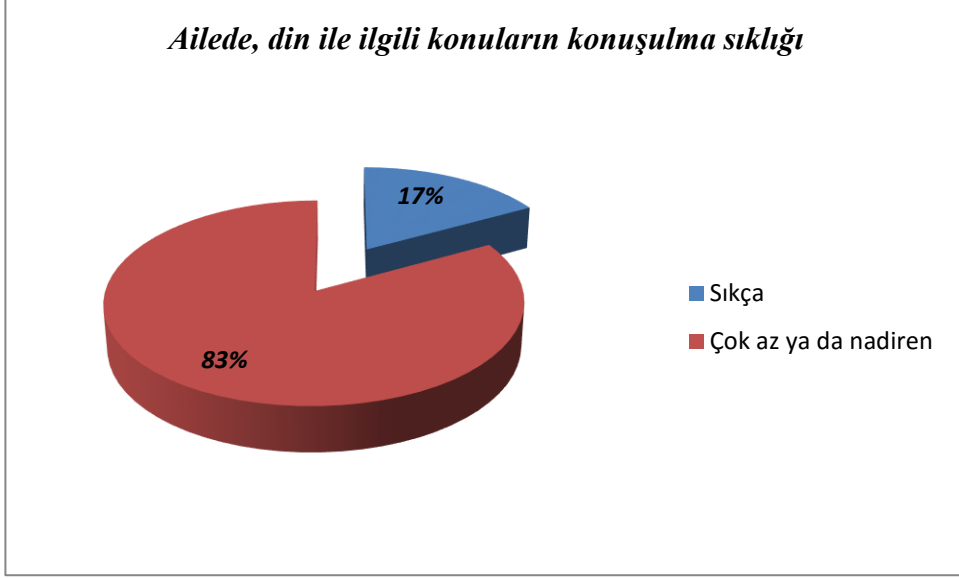
Araştırmamıza katılan ebeveynlerin, çocuklarının gittikleri okullara göre dağılımına baktığımızda çocukların %23,3'ü ilkokul (4 ve 5. sınıf) öğrencileri, çocukların %30'u ise ortaokul (6, 7 ve 8. sınıf) öğrencileri, çocukların %46,7'si ise lise (9, 10, 11 ve 12. sınıf) öğrencilerinden oluşmaktadır. Tablo 5'te görüldüğü üzere her kademede DKAB dersi alan çocukların, aileleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca okul kademesi arttıkça öğrenci sayısının arttığı görülmektedir. Böyle bir tercihe bizi sevk eden neden ise DKAB dersinin çocuklar üzerindeki etkisini daha iyi analiz edebilmektir. Bu amaçla okulda söz konusu dersi daha çok görmüş olanların sayısının fazla olmasına özen gösterdik.

3.2. Katılımcıların Din Eğitimi Açısından Aileye Dair Görüşleri

3.2.1. Din İle İlgili Konuların Konuşulma Durumu

Araştırmaya katılan katılımcıların evlerinde din ile ilgili konuşmaların yapılıp yapılmadığını, şayet yapılıyor ise hangi sebeple, hangi konularda ve ne kadar sıklıkla yapıldığını tespit etmek amacıyla katılımcılara: “*Evinizde din ile ilgili konularda konuştuğunuz zamanlar oluyor mu? Ne kadar sıklıkla ve daha çok hangi konularda? (Allah'a iman, ahirete iman, ibadet hayatı, dinin sosyal hayata bakan yönü vb.)*” sorusu yöneltilmiştir.

Sorunun “*Evinizde din ile ilgili konularda konuştuğunuz zamanlar oluyor mu?*” şeklindeki ilk kısmına katılımcıların tamamı evet cevabını vermişlerdir. Ancak katılımcıların %83'ü evlerinde din ile ilgili konuşmaların çok az ya da ara sıra yapıldığını ifade ederken; sadece %17'si ise sıklıkla yapıldığını ifade etmişlerdir.

Grafik 1: Ailede, Din İle İlgili Konuların Konuşulma Sıklığı

Verilen cevaplardan bazıları şöyledir:

“Sürekli soframızda, çayımızda, çocuklar okuldan geldiğinde bunlar sürekli birbirimizi otokontrol açısından dinî vecibeleri yerine yetirebiliyor muyuz diye oluyor.” (A15)

“Ara sıra, ortam olduğu zaman.” (A26)

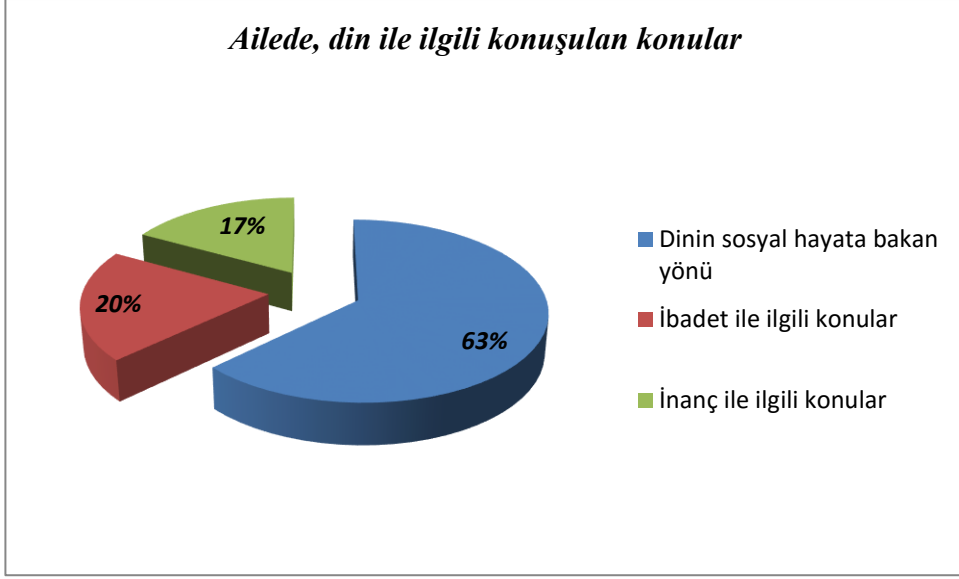
“Hafta da bir veya on beş güne bir. On güne bir diyebiliriz.” (A23)

“Ayda bir-iki kere olur.” (A10)

“Çok az, maalesef çok az.” (A14)

Katılımcılardan elde edilen verilere göre aile içinde din ilgili konuşmaların sıkça yapılmadığı görülmektedir. Ailede dinî konuşmaların, konu ile ilgili herhangi bir mesele gündeme geldiğinde ele alındığı tespit edilmiştir.

Yukarıdaki sorunun devamında katılımcılara yönelttiğimiz: *“Hangi sebeplerle ve daha çok hangi konularda? (Allah’a iman, ahirete iman, ibadet hayatı, dinî sosyal hayata bakan yönü vb.)”* sorusuna katılımcıların büyük kısmı (%63) evlerinde doğruluk, dürüstlük, adalet, merhamet, saygı-sevgi, ahlaklı bir birey olma vb. dinin ahlaki boyutunun daha çok konuşulduğunu; katılımcıların %20’si ibadet ile ilgili konuların daha fazla konuşulduğunu; katılımcıların %17’si ise çoğunlukla inanç ile ilgili konuların ele alındığını ifade etmişlerdir.

Grafik 2: Ailede, Din İle İlgili Konuşulan Konular

Evlerinde ahlâkî boyutun daha çok konuşulduğunu ifade eden katılımcılardan biri (A19), önceki yıllarda ibadetler ile ilgili konuşmaların olduğunu bu çerçevede çocuğuna ibadetlere dair bilgi verdiğini; fakat günümüzde ise dinin yalnızca ahlaki yönünü konuştuklarını ifade etmiştir:

“Çocuğumuzla sadece dinin ahlaki boyutlarını konuşuyoruz. Bir iki sene öncesine kadar namazla ilgili çocuklarıma bilgi veriyordum; ama şu anda ibadet boyutunu ikinci plana attım. Önceliğimiz dinin ahlaki boyutu.”

Yukarıdaki katılımcı gibi araştırmamıza katılan diğer birçok katılımcı da dinin ahlaki yönüne dikkat çekmiştir. Söz konusu katılımcıların diğer sorulara verdikleri cevaplar da göz önüne alındığında genel olarak toplumdaki ahlaki yozlaşmadan rahatsız oldukları, ahlaki ve insanî erdemlerin yaşandığı bir toplum arzu ettikleri ve bu sebeple dinin daha çok ahlaki yönünün öne çıkarılması gerektiğine vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu bağlamda başka bir katılımcı (A3) da dinin bütünlüğüne dikkat çekerek ibadet eden birinin sosyal hayatta da tutum ve davranışlarıyla örnek olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca dindarlığın yalnızca belli dinî ritüelleri yerine getirmekten ibaret olmadığını; dinin bir bütün olarak insan hayatında yer alması gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Biz, dini ve din eğitimini ahlaki boyutuyla değerlendirmek durumundayız. Dindarlığı öyle görüyoruz. Eğer ahlaki boyutuyla, sosyal boyutuyla dindarlığı birleştirmesem onu çok eksik hissediyorum. Eğer bir insan, namaz kılıyorsa aynı zamanda çevresinde iyi bilinen, karakter sahibi bir insan olarak bilinmesi lazım. Çünkü din, onu gerektiriyor.”

Diğer bir katılımcı (A6) da, din eğitiminde önceliğin bireye ahlaki değerleri kazandırmak olduğunu, bu sebeple ailede yaptıkları dinî konuşmaların daha çok ahlaki boyuta yönelik olduğunu belirtmiştir:

“Din eğitimi, ahlaki değerlerin hepsini kapsıyor, dürüstlüğü, insani davranışların hepsini kapsıyor, çocuk eğitiminde bunların çok önemli olduğunu düşünüyorum.”

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %20’si evde daha çok ibadet ile ilgili konuların konuşulduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca genel olarak katılımcıların, çocuklarını ibadet etmeye teşvik edici konuşmalarını, din ile ilgili sohbet etmek olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Zira çocuklarını namaz kılmaya yönlendiren aşağıdaki katılımcıların ifadeleri bu durumu destekler niteliktedir:

“Mesela namaz konusunda, namaz kılıyoruz zaten. Çocuklara hadi siz de kılın vb. Daha çok teşvik etme amaçlı konuşmalar oluyor.” (A9)

“Yani özellikle çocukların namaz kılması yönünde, hani Cuma namazlarını en azından kılmaları, vakit namazlarını olabildiğince kaldırmaya çalışmak, Ramazan ayında zaten oruç tutar çocuklar, ikisi de tutar, daha çok namaz.” (A3)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin %17’si ise ailede, daha çok inanç konularının konuşulduğunu ifade etmişlerdir. Söz konusu görüşlerden bazıları şunlardır:

“Bazen Allah’a iman, ahirete iman vb. konulara da değiniyoruz.” (A4)

“Ahiret, iman ile ilgili sorular sorulur, konuşulur.” (A27)

“Ahirete iman, öldükten sonra yaşam olduğuna bunlarla ilgili sorular daha çok oğlumdan gelir. Allah’ın sıfatları ile ilgili sorular geliyor. Allah’ın her şeyi gördüğünü, bildiği vb. konuları aştık çok şükür; ama bu tür sorularla muhataplığımız olmuştur.” (A29)

Aile içinde din ilgili konuşmaların olup olmadığını şayet oluyorsa daha çok hangi konuların konuşulduğunu tespit etmek amacıyla katılımcılara sormuş olduğumuz soruya katılımcıların vermiş oldukları cevapları genel olarak değerlendirecek olursak; ailede din ile ilgili konuşmaların düzenli bir şekilde yapılmadığı; daha çok anlık gelişen durum ve şartlara göre yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bazı ailelerde birkaç ay ya da daha uzun bir süre dinî herhangi bir konuşma yapılmadığı belirlenmiştir. Ailelerde gerçekleşen dinî konuşmaların genellikle ya aile bireylerinin din ile ilgili kafalarına takılan bir konu hakkında ya da çocukların sosyal hayatta veya çevrelerinde karşılaşmış oldukları dinî bir meseleye yönelik sormuş oldukları sorular hakkında olduğu görülmüştür.

Ailelerde dinin daha çok ahlaki yönünün konuşulduğu tespit edilmiştir. Katılımcılarımız ileride de görüleceği üzere okulda verilen din eğitiminden de çocuklarının daha ahlaklı bir birey olmalarına katkı sağlamasını belediklerini ifade etmişlerdir. Ailelerin dinin ahlaki boyutuna

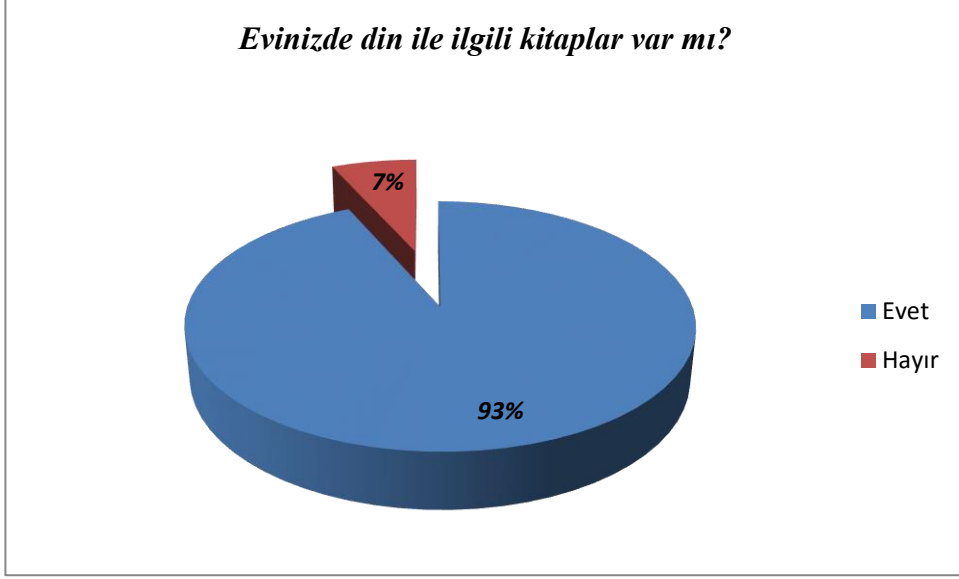
yaptıkları bu vurgu önemlidir. İfade edilen hassasiyete rağmen toplum geneline bakıldığında dinin sosyal hayata bakan yönünde ciddi sıkıntıların yaşandığı, toplumda ahlaki değerlerin gün geçtikçe kaybolmaya yüz tuttuğu görülmektedir. Bu duruma sebep olarak, başta anne ve babalar olmak üzere çocuklara örnek olması gereken insanların bu görevi yeterince yerine getirememeleri düşünülebilir. Günümüzde insanlara rol model olan veya rol model kabul edilen, iletişim vasıtaları ile sürekli insanların gündeminde tutulan sanatçı, tiyatrocu, sinemacı, sporcu vb. kimselerin bazılarının da olumsuz söz ve davranışlarıyla, çocuklar ve gençlere olumsuz model olmaları, toplumda ahlaki değerlerin gençler arasında tutunamamasının bir diğer nedeni olarak düşünülebilir.

Evlerde dinin ahlaki yönünün ardından ikinci sırada ibadet ile ilgili konuların konuşulduğu belirlenmiştir. Söz konusu konuşmalar daha çok ibadetler ve ibadetlerin yapılışı ile ilgilidir. Aile içinde dinle ilgili en az konuşulan konu ise inanç ile ilgili meselelerdir. Günümüzde özellikle gençler arasında inanç konusunda yaşanan birtakım sorunların dikkate değer bir şekilde arttığı göz önünde bulundurulursa inanç ile ilgili meselelerin yeterince ele alınmaması düşündürücüdür. İnanç konularında gençlerin yaşamış olduğu soru ve sorunlara başta anne-baba olmak üzere çocukların eğitiminden sorumlu kişiler tarafından doğru ve doyurucu şekilde cevaplar verilememesi günümüz gençlerinin inançla ilgili problem yaşamasında etkili bir faktör olarak görülebilir.

3.2.2. Evlerde Dinî Kitapların Bulunma Durumu

Katılımcıların evlerinde din ile ilgili kitapların olup olmadığını, şayet varsa bu kitapların ne tür kitaplar olduğunu ve bu kitapları ailede kimlerin okuduğunu belirlemek amacıyla kendilerine “*Evinizde din ile ilgili kitaplar var mı? Varsa dinî bilgiler içeren öğretici kitaplar (ilmihal, siyer kitapları, peygamberler tarihi, ihya vb.) mı ya da dinî hikâye ve romanlar mı? Dinî hikâye ve romanları evde kimler okuyor? Bu kitapları evde bulundurma sebebiniz nedir?*” sorusu yöneltilmiştir.

Sorumuzun “*Evinizde din ile ilgili kitaplar var mı?*” şeklindeki birinci kısmına katılımcıların %93’ü ‘evet’ cevabını verirken, %7’si ‘hayır’ cevabını vermişlerdir.

Grafik 3: Evlerde Din İle İlgili Kitapların Bulunma Durumu

Katılımcılar genellikle evlerinde Kur'an-ı Kerim, ilmihal, hadis kitapları, peygamberler tarihi vb. kitapların bulunduğunu belirtmişlerdir. Verilen bazı cevaplar şöyledir:

“Kur'an-ı Kerim var, ilmihal var, babamın eski dinî kitapları var, Anadolu'da Tarikat adlı kitaplar var, İslam anlayışını anlatan kitaplar var.” (A10)

“Kur'an-ı Kerim dâhil birkaç kitap var.” (A12)

“Bulunur; ama okuyacak zamanım yok.” (A13)

“Kur'an-ı Kerim var, siyer kitapları var, kütüphanemiz var ama pek bakılmıyor.” (A28)

“Şuan hiçbir kitap yok, vardı, çıkarttım. Sadece Kur'an-ı Kerim var. Çünkü hiç kimseye artık güvenmiyorum (15 Temmuz 2016 Darbe girişiminden sonra).”(A19)

Son katılımcının ifadelerinden, dini temsil ettiğini iddia eden kişi ya da grupların sergilemiş olduğu yanlış tutum ve davranışların, insanların o kişilere bakışlarının yanı sıra o kişilerin temsil ettiği dine ve dine ait değerlere de bakışlarını olumsuz yönde etkilemekte olduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere evlerde dinî kitap olarak Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere ilmihal, peygamberler tarihi, İslam tarihi vb. gibi temel kaynak niteliğinde birtakım dinî kitaplar bulunmakta olup söz konusu kitaplar biraz da özellikleri gereği pek okunmamaktadır. Bu sonuç başka araştırmalarda ortaya konulduğu gibi ülkemizde genel olarak kitap okuma alışkanlığının düşük olmasına dair verilerle örtüşmektedir. Nitekim Demokrasi ve Eğitim Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (DESAM) *“Türk Halkının Kitapla İmtihanı”* isimli raporuna göre Türk halkı günde 6 saat televizyon izleyip, günde 4 saat internete girerken; kitap okumaya ise yalnızca 6 dakika ayırmaktadır. Aynı rapora göre 4 kişilik bir Türk ailesi kitaba yıllık sadece

5,5 lira ayırırken; ayda, cep telefonu ve iletişim masrafları için ise 173 lira ayırmaktadır. Sözü edilen rapora göre dünyada en fazla kitap okuyan ülkelerin başında, %21’lik oran ile Fransa ve İngiltere gelmektedir. Bunları, %14 ile Japonya ve %12 ile ABD takip ederken, ülkemiz ise 0,1’lik kitap okuma oranıyla ancak 86. sırada yer almaktadır.²⁴⁵ Ayrıca Japonya’da bir kişi yılda ortalama 25 kitap okurken, ülkemizde ise maalesef 6 kişiye yalnızca 1 kitap düşmektedir. AB ülkelerinde kişi başına yıllık kitap için yapılan harcama 500 dolar iken, ülkemizde ise yalnızca 2 dolardır.²⁴⁶

Ülkemizdeki insanların kitap okumaya daha çok zaman ayırması, kitap okumayı alışkanlık hâline getirebilmesi için başta anne-babalar olmak üzere ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütlerinin konuya ciddiyetle eğilmesi gerekmektedir. Konumuz bağlamında anne-babalar televizyon, internet ve sosyal medya araçları ile fazla vakit geçirmek yerine ailece evde kitap okuma saatleri belirleyerek o saatlerde birlikte kitap okuyabilirler. Bunun için öncelikle evlerde çocuklar da dâhil tüm aile bireylerine hitap eden faydalı kitaplardan oluşan kütüphane veya kitap köşesinin bulunması gerekir.

Yukarıdaki sorunun devamında yer alan “*Bu kitapları evde bulundurma sebebiniz nedir?*” sorusuna katılımcılar din ile ilgili kitapları daha çok bilgi amaçlı, dini doğru anlama ve yaşama veya çocukları tarafından sorulan dinî içerikli sorulara doğru cevaplar verebilmek vb. sebeplerden dolayı evlerinde bulundurduklarını belirtmişlerdir. Bazılarının verdikleri cevaplar şöyledir:

“*Ahlaki açıdan, inandığım için, ahlaklı bir birey olmak için. Zira insan, Allah’ı bildiği zaman ahlaklı olmak zorunda. Yani Allah’ın var olduğunu, bir ceza ve mükâfatın olduğunu bilmesi onu ahlaklı olma yolunda eğiteceğini düşünüyorum. İlahi bir varlığın olduğunu bilmesi gerekiyor.*” (A1)

“*İslam dinine mensubuz. Babamız annemiz bunların evde olmasına kanaat getirmiş. Ait olduğumuz dinin kitaplarıdır.*” (A10)

“*Genel kültürlerini ve bilgilerini artırırlar diye okuyor çocuklar.*” (A11)

“*Bilgi amaçlı bulundururuz.*” (A12)

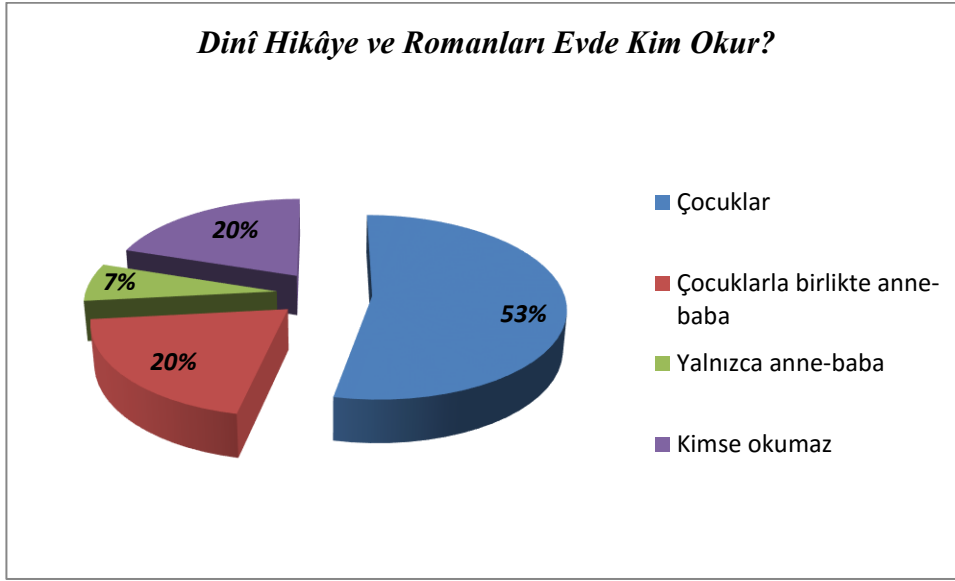
“*Az öncede söylediğim gibi din hayatın bir parçasıdır. Ben Sünnet’e, Kur’an’a uygun yaşamak istiyorsam bunları öğrenebilmek ve kendime takviye yapabilmem için bu kitapların sürekli elimin altında olması lazım.*” (A17)

²⁴⁵ <https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/turk-halkinin-kitapla-imtihani-neden-okumuyoruz-h31496.html> erişim tarihi: 24.12.2018

²⁴⁶ Turgay Çimen, “Kentleşen Türkiye’de Okuma Alışkanlığı”, <https://www.kkf41.com/ogrenci-yazari/465-kentlilesen-turkiye-de-okuma-aliskanligi-makale.html> erişim tarihi: 25.12.2018

“Zaten mesleğimiz olduğu için, istifade ediyoruz, vaazlar veriyoruz, sohbetler ediyoruz, kendimizi geliştirmek adına, biliyorsunuz öğrenmenin veya kendini geliştirmenin sonu yok. Bu hem bize mesleki açıdan donanım sağlıyor hem zaten dini doğru anlama ve yaşama açısından bize getirisi olması açısından bizler kitaplarla hem hâliz.” (A5, din görevlisi)

“Dinî Hikâye ve Romanları Evde Kim Okur?” sorusuna ise katılımcıların %53’ü çocuklarının okuduğu, %20’si çocuklarıyla birlikte kendilerinin de okuduğu, %7’si yalnızca kendilerinin okuduğu cevabını verirken; geri kalan %20’si ise evlerinde dinî hikâye ve roman okunmadığını belirtmişlerdir.

Grafik 4: Ailede Dinî Hikâye ve Romanların Okunması

Ailede dinî hikâye ve romanları okumaya ilişkin bazı görüşler şunlardır:

“Çocuklarım okur.” (A10)

“Daha çok eşim ve çocuklar okur.” (A12)

“Ben, sadece ben okurum.” (A14)

“Okunmaz.” (A9)

Araştırmaya katılan ebeveynlerin evlerinde din ile ilgili kitapların bulunup bulunmadığını, şayet evlerinde dinî kitaplar varsa bu kitapların ne tür kitaplar olduğunu, söz konusu kitapları evde bulundurma nedenlerini ve bu kitapları evde kimlerin okuduğunu belirlemek amacıyla katılımcılara sorduğumuz soruya iki katılımcı dışında bütün katılımcılar evlerinde din ile ilgili kitapların bulunduğunu belirtmişlerdir. Soruya verilen cevaplardan katılımcıların dinî kitaplardan anladıklarının başta Kur’an’ı Kerim olmak üzere, siyer, ilmihal içerikli vb. birkaç temel dinî kaynak olduğu anlaşılmaktadır.

Aile içinde, dinî roman ve hikâyeleri daha çok çocukların okuduğu, bununla birlikte az sayıda da olsa anne-babaların da dinî içerikli roman ve hikâyeleri okudukları tespit edilmiştir. Katılımcılar, din ile ilgili kitapları daha çok bilgi amaçlı, dini doğru anlama ve yaşama veya çocukları tarafından sorulan dinî içerikli sorulara doğru cevaplar verebilmek amacıyla evlerinde bulundurduklarını belirtmişlerdir. Bu soruyla ilgili üzerinde en çok düşünülmesi gereken bulgu kitap okuma alışkanlığının maalesef ülkemiz genelinde olduğu gibi araştırmamıza katılan ailelerde de oldukça az olduğunun tespit edilmesidir. Genel olarak pek kitap okunmayan bir ülkede doğal olarak dinî kitaplar da okunmamaktadır. Evlerdeki dinî kitapların daha çok kaynak eser niteliğinde olmasının da bu sonuçta etkili olduğunu düşünmekteyiz.

3.2.3. Ebeveynlerin, Çocuklarına Din Eğitimi Verilmesine Yönelik Görüş ve Düşünceleri

Katılımcıların, çocuklara din eğitimi verilmesine bakışlarını ortaya koymak amacıyla kendilerine; *“Size göre çocuklara din eğitimi verilmeli mi? Niçin? Verilmeli ise hangi yaştan itibaren? Kim ya da kimler tarafından? Verilmemesi gerektiğini düşünüyorsanız neden?”* sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların tamamının, çocuklara din eğitimi verilmesinin gerekliliği konusunda görüş birliği içinde oldukları görülmektedir. Katılımcıların büyük kısmı (%70) çocuklara din eğitimi verilmesine yönelik görüşlerini *“kesinlikle, mutlaka, tabi, elbette, muhakkak vb.”* kesinlik bildiren ifadelerle desteklemişlerdir. *“Size göre çocuklara din eğitimi verilmeli mi?”* sorusuna verilen cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“Tabi ki de din eğitimi kesinlikle verilmeli. Bir insan neye inanyorsa onun eğitimini almalı. Bu Hristiyan olabilir, Yahudi olabilir, Müslüman olabilir. Hangi dine inanyorsa o dini öğrenmeli, bilmeli yani.” (A1)

“Bence din eğitimi verilmelidir. Mutlaka verilmelidir. Daha etkili verilmelidir.” (A3)

Konuyla ilgili diğer araştırmalara baktığımızda da ebeveynlerin genel olarak çocuklarına din eğitimi verilmesini istedikleri görülmektedir. Bunlardan Gül'ün yaptığı araştırmaya katılan ebeveynlerin tamamı çocuklara din eğitimi verilmesinin gereğini belirtmişlerdir.²⁴⁷ Bir başka araştırmada da araştırmaya katılan ebeveynlerin tamamı din eğitiminin çocukları için gerekli olduğunu belirtmişlerdir.²⁴⁸

Sorunun devamındaki *“Çocuklara niçin din eğitimi verilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?”* sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu (%66) iyi bir insan, ahlaklı bir birey olmasına katkı sağlayacağı için diye cevap verirken bir kısmı (%30) da insanı pek çok

²⁴⁷ Gül, s. 41.

²⁴⁸ Karışman, s. 94.

yönü ile kuşatan dinin, eğitimini almasının bireyin tabii hakkı olduğuna işaret etmiştir. Zengin ve Yapıcı da insanın hem psikolojik hem de sosyal yönünü kuşatan bir gerçeklik olan dinin, bireyin hayatını, söz ve davranışlarını etkilediği gibi kişiliğini de etkilediğini belirtmektedirler.²⁴⁹ Nitekim Allah'a inanan birey, huzurlu ve kendini güvende hisseder. Böylelikle Allah'a daha fazla yönelir, O'nu tanımaya çalışır ve birey Allah'ı tanıdıkça O'na karşı hayranlık ve ibadet etme isteği artar. Böylece Allah'a inanan insan kaygı ve endişeden uzak çok daha pozitif bir ruh sağlığına sahip olduğu gibi çevresi ile de sağlıklı ilişkiler kurar.²⁵⁰ Bazı katılımcılar (A6; A17; A29) ise insanın, yaratılış gayesinin bir sonucu olarak kendisini yaratan Yaratıcıyı tanıması ve bilmesi gerektiğini, din eğitiminin de bu amaca hizmet edeceğine inandıklarından çocuklara din eğitimi verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu yöndeki görüşlerden ikisi şöyledir:

“Şimdi dönüp dolaşıp aynı yere geliyoruz. Cenab-ı Allah ayette belirtiyor. Biz insanları ibadet etmeleri için yarattık. Yani Allaha karşı kulluk vazifemizi yerine getirebilmek için yaratılmışız, Allah'ı tanımak için yaratılmışız. Onu tanıyabilmemiz için de dinî eğitimin mutlaka alınması lazım. Bu, din eğitimi ile mümkün.” (A17)

“Niçin? Yaratılış sebebimiz bizim bu. İnsanı insan yapan şey niye varız. Din eğitimi vermezsek boşlukta kalırız, boşluk da insanı sapkınlığa götürür. Kesinlikle bilinçli olabilmek için, güçlü bir insan çıkarmak için. Bilinçli bir insan için yani hayatta her zaman nerede ne yapacağını bilmek. Ben niye varım, bu hayatımın anlamı nedir? Dünyaya gönderilmemin nedeni nedir vb. soruların cevaplarını bulabilmek için.” (A6)

Ahlaklı, iyi bir insan yetiştirmek için din eğitimi verilmesi gerektiğini düşünenlerden (A18)'in cevabı şöyledir:

“Müslümanların din eğitiminde ahlak, sosyal konular olsun her şey bunun üzerine inşa ediliyor. Din eğitimi verdiğiniz zaman ahlakı, her şeyi beraber vermiş oluyorsunuz. Dinî eğitim verdiğiniz zaman ahlak, anne-baba ilişkileri, vatanseverlik, diğer ilişkiler olsun, her şeyi vermiş oluyorsunuz. Bizim dinimiz bunu sağlıyor. Bu dinin esası. Verilmez ise gerçek başarı elde edilemez.”

Kendisini seküler olarak tanımlayan ve yaşam tarzının da seküler olduğunu belirten bir katılımcı (A10) da din diye bir gerçekliğin olduğunu ve bireyin bu gerçekliğe karşı kayıtsız kalmasının mümkün olamayacağını bu yüzden çocuklara din eğitimi verilmesi gerektiğini şu

²⁴⁹ Zengin ve Yapıcı, *İlköğretim Okullarındaki DKAB Dersleri İçin Öğretmen Yetiştirilmesi ve Eğitim Fakülteleri: Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği*, s. 150-151.

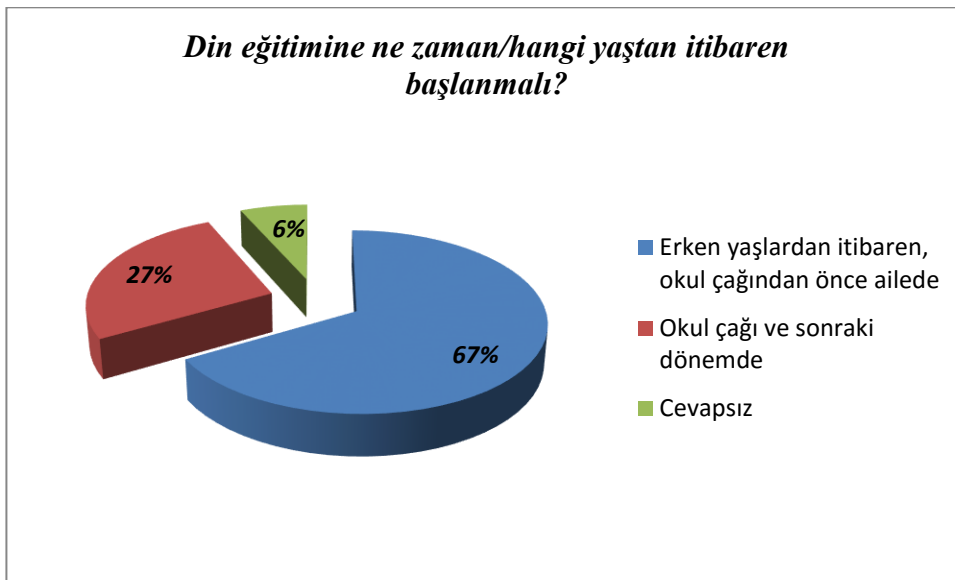
²⁵⁰ Yavuz, *Günümüzde İnancın Psikolojisi*, s. 143-144; Peker, *Din Psikolojisi*, s. 112; Akif Hayta, “Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 12 (2006), s. 57.

şekilde açıklamıştır: “Böyle bir gerçek (din) var dünyada, insan da bu gerçekliğe karşı kayıtsız kalmaz.”

Din eğitiminin amaçlarından biri de bireyin neye inandığını bilmesi ve bu çerçevede doğru tercih yapmasına rehberlik etmektir. Kendisini laik, Kemalist olarak tanımlayan ve bu değerleri benimseyen siyasi bir partide aktif rol aldığını belirten bir katılımcı (A13), çocuklara din eğitimi verilmesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir: “Çocuk her şeyi bilmeli, doğru-yanlış kendisine anlatılmalı nihayetinde kararı kendi vermeli.” Başka bir katılımcı (A20) ise insanın inandığı dini bilmesi ve tanınmasının bir gereği olarak din eğitiminin verilmesi gerektiğini düşünmektedir: “Verilmeli; çünkü dinimizi bilmek zorunda çocuklarımız. Neye inandığımızı, nasıl bir dine mensup olduğumuzu bilmeliler.”

Diğer bir katılımcı (A7) dinî değerleri öğretmenin, Müslüman olmanın gereği ve anne-babanın çocuğa karşı önemli bir vazifesi olduğunu ifade etmiş ve bu sebeple de çocuğa din eğitiminin verilmesi gerektiğini belirtmiştir: “Hepimiz elhamdulillah Müslümanız. Bunu çocuklarımıza vermekle sorumluyuz. Din eğitimi alan çocuk ahlaklı olur, daha duyarlı olur, din eğitimi çocuğun iyi bir birey olmasına katkı sağlar.”

Din eğitimi hangi yaştan itibaren verilmeli? Sorumuza katılımcıların büyük kısmı (%67) erken yaşlardan itibaren, okul çağından önce ailede vermeye başlanması gerektiği cevabını verirken; %27’si din eğitiminin okul çağı ve sonraki dönemde verilmesi gerektiği cevabını vermişlerdir. Katılımcıların %6’sı ise bu soruya cevap vermemişlerdir.

Grafik 5: Katılımcılara Göre Din Eğitime Başlama Yaşı

Din eğitiminin okul öncesi dönemde başlaması gerektiğini düşünen katılımcılardan bazılarının ifadeleri şöyledir:

“Din eğitimi çocuk doğduğu zaman başlar. Hatta ben bunu biraz daha önceye götüreyim din eğitimi eş seçimi ile başlar. Anne karnından çok daha önce başlar.” (A29)

Bu görüşün eğitimin, dolayısıyla din eğitiminin, eş seçimi ile başlayıp doğumla birlikte hayat boyu devam eden bir süreç olduğunu ifade eden din eğitimcilerinin görüşüyle örtüştüğü görülmektedir.²⁵¹

“Ne zaman başlamalı sorusuna cevap, bence çocuk, konuşmaya başladığı andan itibaren din eğitimi verilmeli.” (A1)

“Küçük yaşlarda başlanılmalı. Küçük yaşlarda alınmayıp 13-15 yaşına gelsin de diye beklersek bu çocuğun sonradan Müslüman olan gayrimüslim birinin dinî öğrenmesi gibi zor olur. Ağaç yaş iken eğilir. Eğitimin 1 yaşından itibaren başlaması gerekir.” (A17)

Din eğitimine okul çağı ve sonraki dönemde başlanması gerektiğini düşünen katılımcılardan bir kısmının ifadeleri ise şöyledir:

“Belli bir yaştan sonra verilmeli. Mesela 8 yaşından sonra. Çünkü çocuklar 8 yaşına kadar genelde ruhani şeyleri algılayamazlar, yani soyut şeyleri algılayamazlar, o yüzden 8 yaşından sonra değer yargıları verilmeli. Değer yargıları da örnek olarak verilmeli.” (A24)

“10 ve üzeri yaştan itibaren din eğitimi verilmeli. Öncesinde çok yorucu olacağına inanıyorum.” (A10)

Bu görüşleri ifade eden katılımcılar, gerekçe olarak da okul öncesi dönemde çocuklara, din eğitimi vermenin, çocukların genel gelişim özellikleri bakımından sağlıklı görmediklerini bu sebeple din eğitiminin okul çağı ve sonrası dönemde verilmesinin doğru olacağına inandıklarını belirtmişlerdir. Burada %27’lik bir oranın ciddiye alınması gereken bir oran olduğunu düşünmekteyiz.

Yukarıda sormuş olduğumuz sorunun bir benzerini Semra ve Akif Akto, okul öncesi öğretmenleri ile yapmış oldukları yüz yüze görüşmeye dayalı nitel çalışmalarında sormuşlardır. Söz konusu araştırmaya katılanların yaklaşık yarısı okul öncesi dönemde din eğitiminin gerekliliği olduğunu belirtmişlerdir. Neden olarak ise araştırmamıza katılan katılımcıların kullanmış oldukları ifadelerle; verilecek sağlıklı bir din eğitiminin, çocuğu yaratılış gayesini bilen, saygılı, merhametli, başta kendisi ile daha sonra Allah ile barışık, toplumu ile uyumlu, ruhen sağlıklı ve erdemli bireylerin yetişmesine katkı sağlayacağını öne

²⁵¹ Bkz. Bayraktar Bayraklı, **İslam’da Eğitim**, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009, s. 130; Mehmet Faruk Bayraktar, **İslam’da Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1989, s. 113; Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s. 180; Özbek, *Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi*, s. 59; Rousseau, s. 28; Baltacıoğlu, s. 16; Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 134.

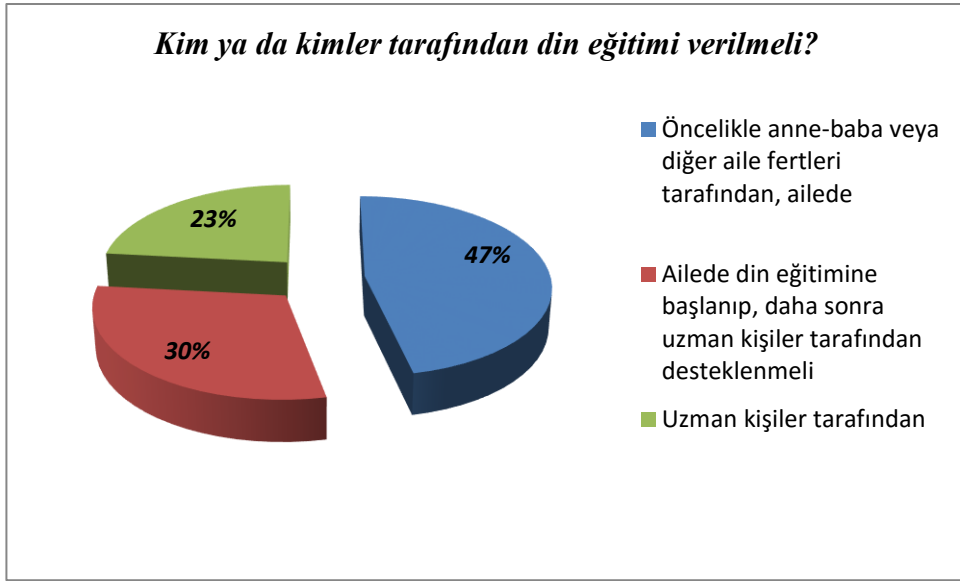
sürmüşlerdir. Bunun da huzurlu bir toplumun meydana gelmesine katkısının olacağını dolayısıyla okul öncesinde din eğitime başlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.²⁵² Ünal'ın yapmış olduğu araştırmada ise ebeveynlerin %65,5'i doğumdan itibaren, %14,8'i konuşmayı öğrendikten sonra toplamda %80,3'ü okul öncesi dönemde çocuklara din eğitimi verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu araştırmaya katılan ebeveynlerin büyük kısmı erken yaşlardan itibaren çocuklara din eğitimi verilmesi gerektiğini düşünmektedirler.²⁵³ Çocuklara yönelik din eğitiminin okul öncesi dönemde başlaması gerektiğine dair verileri içeren birçok çalışma bulunmaktadır.²⁵⁴

“Kim ya da kimler tarafından din eğitimi verilmeli?” sorusunu katılımcıların %47'si öncelikle anne-baba veya diğer aile fertleri tarafından verilmeli diye cevaplarırken; %30'u ailede din eğitime başlanıp daha sonra bu eğitimin, uzman kişiler tarafından desteklenmesi gerektiği; %23'ü ise çocuklara, din eğitiminin uzman kişiler tarafından verilmesi gerektiği cevabını vermişlerdir.

²⁵² Semra Akto ve Akif Akto, “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Din Eğitimi Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi (Nitel Bir Araştırma)”, **E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 2 (Kasım 2017), s. 1109.

²⁵³ Ünal, s. 72.

²⁵⁴ Bkz. Fatih Çınar, **Öğretmenlerine ve Velilerine Göre Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi**, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2016; Cemil Oruç, **Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2011; Zeynep Nezahat Özeri, **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi**, İstanbul: Dem Yayınları, 2004; Mustafa Çoban, **Okul Öncesi (3-6) Din ve Ahlak Eğitimi**, Konya: Hüner Yayınevi, 2016; Feyza Kılıç, “Dinî Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)” (Yüksek Lisans tezi, Rize Üniversitesi, 2012); Dilek Ünal, “Çocuğun Din Eğitiminde Anne-Baba Rollerini,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002 Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008); Yurdagül Mehmedoğlu, “Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Aile”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt. 40, Sayı. 2 (Nisan - Mayıs - Haziran 2004) ss. 29-40; Mustafa Tavukçuoğlu, “Okul Öncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 14 (2002): 51-63; İsmail Sağlam, “Okul Öncesi Dönem ve Din Eğitimi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-II**, (30 Mart - 01 Nisan 2012, Ankara), ss. 547-561; Cemil Oruç, “Okul Öncesi Dönemde Dinî Duygunun Kökenleri ve Gelişimi”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt. 10, Sayı. 3 (2010), s. 75-96; Hâbil Şentürk, “Çocukta Dinî Bilginin Uyanışı ve Gelişmesi Açısından Çevre Faktörü”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt. 24, Sayı. 3, (1988), ss. 55-63.

Grafik 6: Katılımcılara Göre Çocuklara Din Eğitimi Vermesi Gereken Kişiler

Çocuğun din eğitimine öncelikle ailede başlanması gerektiğini ifade eden katılımcılardan biri (A16), bu bağlamda ebeveynlerin çocuklarına rol model olması gerektiğini şu cümlelerle belirtmiştir:

“Din eğitimi, çocuğa ilk önce anne-babanın vermesi lazım. Çocuk, anne ve babasını örnek alıyor. Mesela benim babam yatalak idi biz, onun bütün bakımlarını yapıyorduk benim çocuğum onu görüyordu. Büyüyünce benim babam, babasına bakıyordu diyerek o şekilde davranacak. Rol model olmak gerekir.”

Çocuk ve gençlere rol model olunması daha önce de geçtiği üzere din eğitiminin başarılı olmasında en etkili yollardan biridir.²⁵⁵

(A29) da (A16)'nın ifadelerine benzer şekilde annenin, okumuş olduğu Kur'an'ın, dinlediği musikin vs. çocuğun kişiliğine etki edeceğini düşünmekte; hatta eş seçiminin çocuğun dinî kişiliği üzerinde etkili olacağına inanmakta, bu sebeple din eğitiminin eş seçimi ile ailede başladığını belirtmektedir:

“Çocuk, doğduğu zaman din eğitimi başlar. Hatta ben bunu biraz daha önceye götüreyim din eğitimi eş seçimi ile başlar. Anne karnından çok daha önce başlar. Annenin okumuş olduğu Kur'an, dinlediği musikiler, hu çekmek çocuğun zihninde olumlu etki eder.”

Başka araştırmalarda da din eğitimine öncelikle ailede başlanması gerektiğine ve bu noktada ailenin önemine işaret eden sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Ay tarafından gerçekleştirilen araştırmada, katılımcıların %99'u “Din Eğitime Ailede

²⁵⁵ Bkz. s. 39-44.

Başlanmalıdır” şeklinde cevap vermişlerdir.²⁵⁶ Ünal’ın araştırmasında da katılımcıların %80,3’ü ilk çocukluk dönemlerinde çocuklara din eğitimi verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.²⁵⁷ Ayrıca Sağlam’ın yapmış olduğu araştırmada ailenin, çocuğun hayatına yön vermede ve ibadet eğitim-öğretiminde çok etkili olduğu tespit edilmiştir.²⁵⁸ Aynı şekilde Menderes de çocuğun din eğitiminde ailenin belirleyici bir etken olduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁵⁹

Ailede başlayan din eğitiminin daha sonra uzman kişiler tarafından desteklenmesi gerektiğini düşünen katılımcılar, din eğitiminin bir süreç olduğunu, bunun da başta ailede başlayıp okul ve diğer sosyal çevrelerle desteklenmesi ve hayat boyu sürdürülmesi gereken bir etkinlik olduğuna dikkat çekmişlerdir. Buna yönelik bazı katılımcı görüşleri aşağıda verilmiştir:

“Din eğitimi öncelikle anne-baba vermelidir. Sosyal çevre ve okul ile de desteklenmelidir. Özellikle Kur’an öğretimi için aile dışından bir uzmandan destek alınması daha sağlıklı olmaktadır.” (A2)

“Aile bildiği kadar vermeli. Daha sonra da bu işin uzmanları tarafından yani iyi bilen, devlet tarafından kabul edilmiş, toplum tarafından kabul görmüş kimseler tarafından verilmeli. Biz Müslümanız, Türkiye’de devlete bağlı kurumlar belli, Diyanet’e bağlı işin ehli kişiler tarafından verilmeli. Okulda da ilahiyat fakültesinden mezun olmuş hocalar tarafından verilmeli.” (A1)

Katılımcıların %23’ü, her anne-babanın çocuğuna doğru ve yeterli din eğitimi verme noktasında gereken donanıma sahip olamayacağını bu sebeple din eğitiminin, işin uzmanları tarafından verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu şekilde düşünenlerden bazılarının ifadeleri şöyledir:

“Evde çocuklara anne-baba kesinlikle yeterli din eğitimi veremiyor. Benim anlattığım bir şeyi İslami bir kuralı bir de öğretmenin anlattığı, ama sevdiği bir öğretmenin anlattığı özellikle vurguluyorum, anlattığında benden değil öğretmenden daha iyi aldığını gördüm çocuğumun.” (A14)

“Biz yetişkinler, çocukların seviyelerine tam olarak inemiyoruz. Bilinçli kişiler tarafından verilmesi gerekiyor. Kulaktan dolma bilgilerle eğitim verilmez. İlahiyat fakültesi mezunu veya yeterliliği tam olan kişiler tarafından verilmeli. Pedagoji eğitimi olacak ki çocukları korkutmadan bu eğitimi vermeli.” (A23)

²⁵⁶ Ay, *Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler*, s. 362.

²⁵⁷ Ünal, s. 72.

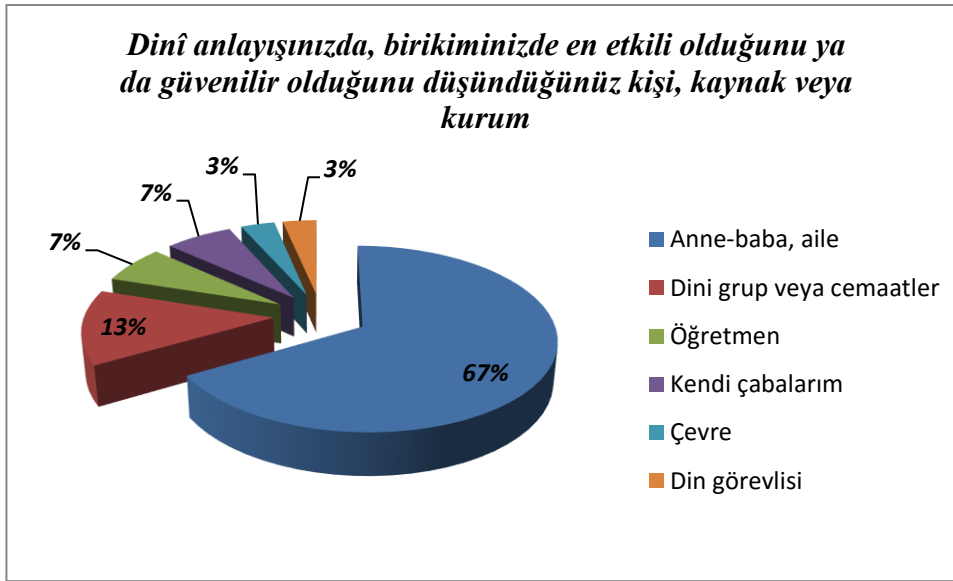
²⁵⁸ İsmail Sağlam, *Çocuk ve İbadet: 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003, 69.

²⁵⁹ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, 233.

Görüldüğü gibi ebeveynlerin tamamı, çocuklara din eğitimi verilmesi gerektiğini düşünmekle beraber bunun yeri, zamanı ve kimler tarafından verilmesi konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

3.2.4. Bireylerin, Dinî Anlayış ve Birikiminde Aile Bireylerinin Etkisi

Katılımcılara, dinî anlayış ve birikiminde en etkili olan kişi, kaynak ya da kurumları tespit etmek amacıyla; “*Dinî anlayışınızda, birikiminizde en etkili olduğunuzu ya da güvenilir olduğunuzu düşündüğünüz kişi, kaynak kurum ya da kuruluşlar nelerdir? (Anne-baba, imam, öğretmen, aile, cami, Kur’ân kursu, okul, kaynak kitap, sivil toplum kuruluşları vb.)*” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %67’si dinî anlayış ve birikimlerinde en etkili kişilerin anne-baba; kuruluşun ise aile olduğunu belirtirken, %13’ü dinî grup veya cemaatlerin, dinî anlayış ve birikimlerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların sadece %7’si dinî anlayış ve birikimlerinde öğretmenlerinin etkili olduğunu; diğer %7’si de kendi çabalarıyla dinî birikimlerinin oluştuğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların %3’ü ise dinî anlayış ve birikimlerinde, çevrenin daha etkili olduğunu ifade ederken; katılımcıların kalan %3’ü de dinî anlayış ve birikimlerinde din görevlisinin etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Grafik 7: Katılımcıların Dinî Anlayış ve Birikiminde Etkili Olan Kişi, Kaynak veya Kurumlar

Araştırmamıza katılanların büyük kısmı (%67), dinî anlayış ve birikimlerinde en etkili kişinin anne-baba; kuruluşun ise aile olduğunu belirtmişlerdir. Söz konusu katılımcılardan biri (A16) dinî kişiliğinde annesinin etkili olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Annem etkili oldu. Annemin, bugünlere gelmemize ve dinî eğitim almamıza olumlu yönde etkileri oldu.”

Başka bir katılımcı, (A2) dinî kimliğinin oluşmasında başta anne-babasının daha sonra imam-hatip lisesinde almış olduğu eğitimin ve okumuş olduğu kitapların etkili olduğunu; fakat dini anlama ve yaşamasında en etkili kişinin babası olduğunu belirtmiştir:

“Anne ve babam hayatımda çok etkili olmuştur. Ardından İHL’deki eğitimim ve okuduğum kitaplar dinî birikimimde önemli role sahiptir. Ancak dini anlamamda ve yaşamamda en etkili kişi babam olmuştur. Kendisi ilahiyat mezunu bir hafızdır.”

Eğitimde -özellikle din eğitiminde- zorlamadan, nefret ettirmeden, sevdirek din eğitimi vermenin birey üzerinde olumlu etkileri olmaktadır. Aksi takdirde sevgi temelli olmayan ve baskı ile yapılan din eğitimi faaliyeti bireyi dinden ve dinî değerlerden uzaklaştırabilmektedir. Katılımcılardan biri (A22) dinî kimliğinin oluşmasında babasının etkisinden söz etmektedir. Burada dikkate değer nokta, babasının zorlamadan, baskı yapmadan kendisine dinî değerleri aktarması bunun da kendisinde olumlu etkiler oluşturmasıdır.

“Babam olabilir. Çünkü babamın bu konuda herhangi bir zorlaması olmadı. Ben, kendi akışım içerisinde ihtiyacım olan bilgiyi konforlu bir biçimde aldım. Merak ettiğim bilgiyi objektif bir biçimde aldım. Babamdan aldığım bilgi beni bağlayıcı kıldı.”

Geleneksel geniş ailede büyükanne, büyükbaba, amca, teyze vb. kimselerin bireyin kişiliği ve dinî kişiliği üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri olabilmektedir. Katılımcılardan biri (A4) anne-babasının çalıştığını, evde büyükannesinin kendisi ile daha çok ilgilendiğini dolayısıyla dinî kimliğinin oluşmasında büyükannesinin daha çok etkili olduğunu belirtmiştir:

“Babaannem, Allah rahmet etsin, duaları pekiştirme konusunda iyi insan olmam konusunda, anne-babam da hani bu konuda çok etkili de, hani babaannemin dinî yönü daha şeydi, o beş vakit namazını kılardı, hani anne-babam çalışan insanlardı, onlar her zaman tam layıkıyla yerine getiremiyorlardı, babaannem, Allah rahmet etsin, onun çok etkisi oldu.”

Bir başka katılımcı (A5) da dinî kişiliğinin oluşmasında anne-babasının etkisini vurgulamaktadır:

“Şimdi dediğim gibi annem-babam ikisi de hocadır, hafızdır. Çocukluğumda yani okul öncesinde anne-babanın önemini belirtmek için vurguluyorum. Bunlar hayata gözümü açtığım zaman, zaten çoğunlukla din bize tevarüs ediyor, yani anne-babadan miras geliyor. Dünyaya gözümüzü açıyoruz, annemiz Müslüman, babamız Müslüman ne görürsek onu yaşıyoruz. Aslında bazı eksiklikler de buradan kaynaklanıyor. Yani üzerine bir şeyler katmak lazım. İşte önce anne-babam başlangıçta etkili oldu.”

Araştırmaya katılan deneklerin büyük kısmı (%67) dinî kimliklerinin oluşmasında başta anne-babanın dolayısıyla ailenin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Dinî ve ahlaki değerleri kazandırma noktasında ailenin etkisini araştıran bazı çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu

araştırmalarda da bireyin dinî kimliğinin oluşması ve gelişmesinde anne-babanın dolayısıyla ailenin önemini ortaya koyan sonuçlar elde edilmiştir.

Bu araştırmalardan Diyanet İşleri Başkanlığının 2014 yılında yapmış olduğu “*Türkiye’de Dinî Hayat*” isimli araştırmasında “Dinî Bilginin Kaynağı” sorusuna “Ailem ve Yakın Çevrem” olarak cevap verenlerin oranı %91,8’dir.²⁶⁰ Aynı çalışmada, “Dinî Bilginin Gelişmesini Teşvik Eden Kurum/Kişiler” sorusuna katılımcıların %81,8’i dinî bilgilerinin gelişmesine birinci sırada en çok teşvik eden “Aile ve Yakın Çevre” cevabını vermişlerdir.²⁶¹

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) “*Aile Yapısı Araştırması 2006*” isimli araştırmasına katılan deneklerin %58’i dinî bilgileri en çok ailesinden ya da akrabalarından öğrendiklerini belirtmişlerdir.²⁶² Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği’nin (YEKDER) 2015 yılında gerçekleştirdiği “*Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentileri ve Zorlanma Alanları*” isimli araştırmada da anne-babanın çocuğun din eğitimideki önemi tespit edilmiştir.²⁶³

Bununla birlikte Çınar, yapmış olduğu araştırmada bireylerde dinî düşüncenin oluşmasında en fazla ailenin etkili olduğunu belirlemiştir.²⁶⁴ Koyuncu’nun, *Okul Öncesi Çocukların Din Eğitimi ve Karşılaştığı Güçlükler* adlı yüksek lisans tezinde katılımcılara sormuş olduğu “Çocuğunuzun Din Eğitimi En Etkili Kişi Kimdir?” sorusuna katılımcıların %71,7’si “anne”, katılımcıların %17,7’si ise “baba” şeklinde cevap vermiştir.²⁶⁵ Özkan’ın *Çocuğun Din Eğitimi Anne-Babanın Etkisi (Diyarbakır Örneği)* isimli yüksek lisans tezinde ise “Dinî Bilgilerini Birinci Sırada Kimlerden Öğrendikleri” sorusuna, araştırmaya katılan öğrencilerin %51,9’u annelerinden, %13,3’ü ise babalarından öğrendikleri cevabını vermişlerdir.²⁶⁶ Kılıç’ın araştırmasında da “Dinî Kimliğinizin Oluşumunda En Etkili Faktör Hangisidir?” sorusuna katılımcıların %81,8’i dinî kimliklerinin oluşumunda birinci sırada *ailelerinin* etkili olduğu şeklinde cevaplamışlardır.²⁶⁷ Abanoz’un gerçekleştirmiş olduğu *6-12 Yaş Arası Çocukların Dinî ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)* isimli yüksek lisans çalışmasında da katılımcıların %58,9’u dinî bilgilerinin en çok aile bireylerinden aldıklarını belirtmişlerdir.²⁶⁸

²⁶⁰ Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, s. 114.

²⁶¹ Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, s. 134.

²⁶² Türkiye İstatistik Kurumu, “Aile Yapısı Araştırması 2006”, Ankara: TÜİK Matbaası, 2006, s. 22.

²⁶³ Alpaydın ve diğerleri, *Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentileri ve Zorlanma Alanları*, s. 67-68.

²⁶⁴ Çınar, *Öğretmenlerine ve Velilerine Göre Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi*, s. 85.

²⁶⁵ Koyuncu, s. 80.

²⁶⁶ Özkan, s. 82, 83.

²⁶⁷ Kılıç, s. 56.

²⁶⁸ Abanoz, s. 44.

Bütün bu veriler ve araştırmamıza katılanların ifadelerinden, din eğitiminde birey üzerinde en etkili kişilerin başta anne-baba olmak üzere diğer aile fertleri olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların %13'ü ise dinî kimliklerinin oluşmasında okumuş oldukları dinî eserlerin ya da bağlı oldukları dinî grupların daha etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Sözü edilen katılımcılardan biri (A17) dinî birikimde çocukluğunda anne-babasından dinî terbiye almadığını üniversite yıllarında tanışmış olduğu dinî eserler ve bu eserler çerçevesinde bir araya gelmiş oldukları kişilerden oluşan cemaatin katkısı ile dinî kimliğinin oluştuğunu belirtmiştir. Aynı katılımcı, söz konusu eserler sayesinde din ile ilgili kafasına takılan sorulara cevaplar bulduğunu ve bu eserleri okuduktan sonra ibadetlerinde de sürekliliği yakaladığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Şimdi evet bizim dinî kişiliğimizde çocukluğumuzda biz, anne-babamızdan dinî terbiye almadık. Çevremizden etkilendik. Dedem, anneannem dindar insandı. Lisede bir anda namaza başladım. Nerden aldım o telkinatı bilemiyorum ama. Ondan sonra üniversite çağlarında ... Hazretlerinin Külliyyatı ile bir arkadaş vesilesi ile tanıştım. Daha çok dinî terbiyeyi oradan aldım. Dinî eser olarak okuduğum ilk eser, ... Külliyyatı'dır. Orada da her türlü aradığımız suallere cevap bulduk. Oradan aldığımız dersler ile namazlarımızı ve ibadetlerimizi devam ettirdik. Hayatımızda kopamayacağımız kaynak hâline geldi. Oradaki arkadaşlarla da elhamdülillah 25-30 yıllık bir birlikteliğimiz var. Cemaatin içinde bulunmayla kendimizi elhamdülillah muhafaza etmeye çoluk çocuğu da onun terbiyesiyle yetiştirme gayretindeyiz.”

(A11) de dinî birikiminde bağlı buldukları cemaatin etkili olduğunu ifade edenlerdendir:

“Bizim bağlı olduğumuz cemaatlerimiz var. Onlar etkili oluyor. Bütün yaşantı tarzlarımızda etkili oluyor.”

Görüldüğü üzere katılımcılarımızdan bir kısmı (%13) dinî kişiliklerinin oluşmasında dinî grupların etkisine dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda “Türkiye’de Dindarlık” isimli geniş kapsamlı yapılan alan araştırmasında da din eğitiminde önemli etkiye sahip olan kaynakların başında aileden sonra dinî grupların geldiği tespit edilmiştir. Sözü edilen araştırmada, dinî bilgilerin öğrenilmesi ve hayata geçirilmesinde sosyal hayatın birçok alanında güçlü bir etkiye sahip olan tarikat, cemaat vb. dinî grupların, toplum üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyecek derecede olduğu vurgulanmış, bu durumun önemli bir neden olarak, laiklik ilkesine dayanılarak devlet bünyesinde din eğitimine çeşitli sınırlandırmalar getirilmesi gösterilmiştir. Böylece insanın temel ihtiyaçlarından olan din duygusunun devlet tarafından yeterince

doyurulmamasının, insanların din eğitimi ihtiyacını farklı kanallarla gidermesine neden olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁹

Diyaret İşleri Başkanlığı'nın "*Türkiye'de Dinî Hayat*" isimli araştırmasında "Dinî Bilginin Kaynağı" sorusuna verilen cevaplar arasında din eğitimi veren resmi olmayan kuruluşların oranı %6,3'tür.²⁷⁰

Araştırmamıza katılanların sadece %3'ü dinî anlayış ve birikimlerinde din görevlisinin etkisinden söz etmiştir. Dinî birikiminde, anne-babasının yanı sıra din görevlisinin etkili olduğunu belirten (A28) şu ifadeleri kullanmıştır:

"Dinî birikimimde anne-babam ve cami imamı etkili olmuştur. Olumlu etkileri oldu."

"*Türkiye'de Dinî Hayat*" isimli araştırmada "Dinî Bilginin Kaynağı" sorusuna camideki din görevlileri diye cevap verenlerin oranı ise %43'tür. Bu noktada, çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçla "*Türkiye'de Dinî Hayat*" adlı araştırmada elde edilen veriler paralellik arz etmemektedir.²⁷¹

Bireyin eğitiminde, din eğitiminde en etkili kişilerden biri de şüphesiz öğretmenlerdir. Şayet öğretmen mesleğini benimsemiş, ideal bir öğretmende bulunması gereken nitelikleri taşıyor ve öğrencilerine rol model olabiliyorsa o öğretmen, öğrenciler üzerinde olumlu etkiler yapabilmektedir. Ancak araştırmamıza katılanların sadece %7'si dinî birikimlerinde en etkili kişinin öğretmenleri olduğunu belirtmiştir. Söz konusu katılımcılardan (A25), dinî bilgilerini ortaokuldaki din kültürü öğretmenine borçlu olduğunu şu ifadelerle belirtmektedir:

"En sağlam bilgileri ortaokulda aldım. Çok sağlam bir Din Kültürü öğretmeniydi. Öğretmenimin etkisi çok."

Başka bir katılımcı (A26) da dinî kimliğinin oluşmasında öğretmenin hem bilgi yönüne hem de rol model olması yönüne dikkat çekmiştir.

"Ben öğretmenimiz diyebilirim. Biz hep ondan aldık. Bilgiyi ve örnekliliği ondan aldık."

İnsan çevresini etkilediği gibi çevresinden ve çevresinde bulunan insanlardan da belli oranda etkilenir. Bu bağlamda katılımcılardan biri (A15) çalıştığı ortamdaki kişilerin namaz kılıyor olmalarının, kendisini de etkilediğini böylelikle namaza başladığını belirtmiş ve çevrenin etkisini vurgulamıştır:

"Arkadaş çevremiz çok etkiliyor, mesela iş yerinde bizim mescidimiz var. Arkadaşları gördükçe Allah'ım diyorum onlar kılıyor, ben niye başlamıyorum diye üç ayda onlar beni çok etkiledi. O yüzden arkadaş çevresi çok etkiliyor."

²⁶⁹ Akşit ve diğerleri, s. 407.

²⁷⁰ Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması, s. 113.

²⁷¹ Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması, s. 113.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %7'si ise dinî birikimlerinde kendi çabalarının etkili olduğunu belirtmişlerdir. Sözü edilen katılımcılardan (A12) kendi okumaları ve tecrübeleri sayesinde dinî birikiminin oluştuğunu belirtmektedir:

“Benim dinî birikimim daha çok kendi okumalarım kaynaklıdır. Özellikle 17-18 yaşlarındaki okumalarım ve kendi tecrübelerim dinî kimliğimde etkili olmuştur.”

Diğer bir katılımcı (A9) da dinî birikiminin oluşmasında kimseden herhangi bir destek almadığını, kendi araştırmalarıyla, merak ettiği herhangi bir konuda Kur'an'a bakarak oluştuğunu belirtmiştir:

“Bu güne kadar kimseden fikir almadım. Kendi bilgilerim, çok böyle kafam takıldığı zaman Kur'an'ı açar, bakarım. Kendi mantığıma, kalbimin inandığı şeylere itimat ederim.”

Katılımcılardan elde edilen bilgiler ışığında araştırmamıza katılanların büyük kısmının dinî birikiminde en etkili kişi anne-baba; kurum ise ailedir. Birey üzerinde bu derece etkili olan aile kurumunun başta Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmak üzere ilgili kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum örgütleri tarafından sağlıklı bir din eğitimi formasyonu kazandırmak adına gerçekleştirilecek bilinçlendirme ve desteklemeye yönelik birtakım faaliyetlerle desteklenmesi gerekmektedir.

Ayrıca araştırmamızda bireylerin dinî kimliklerinin oluşması ve gelişmesinde cemaat, tarikat vb. dinî oluşumların etkisinin azımsanmayacak oranda olduğu belirlenmiştir. Sosyal hayatın gerçekliklerinden olan bu yapıların bireylere birçok alanda katkı sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tür yapılara tümünden kabul ya da tümünden ret gibi bir bakış açısıyla yaklaşmak yerine; topluma faydalı olanlarının korunması ve desteklenmesi; zarar vermesi mümkün olan yapıların ise engellenmesi veya belli bir denetime tabi tutulması daha doğru olacaktır. Bununla birlikte araştırmamızda, bireylerin kendi çabalarının, öğretmenlerin, çevrenin ve din görevlilerinin de bireylerin dinî kimliğinin oluşması, gelişmesi ve şekillenmesinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Araştırmamızda aile, sosyal çevre ve belli mensubiyetlerin bireyin dinî kişiliği üzerinde önemli etkilerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum, okulda ayrıca din eğitimine gerek yoktur şeklinde yorumlanmamalıdır.

Nitekim eğitim ve din eğitiminin bir süreç olduğu, bu sürecin önemli kısmının ailede başladığı ve daha sonra okul ve diğer sosyal ortamlarla desteklenmesi ve ömür boyu sürdürülmesi gereken bir faaliyet olduğu unutulmamalıdır.²⁷² Bu noktada, okuldaki din eğitiminin söz konusu bütünlüğü tamamlayan önemli bir rolü olduğu göz ardı edilmemelidir.

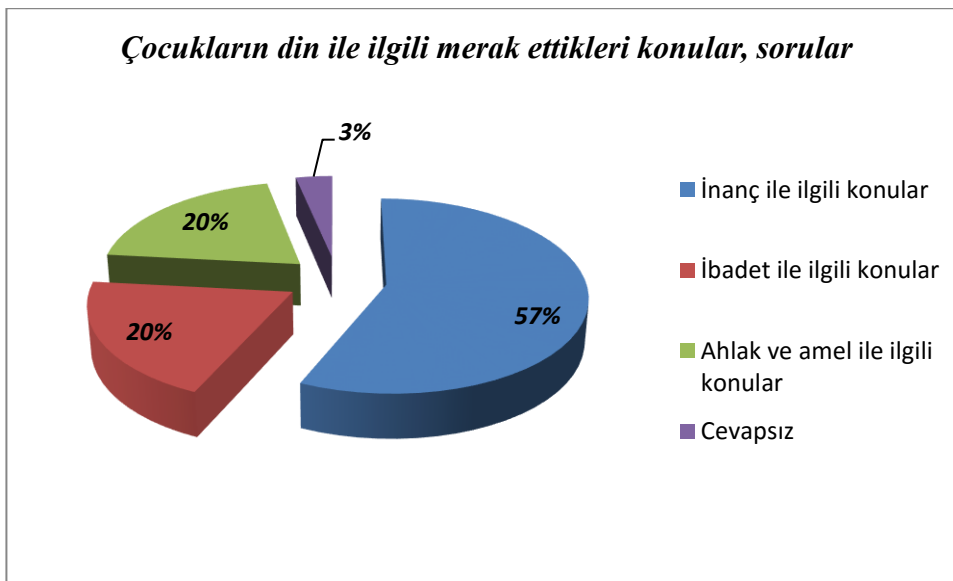
²⁷² Ramazan Buyrukçu ve Safinaz Asri, “Aile ve Okuldaki Din Eğitimi-Öğretimi Farklılıklarının Çocuğun Kişilik Gelişimine Etkileri”, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss. 672-701.

Ayrıca okulda verilen din eğitimi herhangi bir ideolojiyi esas almadan dinin ana kaynaklarına dayanarak kabul ettirici ya da benimsetici değil; bilgilendirici mahiyettedir. Bu da bireye tarafsız ve yansız bir şekilde almış olduğu din eğitimi sonucu doğru bir değerlendirme yapıp kendi kararını vermesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda okulda din eğitiminin varlığını tartışmak yerine; okulda verilen din eğitimi, daha verimli, daha etkin, toplumun tüm kesimlerini kucaklayan, birleştirici bir mahiyette verebilmenin yollarının aranmasının ve çalışmalarda bu noktaya yoğunlaşılmasının daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

3.2.5. Ebeveynlerin, Çocuklarının Din İle İlgili Sorularını Cevaplandırma Noktasındaki Yeterlikleri

Çocukların din ile ilgili merak ettikleri soruları, bu soruları daha çok kime sordukları, anne-babaların bu soruları cevaplandırma konusundaki yeterliklerini belirleme ve çocukları tarafından kendilerine sorulan soruları cevaplayamamaları durumunda nasıl bir yol izlediklerini tespit etmek amacıyla katılımcılara şu sorular yöneltilmiştir: “Çocuğunuzun/çocuklarınızın din ile ilgili merak ettiği konular, sorular nelerdir? Bu soruları en çok kime yöneltir? Neden? Cevaplandıramadığınız sorular oluyor mu? Böyle durumlarda nasıl bir yol izliyorsunuz? Çocuğunuzun/çocuklarınızın dinle ilgili sorularını cevaplandırma noktasında kendinizi yeterli görüyor musunuz?”

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %57’si çocuklarının daha çok inanç ile ilgili konuları merak ettiklerini; %20’si, ahlak ve amele dair sorular sorduklarını; bir diğer %20’si ibadet ile ilgili sorular sorduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %3’ü ise bu soruya cevap vermemiştir.

Grafik 8: Çocukların Din İle İlgili Merak Ettikleri Konular, Sorular

Katılımcılar çocuklarının inançla ilgili olarak daha çok Allah'ın varlığı, mahiyeti, insanın nasıl yaratıldığı, cennet ve cehennem varlığı, meleklerin varlığı ve mahiyeti gibi daha çok soyut kavramlar hakkında soru sorduklarını belirtmişlerdir. Sözü edilen soruların genelde birbirine benzediği görülmektedir:

“Allah nedir? Niye görünmüyor? Var mı, yok mu? Varsa nereden anlıyoruz varlığını vb. sorular.” (A4)

“Çocukken bizim sorduğumuz gibi çocuklarımız da soruyor. Allah nerde? Kaç tanedir? Allah nasıl bir şeydir? Bu tarz sorular çocukların genelinde soru olarak gelir. Allah bizi nasıl yarattı? Niye yarattı? Çocuklardan bu tarz sorular çıkar yani.” (A17)

“Çocuklar daha çok Allah'ın nasıl olduğuna dair sorular sormakta, cennet ve cehennemi merak etmekte.” (A2)

“Çok acayip sorular geliyor tabi. Mesela küçük kızım: Allah görünür mü? Demeye başladı, çok zor sorular, sıkıştıran sorular, melekler görünür mü? Melekler nasıl? Görünmeyen cisimler, soyut varlıklar üzerine daha çok soruyorlar.” (A6)

“Ölümlle ilgili, ahiretle ilgili, Allah nerede gibi.” (A23)

Araştırmaya katılan anne-babaların önemli bir kısmı (%60) yeterli düzeyde bilgi sahibi olmamaları nedeniyle çocuklarının inançla ilgili sorularını layıkıyla cevaplayamadıklarını belirtmişlerdir. Koyuncu'nun yapmış olduğu araştırmaya katılan annelerin önemli bir kısmı da (%50,4) çocuklarına din eğitimi vermede karşılaştıkları en önemli sorunun *bilgi eksikliği* olduğunu belirtmişlerdir.²⁷³ Gül de yapmış olduğu araştırmada, anne-babaların, çocuklarına yeteri düzeyde din eğitimi veremedikleri sonucuna ulaşmıştır.²⁷⁴ Ünal'ın yapmış olduğu araştırmada ise ebeveynlerin yalnızca %11,8'i çocuklarının din eğitimi ile yeterince ilgilendiklerini belirtmişlerdir.²⁷⁵ Bu durumda bazı gençlerin inanç bakımından birtakım sorunlar yaşaması doğal gözükmemektedir.

Katılımcıların %20'sinin çocuklarının da abdest, abdestin alınışı, namaz, namazın kılınışı, oruç, hac vb. ibadetler ve ibadetlerin mahiyeti vb. konularda sorular sordukları anlaşılmaktadır. Söz konusu görüşlerden bazıları şunlardır:

“Namazla ilgili, oruçla ilgili vb. sorular sorarlar. Kılan var, kılmayan var, tutan var tutmayan var. İki anlayışı da görüyor çocuk o yüzden ikilem yaşıyorlar. Bu tarz sorular geliyor.” (A10)

“Hac nasıl oluyor, orda namaz nasıl kılınıyor, aklında birtakım sorular var.” (A24)

²⁷³ Koyuncu, s. 50.

²⁷⁴ Gül, s. 40.

²⁷⁵ Ünal, s. 81.

Katılımcıların %20'si ise çocuklarının çoğunlukla ahlaka dair, herhangi bir tutum ya da davranışın helalliği veya haramlığı konusunda ve bazı ritüeller hakkında bilgi almak yönünde sorular sorduklarını belirtmişlerdir. Örneğin:

“İyi ve kötü insanların hâlleri ile ilgili soruyor. Mesela diyoruz ya din, insan hayatına olumlu değerler katar. Mesela bazı olumsuz insanları gördüğü zaman niye insanlar böyle yapıyor, Allah niye bunlara müsaade ediyor gibi sorular geliyor. Çünkü şu anda hakikaten işin bu boyutuyla ilgileniyor, yarın belki başka bir konuda, dinin başka alanlarıyla ilgili olabilir.” (A5)

Çocuklarının dinle ilgili sorularını kime yönelttikleri sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu, (%94) anne-baba veya aile bireyelerine sordukları cevabını vermişlerdir. Bu duruma neden olarak kız çocuklarının çoğunlukla anneleriyle vakit geçirmesini erkek çocuklarının da babalarını kendilerine yakın görmelerini göstermişlerdir. Ayrıca çocukların din ile ilgili sorularını yöneltmede muhatap olduğu kişilerin din konusunda bilgili olmalarının ya da kendilerine yakın görmelerinin de tercih nedeni olduğunu belirtmişlerdir. Aşağıda verilen katılımcı görüşleri bu yöndeki cevaplara örnektir:

“Eşimin ilahiyat fakültesi mezunu olması dolayısıyla çocuğumun da kız olması sebebiyle soruları, daha çok annesine soruyor. Zaten işin uzmanı da o olduğu için cevabı ondan alıyor.” (A1)

“Tabi daha çok annesiyle meşgul olduğu için anneye sorar veya işte yemekte iken ortaya sorar biz de duymuş oluruz. Annesine ve babasına sorar.” (A17)

Katılımcılardan %40'ı çocuklarının din ile ilgili sorularını cevaplandıramama durumunda; çocuklarına sorunun cevabını bilmediklerini söylediklerini, çocuklarıyla beraber araştırıp sorunun cevabını bulmaya çalıştıklarını veya uzman birinden yardım aldıklarını ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

“Cevaplayamayacağım sorular olduğunda bilmediğimi söylüyorum.” (A2)

“İkimiz de araştıralım, sen de araştır, ben de araştırayım diyorum ve meseleyi bu şekilde çözmeye çalışıyoruz.” (A26)

“Araştırma yaparım. Din konusunda iyi olan birisinden yardım alırım.” (A7)

Bazı katılımcılar (%30) ise böyle bir durumda kitap, internet vb. herhangi bir kaynaktan araştırma yaptıktan sonra soruyu cevapladıklarını ifade etmişlerdir:

“Bilgiye ulaşabiliyoruz. İnternet ya da kitaplar var, okuyoruz.” (A24)

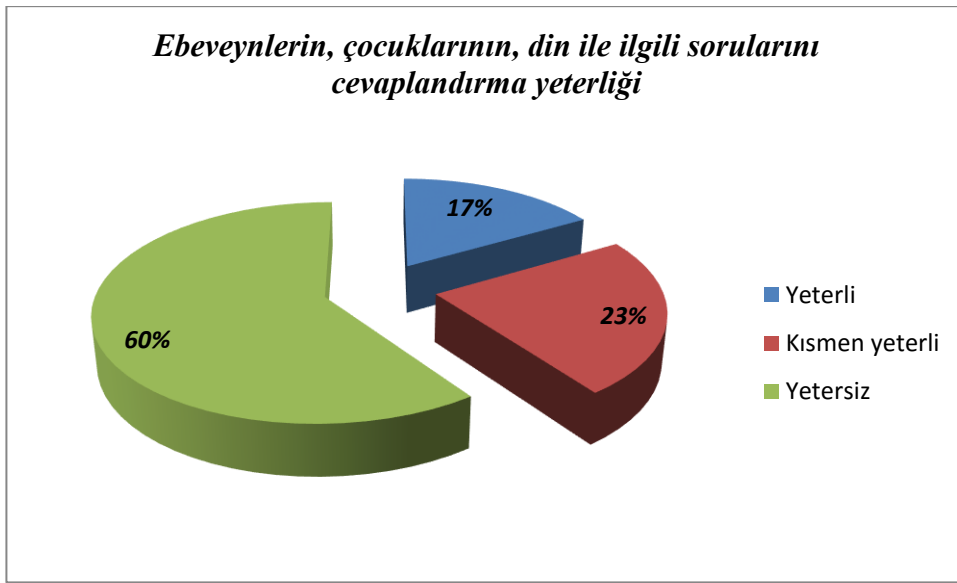
“Kitaba bakıyorum ve son zamanlarda malum internet, internete başvuruyorum.” (A3)

Katılımcıların %30'u ise çocuklarının din ile ilgili sorularına cevap veremedikleri durumda çocuklarını, öğretmenlerine, hocalara veya bilen herhangi birine yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Söz konusu ifadelerden bazıısı şöyledir:

“Mutlaka kendi hocalarına sormaları gerektiğini söylüyorum.” (A10)

“Cevap veremediğim bir durumda, benden daha donanımlı birisine yönlendiririm. Örneğin din öğretmenine sormasını söylerim.” (A14)

“Çocuğunuzun/çocuklarınızın size dinle ilgili sorularını cevaplandırma noktasında kendinizi yeterli görüyor musunuz?” sorumuza cevaben katılımcılarımızın %60'ı kendilerini yetersiz; %23'ü kısmen yeterli gördüğünü ifade ederken sadece %17'si yeterli gördüğünü ifade etmiştir.

Grafik 9: Ebeveynlerin, Çocuklarının, Din İle İlgili Sorularını Cevaplandırma Yeterliği

Çocuklarının din ile ilgili sorularını cevaplandırma konusunda kendilerini yetersiz olarak gören katılımcılar, genellikle *“maalesef, yok, yüzde yüz değil, hayır, kesinlikle hayır”* vb. olumsuzluk bildiren ifadeler kullanarak sorumuza cevap vermişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“Yeterli bulmuyoruz. Nasıl anlatacağımı bulamıyorum.” (A21)

“Geniş bir bilgim yok, yeterli değiliz.” (A26)

Çocuklarının din ile ilgili sorularını cevaplandırmada kendilerini kısmen yeterli gördüklerini belirten katılımcıların verdikleri cevaplardan bazıları ise şöyledir:

“Genel anlamda kendimi de eşimi de yeterli görüyorum ama daha uzmanlık gerektiren konularda, ileri boyutlarda ise Diyanet İşleri Başkanlığı var, o tip yerlere, konuyu bilen eşimiz dostumuz varsa onlara yönlendirme yaparız.” (A1)

“%100 diyemeyiz ama orta seviyede. Bir de şu var; çocukların seviyelerini göremiyoruz, belli bir süreden sonra görüyoruz. Görebildiğimiz kadar yapıyoruz. O da bizim orta seviyemizden. Kendimize yetecek şekilde.” (A11)

Konuyla ilgili cevapların genel bir değerlendirmesini yapacak olursak; ailelerin çocuklarının dinî konulardaki sorularını cevaplamadaki yeterliliğini araştıran başka çalışmalarda hem benzer hem de farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin Gül’ün yapmış olduğu araştırmada, bizim araştırmamıza benzer bir şekilde deneklerin %16,9’unun dinî konularda kendilerini yeterli gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.²⁷⁶ Zira araştırmamızda da katılımcıların %17’si çocuklarının din ile ilgili sormuş oldukları soruları cevaplandırmada kendilerini yeterli gördüklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan Koyuncu’nun yapmış olduğu araştırmada, çocuklarına din eğitimi verme konusunda kendilerini yeterli görenlerin oranı %40,7 olarak tespit edilmiştir.²⁷⁷ Yılmaz’ın yapmış olduğu araştırmada ise annelerin, çocuklarının dinî sorularını seviyelerine uygun, anlaşılabilir bir dille her zaman veya bazen açıklayabilen katılımcıların oranı %93,3 olarak belirlenmiştir.²⁷⁸ Bu durum, konuyla ilgili daha fazla veri toplanması gereğine işaret etmektedir.

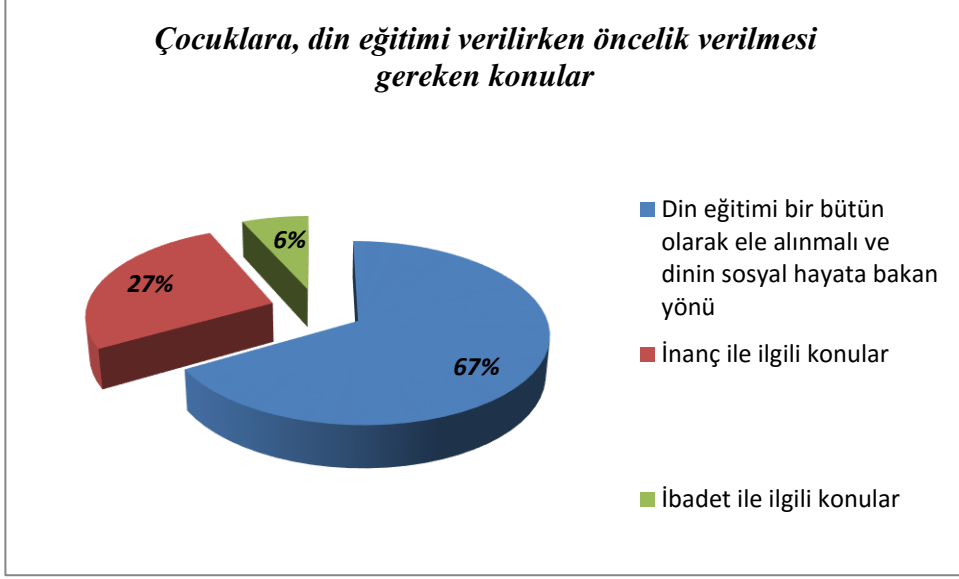
3.2.6. Ebeveynlere Göre Çocuklara Din Eğitimi Verilirken Öncelik Verilmesi Gereken Hususlar

Ebeveynlere göre çocuklara din eğitimi verilirken nelere öncelik verilmesi gerektiğini, bu önceliklerde kendilerine düşen görevlerin neler olduğunu ve ailenin bu konudaki yeterliliğini belirlemek amacıyla katılımcılara; “Çocuklara din eğitimi verilirken nelere öncelik verilmeli? (Allah’a iman, ahirete iman, ibadet hayatı, dinin sosyal hayata bakan yönü vb.) Bu önceliklerde aileye düşen görevler nelerdir? Aile bu konuda yeterli midir?” sorusu iletilmiştir.

²⁷⁶ Gül, 34.

²⁷⁷ Koyuncu, s. 40.

²⁷⁸ Semiha Yılmaz, “7-9 Yaş Çocuklarının Dinî Bilgi ve Duygu Gelişimleri Üzerinde Ailenin Etkisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s. 66.

Grafik 10: Çocuklara, Din Eğitimi Verilirken Öncelik Verilmesi Gereken Konular

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %67'si çocuklara din eğitimi verilirken; din eğitiminin bir bütün olarak ele alınması gerektiği ve ahlaklı bir birey olmaya yönelik dinin daha çok sosyal hayata bakan yönüne öncelik verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %27'si çocuklara, din eğitimi verilirken inanç konularına öncelik verilmesi gerektiğini düşünürken; katılımcıların %6'sı ise çocuklara, din eğitimi verilirken öncelik ibadet ile ilgili konulara verilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ailede din ile ilgili konuşulan konular sorusuna katılımcıların %63'ü dinin sosyal hayata bakan yönün konuşulduğunu belirtmişlerdir. Aynı soruya dinin ibadete dair konuların konuşulduğunu belirtenlerin oranı %20 iken burada katılımcıların yalnızca %6'sı çocuklara, din eğitimi verilirken öncelik ibadet ile ilgili konulara yer verilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Katılımcıların %27'si çocuklara, din eğitimi verilirken inanç konularına öncelik verilmesi gerektiğini düşünürken ailede din ile ilgili konuşmaların %17'sinin inanç ile ilgili konulardan oluştuğunu belirtmişlerdir.

Katılımcıların önemli kısmı, (%67) din eğitimini bir bütün olarak ele almakta ve din eğitimi verilirken dinin bütün boyutlarıyla ele alınması gerektiğini ve özellikle dinin sosyal hayata bakan yönünün öncelikle çocuklara kazandırılması gerektiğini düşünmektedirler. Örneğin (A29), dinin emirlerinin insanın söz, hâl ve bütün davranışlarına yansımaları gerektiğini, dolayısıyla din eğitiminin bir bütün olarak ele alınması ve bu çerçevede düşünülmesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

“Şunu söylemek isterim, biz, dini bir bütün olarak düşünüyoruz. Bir Müslüman her şeyi ile bütün bir şahsiyettir. Ticareti ile de örnek olmalı, ibadeti ile de örnek olması lazım, tokalaşmasından tut selam vermesine her şeyi ile örnek olması lazım. Yetiştirdiğimiz kişilerin

hâl ve hareketleri, konuşması vb. Bunların bir tanesini arka plana atmak mümkün değil. Müslüman namaz kılar, Müslüman doğru söyler, bunların hangi birisi gereksiz. Dolayısıyla bunların hepsini bir bütün olarak ele almak lazım.”

Katılımcılardan (A4) de çocuklara din eğitiminin, dinin tüm yönlerini kapsayacak şekilde, onları sıkmadan, eğlendirerek ve yaşlarına uygun bir biçimde verilmesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

“Bence hepsine önem verilmeli. Hepsi önemli; çünkü hepsi bir bütündür. Bir kere Allah’ın varlığı, hani dinimizin gerekleri, iyi insan olmamız, yapmamız gereken vazifeler, bunlar hep verilmeli ama ben şöyle diyorum. Çocuklara din eğitimi verilirken, çocukları eğlendirerek, onları uzaklaştırmadan, sıkıcı bir şekilde değil, yaşlarına uygun şekilde, yani sıkmadan, boğmadan, o şekilde verilmeli, yani sevdirerek.”

Diğer bir katılımcı (A6) inanç, ibadet ve dinin sosyal hayata bakan yönlerinin birbiriyle ilişkili olduğunu, o nedenle din eğitiminin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ve bu eğitimin başarılı olabilmesinin ancak sevgi ve merhametle gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu belirtmektedir:

“Bence bunların hepsi iç içedir. Ama sevgiyle anlatıldığı zaman o yerleşik olur, otomatikman onu hayatına yansıtır. Şükür etmeyi bilen insan, sosyal hayatta da teşekkür etmeyi bilen insandır. Ben böyle düşünüyorum ve bunların birbirinden ayrılamayacağını ve bütün olduğuna yüzde yüz iman ediyorum. Sevgi ve merhamet merkezli din eğitimi bütün boyutuyla verilmelidir.”

Din eğitiminde ahlaki boyutun öne çıkarılması gerektiğini düşünen katılımcılardan bazılarının ifadeleri şöyledir:

“Güzel ahlak, iyi bir Müslüman olmak, bize ilk öğretilen namuslu olmak, dürüst olmak, Peygamber Efendimiz gibi yaşamak, duyarlı olmak, vatanını sevmek, yaratılanı Yaradan’dan ötürü sevmek, kimseyi incitmemeye özen göstermek gibi bunlara öncelik verilmeli.” (A10)

“Öncelik ahlak olmalı. Dinin temelinde ahlak var. Her şey öncelikle oradan başlıyor.” (A22)

Katılımcılardan (A3) ise bu soru kapsamında çocuklara din eğitimi veren insanların faydalı olabilmesi için ahlaki açıdan davranışlara dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır:

“Dinin sosyal hayata bakan yönünü eğer biz doğru anlarsak, öğretirsek, çocuk üzerinde yeterince etkili olur. Şimdi bunu niye söylüyorsunuz biliyor musunuz? 5 vakit namaz kılıp da aynı

zamanda başkasının dedikodusunu yapan veya İslami hayata uygun olmayacak davranışlar içerisinde bulunan adamdan, çocuğun eğitim almasının bir anlamı yok. Ters tepki yapıyor. İşte namaz kılanlar böyle gibi falan. Bu sefer ön yargılı davranmaya başlıyor. Esasında önce eğitimi doğru insan verecek ve doğru örnekten verecek.”

Din eğitiminde inanç konularına öncelik verilmesi gerektiğini düşünen katılımcılardan (A17), Allah’a gerçek anlamda inanmış ve O’nun varlığını hayatının her anında hisseden insanın yanlış tutum ve davranışlarda bulunmasının kolay olmayacağı, kalbinde Allah sevgisi ve korkusu olmayan bir insanı terbiye etmenin ise pek mümkün olmayacağı düşüncesinden hareketle çocuklara din eğitimi verilirken, Allah’a iman konusuna öncelik tanınması gerektiğini belirtmektedir:

“Öncelikle yani Allah’ın varlığı iman konusu, ahiretin varlığı, Kur’an’ın mucizeliği vb. konular verilmelidir. Çünkü iman insanı, insan eder. Belki insanı sultan eder. İnsanı, insan yapan bu hakikatler. Rabbini bilmeyen bir insan Allah’tan korkmuyorsa bu insanın yapacağı yanlışları durdurabileceğimiz hiçbir şeyimiz yok. Başına ya polis dikmemiz lazım veya bekçi dikmemiz lazım. Hatta polisin başına da başka bir polis dikmemiz gerekir. Herkese polis bulmamız mümkün değil. Ama kalbinde Allah’a iman, ahirete iman olan kişinin terbiyesi kolay; insanlığa ve topluma faydası daha fazla olacaktır. Öncelikli olarak iman eğitimi verilmeli. Akabinde ahlaklı bir birey olmak, topluma anne-babaya, vatana, millete faydalı olmak geliyor arkasından. Amel geliyor yani arkasından.”

Yine katılımcılardan (A21) din eğitiminde çocuklara öncelikle Allah’a imanın kazandırılması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“Hepsi önemli. Ama Allah’a imana daha öncelik tanınmalı. Allaha imana öncelik verilmeli ki diğerleri ile bağlantı kursun. Bazı şeylerin ana maddesini bilecek ki ondan sonra kendisi kıyaslama yapacak.”

Çocuklara din eğitimi verilirken ibadete dair konulara öncelik verilmesi gerektiğini düşünen katılımcılardan (A2), özellikle okul döneminde ibadetlere ağırlık verilmesi gerektiğini ifade etmektedir:

“Okul öncesinde Allah sevgisi öncelikli olmalı, okul döneminde ibadetlere ağırlık verilmelidir. 2 yaşından sonra ise ahlaki davranışlara itina gösterilmelidir.”

Katılımcılardan (A26) ise doğrudan ibadet eğitimine öncelik verilmesi gerektiğini düşünmektedir:

“Öncelikle ibadet verilmeli, devamı gelmeli.”

Sorumuzun devamında gelen *“Bu önceliklerde aileye düşen görevler nelerdir?”* sorusuna cevaben katılımcıların büyük çoğunluğu (%90) öncelikle anne-babanın söz, tutum ve

davranışlarıyla çocuklarına rol model olmaları gerektiğine vurgu yapmışlardır. Konuya ilişkin bazı görüşler şu şekildedir:

“Çok belli. Örnek olma, örnek olma, örnek olma.” (A29)

“Öncelikle bir kere bana göre anne-baba, anneanne, dede kim varsa onlar doğrudürüst, iyi bir Müslüman olacak ki, çocuk da örnek alacak. Hep buna inanıyorum. Dürüstlüğümüzü de örnek alacak.” (A15)

“Ailenin model olması yeterlidir. Anne-babanın tutum ve davranışları çocuklar için etkili faktördür.” (A2)

“Onlara anlattıklarınız ile yaptıklarınız çelişmeyecek.” (A12)

Geri kalan %10'luk dilime giren katılımcılar ailenin iman esasları ve ibadetler konusunda çocukları bilgilendirmesi gerektiği yönünde cevap vermişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şöyledir:

“Aile kesinlikle bunu anlatmalı, yani biz İslam dinini yaşıyoruz, işte Allah vardır, Peygamber vardır, bunları kesinlikle aile, anne-baba olarak anlatmalıyız, aktarmalıyız. Aile birinci derecede sorumludur.” (A14)

“Ailede iman eğitimi ibadetle de desteklenmesi gerekir. Zaten önce iman sonra ibadet şeklinde. Yani ben iman sahibiyim, inanıyorum; ama hiçbir ibadeti yerine getirmiyorum diyen kişinin iman çok sağlam olduğu düşünülmez. Hani bazen diyorlar ya kalbim temizdir; ama ben bu düşüncenin doğru olmadığını düşünüyorum, yani ibadetle de desteklenmeli.” (A3)

Katılımcılardan (A17), okulda öğretmenlerin bütün çocuklarla tam anlamıyla ilgilenmesinin mümkün olmamasından hareketle çocukların temel din eğitimini ailesinden alması gerektiğine dikkat çekmektedir:

“Çocuk, bu eğitimi öncelikle anne-babadan alacak, ondan sonra da okulda din dersi öğretmeninden almaya çalışacak. Anne-baba mutlaka din eğitimi vermeli. Okulda öğretmen 40 tane öğrenciyle baş başa kalıyor. Her öğrenci ile istediği gibi, anne-babanın evde verdiği gibi vermesi mümkün değil, yetiştiremiyor. O yüzden çocuk temel eğitimini, din eğitimini öncelikle anne-babadan alması lazım.”

Görüldüğü üzere araştırmamıza katılan ebeveynler, aileyi çocukların din eğitiminde birinci derecede sorumlu görmektedirler. Hatırlanacağı üzere İslam dini de çocuğun eğitimi konusunda sorumluluğu birinci derecede aileye vermekte, bu durumu yüce Allah, Tahrim Sûresi altıncı ayette şöyle açıklamaktadır: *“Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi/aile fertlerinizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”* Bazı din eğitimcileri, bu ayette geçen *“ateşten koruyun”* ifadesinden, aile bireylerinin iyi eğitilmesi gerektiğini

vurgulamaktır.²⁷⁹ Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) de bir hadisinde: “*Hepiniz birer çobansınız/sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden sorumlusunuz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Baba bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Anne de sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.*”²⁸⁰ buyurarak ailede anne-babanın, çocuklarının, eğitimi konusundaki sorumluluğuna işaret etmektedir. Bahsedilen ayet ve hadisten anlaşılacağı üzere başta anne-baba olmak üzere çocukların eğitiminden sorumlu olan tüm aile fertleri, onları her türlü kötülükten korumalıdır. Ayrıca ebeveynler, çocuklarının maddi ve manevi ihtiyaçları için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumlara sahip bireyler olarak yetişebilmeleri için gerekli çabayı göstermelidir.

Birey, kendisi için hayati derecede gerekli olan temel bilgi, beceri ve tutumları aile ortamında elde eder. Aynı zamanda bireyin kişiliğinin oluşmasında önemli etkiye sahip olan ilk temel duygulardan sevgi, bağlanma, güven vb. duygular da ailede alınır. Bunun yanında saygı, yardımlaşma, adalet, paylaşma gibi değerler de öncelikle aile ortamında elde edilir ve bireyin hayatının geri kalan kısmı da büyük oranda aile ortamında almış olduğu eğitime göre şekillenir.²⁸¹

Çocuğun ruhsal gelişimi ve sosyalleşmesinde de başta anne-baba olmak üzere diğer aile bireylerinin etkisi önemlidir.²⁸² Aile ortamında elde edilen bilgi ve değerlerin bireyin bütün hayatını etkilediği bilimsel bir veri olarak bilinmektedir.²⁸³ Ayrıca çocuk, içinde bulunduğu toplumun diliyle, ahlakıyla, sanatıyla ve sorumluluk, özgüven, doğruluk, dürüstlük gibi bütün değerleriyle ilk defa aile ortamında karşılaşmaktadır.²⁸⁴ Bunun yanında çocukta, dinî duygu ve düşüncenin gelişmesi ve olgunlaşmasında içinde yetişmiş olduğu aile ortamı ve aile bireylerinin tutum ve davranışlarının etkisi oldukça fazladır. Çocuğun içinde yetiştiği aile ortamına göre çocuğun kişiliği ve dinî kişiliği olumlu ya da olumsuz yönde gelişebilir.²⁸⁵ Bu bakımdan başta anne-baba olmak üzere aile kurumunun, çocuğun eğitimi ve din eğitimi üzerindeki önemli rolü açıkça görülmektedir.

“*Aile çocuğa din eğitimi verme konusunda yeterli mi?*” sorumuza katılımcıların %77’si ‘yetersiz’ cevabını vermişlerdir. Katılımcıların %13’ü aileyi din eğitimi verme konusunda yeterli olarak görürken, %10’u ise bu durumun aileye göre değişebileceğini belirtmişlerdir.

²⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, Cilt. 19, s. 416-421.

²⁸⁰ Buhârî, Cum’a, 11; Müslim, İmare 20.

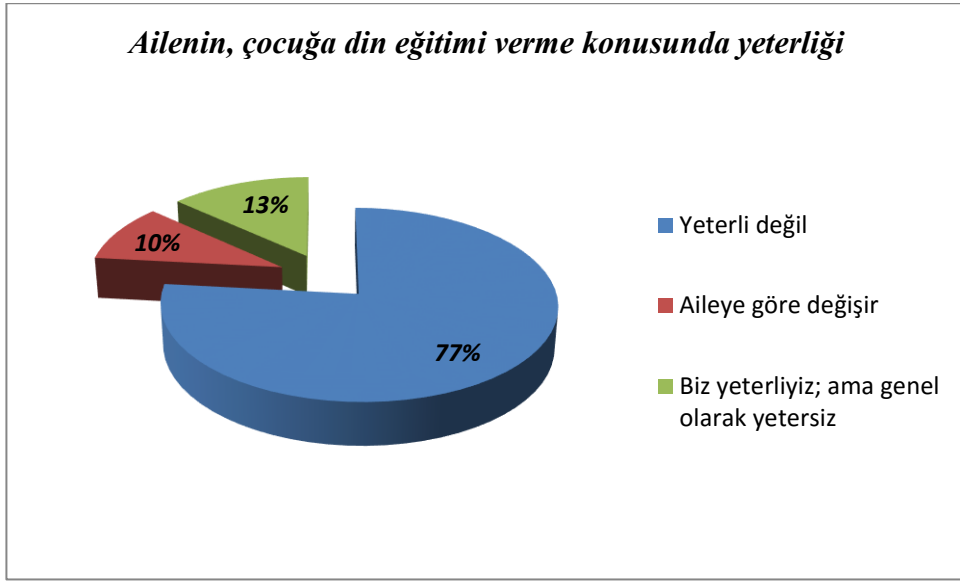
²⁸¹ Bayraktar, *Ailenin Eğitim Görevi*, s. 118.

²⁸² Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s. 186.

²⁸³ Seven ve Engin, *Türkiye’de Kadının Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler*, s. 178.

²⁸⁴ Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, s. 21; Mehmedoğlu, *Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Aile*, s. 29.

²⁸⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 257-259; Ayhan, *Ailede Din Eğitimi*, s. 409.

Grafik 11: Ailenin Çocuğa Din Eğitimi Verme Konusunda Yeterliği

Aileyi din eğitimi verme konusunda yetersiz gören katılımcıların cevabı genel olarak “*Yeterli değil*” şeklinde kısa ve net bir cevaptır. Katılımcılardan (A30), ailenin din eğitimi bakımından yeterli olmamasından dolayı işin uzmanları tarafından din eğitiminin verilmesi gerektiğini düşünmektedir:

“Yeterli değildir. Bilirkişiden öğrenilmesi gerekiyor.”

(A4) ise ailelerin din eğitimi bakımından yeterli olmaması sebebiyle okulda din eğitiminin olması gereğine dikkat çekmektedir:

“Aile, bu söylediklerimin hepsini veremez. O yüzden okulda din öğretimi olmalı. O yüzden öğretmene dikkat çekiyorum.”

(A4)’e benzer bir şekilde (A8) de ailenin din eğitimi konusundaki eksikliğini okul tarafından giderildiğini söylemektedir:

“Okul, ailenin yetersizliğini tamamlıyor. Bütününü kapsıyor. Birçok öğrenci namaz kılmayı öğreniyor, namaz surelerini öğreniyor. Aile bazen her şeyi tam bilemeyebiliyor. Mesela abdestin sıralamasını bile bilemeyebiliyor, okul bunu tamamlıyor.”

Çocuklarına din eğitimi verme konusunda kendilerini yeterli gören aileler de genel olarak ailelerin bu konuda yetersiz olduklarını düşünmektedirler. Söz konusu katılımcılardan (A11), çocuğuna din eğitimi verme konusunda kendisini yeterli gördüğünü; fakat genel olarak ailelerin bu konuda yetersiz olduğunu ve toplumda yaşanan sıkıntıların bu durumdan kaynaklandığını ifade etmektedir:

“Şuan kendim için yeterliyim. Fakat bu durum her aile için mümkün değil. Her aile bu konuda yeterli olsa zaten bugünkü sıkıntılar yaşanmazdı. Sıkıntılar yaşandığına göre her aile yeterli değildir.”

(A27) de, eşinin İmam-Hatip Lisesi mezunu olması ve kendisinin de bilgi birikimi sebebiyle kendilerini din eğitimi konusunda yeterli görürken; genel anlamda günümüz ailelerini bu konuda yetersiz görmektedir:

“Kendi açımızdan eşimin İmam-Hatip Lisesi çıkışlı olması ve benim bilgi birikimim göz önüne alındığında biz yeterli sayılırız. Fakat genel manada günümüz aileleri, bu konuda yeterli değildir.”

Aynı şekilde (A17) de faydalandığı dinî eserler sayesinde çocuklarına din eğitimi verme bakımından kendisini yeterli gördüğünü; fakat ailelerin bazı sebeplerden dolayı çocukları ile yeterince ilgilenmemelerinden dolayı genel olarak çocuklarına din eğitimi verme bakımından yetersiz olduklarını söylemektedir:

“Şimdi genel manada ben kendimi yeterli görebiliyorum, elimizdeki kaynaklardan istifade etme açısından bir sıkıntı yok. Ben kendim de öğretmenim, genel manada baktığımız zaman çoğu aileler maalesef işten güçten yorgun geliyor, ailelerin çoğu çalışır vaziyette. Dünya meşgalesi, insanlar rızık peşine düşmüş, anne-baba evde çocuğuyla fazla ilgilenemiyor. O noktada her aile genel manada yeterli değil.”

Ailenin çocuğa din eğitimi verme konusunda yeterli olup olmama durumunun aileden aileye değişebileceğini ifade edenlerden (A6), bu durumun nedenlerini şu şekilde izah etmektedir:

“Aileye bağlı, ailenin seviyesine, bilinç düzeyine, maneviyatına bağlı, ailenin ortamına bağlı, bir düşünün anne bardan çıkmıyor, kulüpten çıkmıyor, ben bu aileden ne beklerim yani. Her aile bu konuda yeterli değil. Donanımlı, bilinçli bir aile olduğu sürece; ancak katkı sağlayabilir.”

(A7) ise çocuğa din eğitimi verme konusunda her ailenin farklılık gösterebileceğini şu cümlelerle ifade etmiştir.

“Her aile yeterli olmayabilir. Yeterli olan da vardır, olmayan da vardır.”

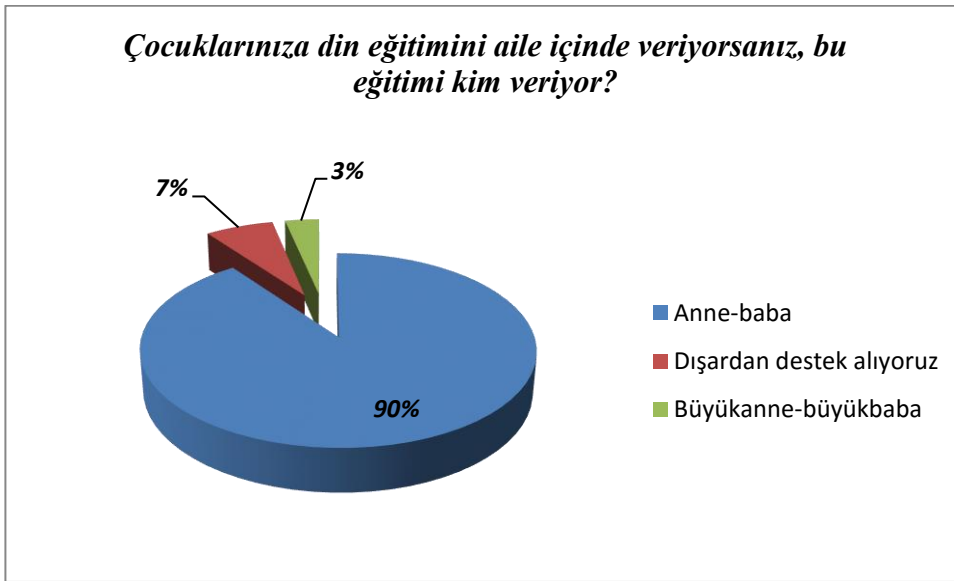
Görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğunu teşkil eden aynı oranda katılımcı (%77) bir yandan din eğitiminin öncelikle aileler tarafından verilmesi gerektiğini savunurken bir yandan da aileleri din eğitimi verme konusunda yetersiz görmektedirler. Bu sonuç ailelere din eğitimi konusunda destek olacak kursların, seminerlerin hatta *aile din eğitimi okulları* vb. ebeveynleri din eğitimi bakımından donanımlı hâle getirecek faaliyetlerin ilgili kamu kurum kuruluşları

başta olmak üzere sivil toplum örgütleri tarafından etkili ve daha yaygın bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

3.2.7. Ebeveynlerin, Çocuklarına Din Eğitimi Verme Konusundaki Yeterlikleri

Katılımcıların çocuklarına din eğitimi verip vermediklerini, veriyorlarsa hangi konularda verdiklerini ve çocuklarına din eğitimi verirken başarılı oldukları ya da güçlük yaşadıkları hususları ortaya koymak amacıyla kendilerine; “Çocuğunuza/çocuklarınıza din eğitimi aile içinde veriyorsanız, bu eğitimi kim veriyor? Bu din eğitimi yeterli buluyor musunuz? Başarılı olduğunuzu düşündüğünüz hususlar neler? Güçlük yaşadığınız hususlar neler? Neden?” sorusu yöneltilmiştir.

“Çocuğunuza/çocuklarınıza din eğitimi aile içinde veriyorsanız, bu eğitimi kim veriyor?” sorusuna ebeveynlerin %90’ı çocuklarına din eğitimi aile içinde kendilerinin verdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %7’si bu konuda dışardan destek aldıklarını belirtirken; %3’ü ise ailede çocuklara din eğitiminin büyükanne ve-büyükbabalar tarafından verildiğini söylemişlerdir.

Grafik 12: Ailede Çocuklara Din Eğitimi Veren Kişiler

Çocuklarına, din eğitimi ailede kendilerinin verdiklerini ifade edenlerden bazılarının görüşleri şöyledir:

“Vermeye çalışıyoruz anne-baba olarak.” (A1)

“Tabi daha çok annesiyle meşgul olduğu için anneye sorar veya işte yemekte iken ortaya sorar biz de duymuş oluruz. Annesine ve babasına sorar.” (A17)

“Aile içinde çok bir eğitim verdiğimiz söylenemez; ama yeri geliyor baba anlatıyor, yeri geliyor ben, sıkıştığımız yerde de teyzeye gidiyoruz.” (A20)

Çocuklarının din eğitimi için dışarıdan destek aldıklarını belirten katılımcılardan (A3) büyük oranda okuldan destek aldığını kısmen de kendisinin okulda verilen din eğitimine destek olduğunu ifade etmiştir:

“Daha çok, kısmen okuldan alıyorlar, bir kısmını da tamamlayıcı olarak ben veriyorum.”

(A19) çocuğunun din eğitimine katkı sağlamak için dışardan Kur’an dersi aldırıldığını söylemiştir:

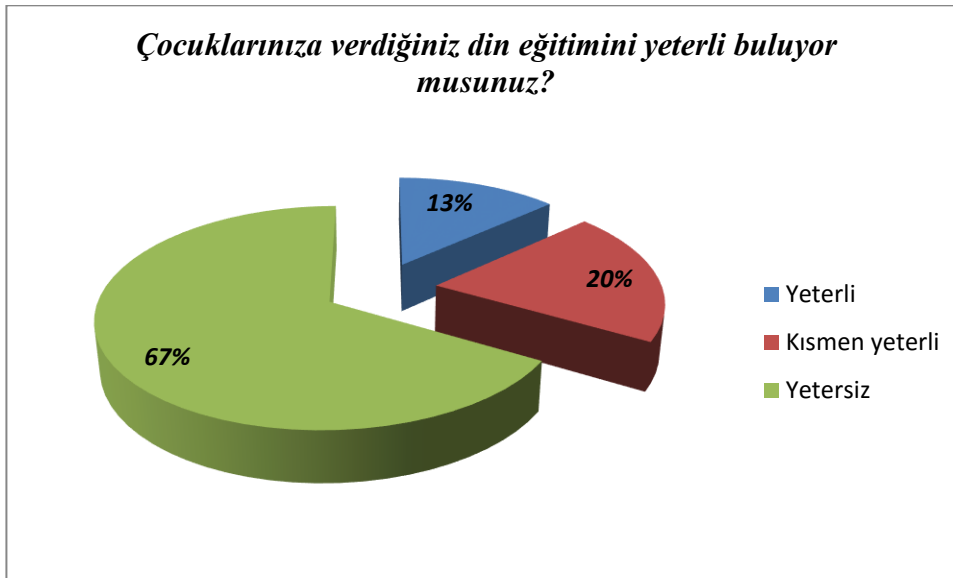
“Şu anda çocuğuma Kur’an dersi aldırıyorum. Dışarıdan aldırıyorum.” (A19)

Katılımcılardan (A25) ise çocuğunun din eğitimini anneanne ve babaannesinin verdiğini ifade etmiştir:

“Çocuğa din eğitimini anneanne ve babaanesi verir.”

Bu soruya verilen cevaplardan, günümüz modern dünyasında din eğitimi ihtiyacının çekirdek aile içinde ve şartlarında karşılanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Büyükanne, büyükbaba, amca, hala vb. akrabaların çocuklarının din eğitimine katkısının ise oldukça azaldığı görülmektedir. Aile yapısında meydana gelen değişme doğal olarak aile içinde çocuğun eğitimi ve din eğitimine etki eden kişi ve kişilerin de değişmesine yol açmıştır.

Sorumuzun devamındaki; *“Bu din eğitimi yeterli buluyor musunuz?”* sorusuna katılımcıların %67’si verdikleri din eğitimini yetersiz buldukları şeklinde cevap vermişlerdir. Katılımcıların %20’si çocuklarına vermiş oldukları din eğitimini kısmen yetersiz görürken; yalnızca %13’ü çocuklarına vermiş oldukları din eğitimini yeterli gördüğünü ifade etmişlerdir.

Grafik 13: Katılımcıların, Çocuklarına Vermiş Oldukları Din Eğitimi Yeterli Bulma Durumu

Bu verilerden ailelerin çoğunun çocuklarına din eğitimi verme konusunda kendilerini yetersiz gördükleri anlaşılmaktadır. Hatta verdikleri din eğitimini yeterli görmeyen ailelerin çoğu cevaplarını “Kesinlikle yeterli değil, asla, elbette yeterli değil, mümkün değil, maalesef yeterli değil” vb. kesinlik içeren ifadelerle pekiştirmişlerdir. Bu yöndeki cevaplardan bazıları şöyledir:

“Tabi ki hayır. Çünkü ben yeterli yaşamıyorum ki.” (A19)

“Yeterli değildir. Bu işin uzmanından alması gerekir.” (A25)

“Aileyi yeterli bulmuyorum bu konuda.” (A30)

“Yeterli değil. Ama kimi aileler var ki, benim için soruyorsanız, benim için yeterli değil, ama genel olarak sorarsanız kimi aileler var ki bu konuda elinden geleni yapıyor. Ama kendim için söylersem, benim için yeterli değil, bu konuda uzmanından ders alması, destek alması iyi olur diye düşünüyorum.” (A4)

Çocuklarına verdikleri din eğitimini yeterli gören katılımcıların ise kendi dinî birikimlerine ve mesleklerine istinaden bu yönde cevap verdikleri görülmektedir:

“Kendimi şöyle yeterli görüyorum. Bizim din namına öğrendiğimiz her şey ... Külliyyatından beslendik. Orada aklımızda kalanlarla cevap vermeye çalışmışızdır. Sürekli kitaplar elimizin altında olduğu için soru ile alakalı Külliyyatı kaynak olarak göstermişizdir. Buradan verdiğimiz cevaplar da çocuğun dinle ilgili sormuş olduğu sorulara fazlasıyla yeterli oluyor.” (A17)

“Ben dediğim gibi kendimi farklı bir konumda görüyorum, mesleğimle (Din görevlisi-İmam-Hatip) ilgili ve donanımım ile ilgili, kızım da olumlu geri dönüşleri de görüyorum. Okulda eğitimin de salt olarak yeterli olduğunu düşünmüyorum. Bu ikisi birbirine girift. Yani evde, ailede anne-baba bu işin eğitimine, bu işteki bilgi aktarımına, örneklige devam etmeli.” (A5)

Çocuklarına verdiği din eğitimini kısmen yeterli bulan katılımcılardan bazılarının cevapları ise şöyledir:

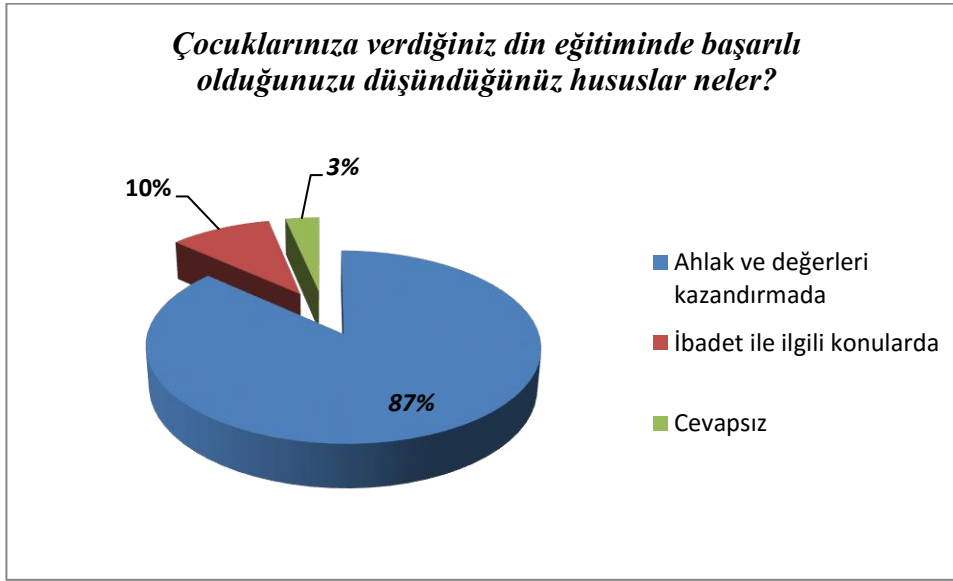
“Zaman zaman yeterli değil. Eğitimin sonu yoktur. Her türlü ortamda bunu yenileyebilir, destekleyebilir.” (A1)

“Kısmen yeterli. Tabi ki, illaki her konuda başarılı olamıyoruz. Eksik kaldığımız yerler oluyor. Tek tek ilgilenmek bazen zor oluyor.” (A16)

“Elimden geleni yapmaya çalışmakla birlikte verdiğim eğitimi çok yeterli bulmuyorum.” (A2)

“Çocuklarınıza verdiğiniz din eğitiminde başarılı olduğunuzu düşündüğünüz hususlar neler?” şeklindeki sorumuza katılımcıların %87’si ahlak ve değerleri kazandırmada kendilerini

başarılı buldukları cevabını verirken, %10'u ibadet ile ilgili konularda başarılı bulduklarını söylemişlerdir. Katılımcıların %3'ü ise bu soruya cevap vermemiştir.

Grafik 14: Katılımcıların, Çocuklarına Vermiş Oldukları Din Eğitiminde Başarılı Olduklarını Düşündükleri Hususlar

Çocuklarına ahlak ve değerleri kazandırmada kendilerini başarılı bulan katılımcılardan bazılarının cevapları şöyledir:

“Ahlaklı bir birey yetiştirdiğime inanıyorum.” (A13)

“Ben sosyal yaşamla ilişkilendirme konusunda daha başarılıyım. Belki de biraz da kendim de yaşadığımı düşündüğüm için. Onlara da biraz örnek oluyorum açıkçası.” (A23)

“Dediğim gibi bu değerleri anlatma, görme, idrak etme, bilinçli olma açısından yeterli olduğumu düşünüyorum.” (A6)

Katılımcıların büyük çoğunluğunun ahlak ve değerleri kazandırmada başarılı oldukları yönündeki ifadelerinin toplumsal hayatta genel olarak ahlakın gerilediğine dair tespitlerle çeliştiğini ifade etmemiz gerekir.²⁸⁶

Çocuklarının din eğitiminde ibadet ile ilgili konularda başarılı olduklarını düşünen katılımcılardan (A21), bu düşüncesini şu sözlerle açıklamaktadır:

²⁸⁶ Bkz. Mehmet Tayfun Amman, “Türkiye’de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi”, **Aile ve Eğitim**, İstanbul: Ensar Neşriyat, , 2010, s.49; Nevzat Tarhan, **Son Sığınak Aile**, İstanbul: Nesil Yayın Gurubu 2010, s. 15; Enver Uysal, “Çağımızda Değer Kaymalarının Doğurduğu Sonuçlar ve Etik Kimliğin Korunması”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 27, Sayı. 1, (2008), s. 67-80; Feridun Merter & Hanifi Şekerci, “Değerlerin Kaybolma Durumuna İlişkin Sınıf Öğretmeni Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, **Turkish Studies**, Cilt. 10, Sayı. 3 (2015), ss. 851-874; Ünal Şentürk, “Değişen Ekonomik ve Sosyal Koşulların Bir Ürünü Olarak “Karakter Aşınması”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı. 7, (2010), ss.113-124.

“Yani oruç konusunda gayet başarılıyız. Okuldan öğretmenlerinden de duydular bir ara denediler ikisi de oruç tutmuştu. Gayet iyi yapabiliyorlarmış. Namaza da başladılar. Oğlum beş vakit, üç ay kadar ilerlemişti sonra bıraktı babası uyardı öyle kaldı. Kandillerde namaza götürürdü babaları. Bazı ibadetlerde başarılı olduğumuzu düşünüyorum. Sokakta mendil satanlardan mendil alarak bununda ibadet olduğunu anlatıyorum. Ahlaki boyutta da başarılı buluyorum.”

(A8) ise kendilerini ibadet eğitimi açısından başarılı gördüğünü şöyle ifade etmektedir:

“Namaz kılması, Kur’an öğretme vb. konularda başarılıyız.”

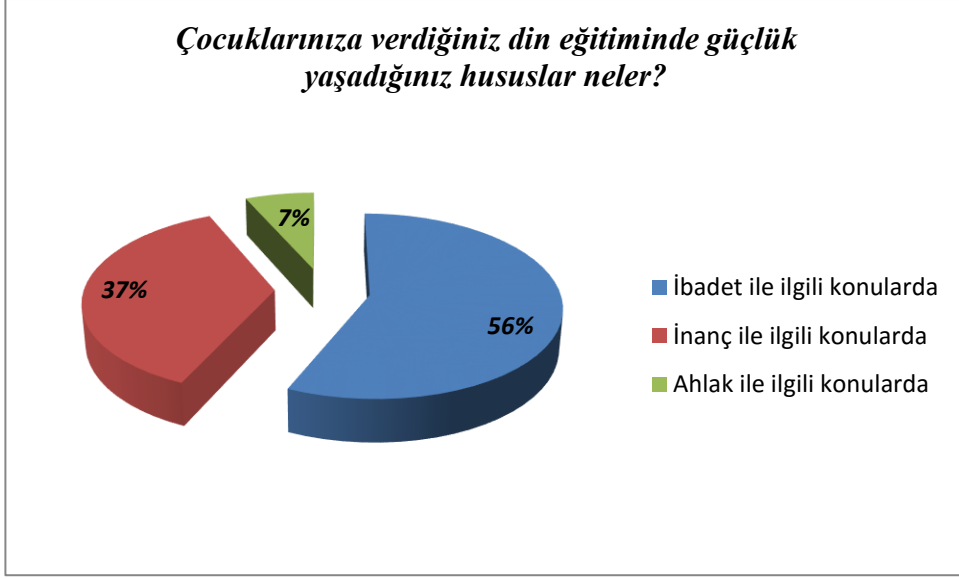
Diğer bir katılımcı (A2) de çocuklarına din eğitimi verirken onları korkutmadan ve sevdirek din eğitimi vermede başarılı olduğunu belirtmiştir:

“Korkutmadan sevdirek din eğitimi verme konusunda başarılı sayılırım.”

(A4) bu soruya cevap verirken okuldaki din derslerinin işini kolaylaştırdığına dikkat çekmiştir:

“Sorduğu sorulara genelde cevap verebiliyorum. Onun dışında artık okullarda da Din Kültürü dersi olduğu için, ‘ay çocuğum şu duayı da ezberle!’ dememe gerek kalmıyor, yani okulda o bilgiyi de aldığı için, yani nedir ben, onu kontrol ediyorum, sûresini ezberlemiş mi, derslerini yapmış mı ya da bir şey sorduğunda cevap verebiliyorum.”

“Güçlük yaşadığınız hususlar neler? Neden?” sorusuna katılımcılar, yaşadıkları güçlüklerle ilişkin çeşitli görüşler dile getirmişlerdir. Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %56’sı çocuklarına din eğitimi verirken daha çok ibadet ile ilgili konularda güçlük yaşadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %37’si inanç ile ilgili konularda güçlük yaşadıklarını belirtirken; katılımcıların yalnızca %7’si ahlak ile ilgili konularda güçlük yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Grafik 15: Katılımcıların, Çocuklarına Vermiş Oldukları Din Eğitiminde Güçlük Yaşadıkları Hususlar

Çocuklarına ibadet alışkanlığı kazandırmada zorlandığını söyleyen katılımcılardan bazılarının ifadeleri şöyledir:

“İbadet boyutunda zorlanıyoruz. Namaz kılmaz. Kızım hadi kıl, kızım hadi kıl, yok. Maalesef televizyon, reklamlar, etraf, görsellik, ekran olumsuz anlamda etkiliyor.” (A9)

“Ben çocuğuma dinî eğitim verirken namazdan başlıyorum. Fakat benim çocuğum bunu gerçekleştiremiyor. Okulda tam hakkıyla yapamıyor. O konuda güçlük çekiyorum. İbadet konusunda güçlük yaşıyorum.” (A30)

“İbadetlerimde eksik olduğum için, örnek olamadığım için o konularda sıkıntı hissediyorum.” (A6)

Katılımcılardan (A3) ise iman ettiklerini; fakat inançsız birine iman konularını nasıl anlatabileceklerini ve muhataplarını nasıl ikna edebilecekleri vb. konularda sıkıntı yaşadıklarını belirtmiştir:

“İman konusunda inanyoruz ama bir inançsız insanı tekrar imanlı hâle getirme konusunda kendimizi yeterli görmüyoruz. Kendi inancımızla ilgili değil de başkasına anlatmak, Allah’ın varlığına inanyoruz ama bunu ispat etmekte belki sıkıntı yaşıyoruz. Anlatırken inançsız bir insanın anlamasını sağlamakta zorlanıyoruz.”

Diğer bir katılımcı (A14) da çocuklarının inanç konusunda, ibadet ve muamelat konularında sıkıntı yaşadıklarını belirtmektedir. Yaşanan bu sıkıntıların nedeni olarak da bu konularda kendisinin yetersiz olduğunu açık yüreklilikle ifade etmiştir:

“Küçük kızıma şeytan vesvese veriyor, Allah yoktur, varsa neden bu kötülükler var vb. vesveseleri oluyor. Ben de kendisine dur İrem, şeytan sana bunu söylüyor, Allah vardır

kesinlikle, kavramlar çifttir şeklinde benden aldığı anlatımla kendini frenliyor. Ama hala Allah var da niye böyle oluyor onu tam izah edemiyorum. Neden kötülükler var onu izah ettim çok güzel anlattım, tamam dedi, yerleştirdi. Olmasaydı keşkeyi içinden geçiriyor, tekrar o dürtü geliyor. İman konusunda bu noktadayız, çocuklardan büyüğü aştı, küçüğü de ara ara böyle sorular geliyor ama ibadet konusunda sıfırız. Giyim kuşamda da sıfırız, Çünkü anne olarak ben zayıftım, ben de sonradan örtünmeye çalıştım. Kendimle uğraşırken baktım çocuklarımı kaçırmışım orada.”

Katılımcılardan (A18) çocuklarının dinî eğitiminde yaşadığı güçlüğü aralarındaki yaş farkına ve anne-baba olmalarından dolayı muhalefet edilmelerine bağlamaktadır:

“Yaş farkından dolayı, anne baba olmamızdan dolayı muhalefet veya reddediyor. O kendi dediğini yapıyor. Bu tür güçlükleri yaşıyoruz.”

(A2) ise meslekî yoğunluğunun yanı sıra evdeki sorumluluklarından dolayı çocukları ile yeterince vakit geçirememesinin çocuklarının dinî eğitimine olumsuz yansıdığını belirtmektedir:

“Çocuklarla daha çok vakit geçirip daha çok sohbet etmek isterdim. Kendi mesleki yoğunluğum ve evin mesuliyeti sebebiyle yapmak istediğim her şeyi gerçekleştiremiyorum maalesef.”

Katılımcılardan (A29), sağlıklı bir din eğitimi için aile, okul ve çevre bütünlüğünün önemine dikkat çekmektedir:

“Güçlük yaşadığımız hususlar mutlaka var. Çocuklar başka bir çağda yaşıyor. Biz evde öğrettiklerimizin toplumda karşılık bulmamasından şikâyetçiyiz. Nasıl şikâyetçiyiz? Örneğin evde diyoruz ki birisi sana iyilik ettiğinde teşekkür et. Teşekkür etmeyen birisi şükretmez. Mesela su getirdiğinde teşekkür etmeye çalışıyorum. Öğretmende teşekkür etmeli. Çocuk eve geliyor, baba, sen bana böyle söylüyorsun; ama öğretmen bak böyle diyor. Aile, okul ve çevre üçayaktan bir tanesi kırılırsa ayakta durmaz devrilir.”

(A27) ise televizyon, sosyal medya vb. araçlarla cazip gösterilen seküler yaşam tarzıyla mücadelede zorluk yaşadıklarını ifade etmektedir:

“Sosyal hayat konusunda yetersiz kalıyoruz, televizyon, sosyal medya vb. araçlarla dünyevi yaşam tarzı, insanlara renkli ve daha cazip gösteriliyor, bu konuda zorluk çekiyoruz.”

Görüldüğü üzere ebeveynler, ailede çocuklarına din eğitimi verirken başta ibadetler olmak üzere inançla ilgili konularda güçlük yaşadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar bu duruma neden olarak kendilerini din eğitimi verme konusunda tam olarak yetkin görmemelerini, çocuklarına örnek olamamalarını, çevreyi ve internet, televizyon, sosyal medya vb. iletişim araçlarının olumsuz etkilerini göstermişlerdir.

Sorumuza verilen cevaplar ışığında gerek eğitim gerekse din eğitiminin vazgeçilmez saç ayaklarından biri olan ailelerin kendine düşen sorumlulukları yerine getirebilmeleri için daha fazla desteklenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda, aile eğitiminin önemi daha fazla kabul görmüş ve buna yönelik çalışmalar da artmıştır. Bazı kuruluşlar tarafından çocuk gelişimi ve eğitimi, çocuğa karşı olumlu tutum geliştirilmesi, ailelerin çocuk yetiştirme konusunda bilinçlendirilmesi vb. konularda ailelere yönelik düzenli birtakım faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Dünya genelinde farklı demografik özelliklere ait ailelere yönelik birçok aile eğitimi programı düzenlenmektedir. Uygulanan bu programların, çocukla iletişimden çocuk bakımı ve eğitimine kadar birçok alanda anne-babalara olumlu yönde katkı sağladığı tespit edilmiştir.²⁸⁷

Günümüzde ailelerin din eğitimine katkı sağlamak amacıyla birtakım çalışmalar olmakla birlikte bu tür faaliyetlerin daha geniş kitlelere yayılması ve bu tür etkinliklerin daha yoğun biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Anne-babaların, çocuklarının bilişsel, sosyal-duygusal, dinî ve ahlaki gelişim özelliklerini bilmelerine katkı sağlamak ve ebeveynlerin, çocuklarına etkili bir din eğitimi vermelerine rehberlik etmek²⁸⁸ amacıyla düzenlenen programların yaygınlık kazanması için çalışmalar yapılmalıdır.

3.2.8. Çocukların, Dinî Yaşantılarındaki Rol Modelleri

İnsan, sevdiği kişinin söz, tutum ve davranışlarını taklit etme ve onu rol model alma eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda insanlara rol model konumunda olan ya da insanları eğitmekle sorumlu olan kişilerin sözden ziyade tutum ve davranışları ile insanlara rol model olması beklenir ki; ancak bu şekilde insanlar üzerinde etkili olabilir ve onlarda istenilen yönde davranış değişikliği meydana getirebilirler. Bu bağlamda çocuk için taklit-model almanın doğal bir ihtiyaç olduğu düşünüldüğünde çocuklara rol model konumunda olan başta ebeveynler olmak üzere öğretmen ve diğer sorumlu kişilerin, çocuklara doğru model olmaları ve çocukların doğru modelleri belirlemelerine yardımcı olmaları gerekmektedir. Öyle ki zamanla çocuğun, taklit ettiği ve rol model aldığı tutum ve davranışlar, bir müddet sonra kendi tarzı hâline dönüşecek ve kendi kişiliğinin bir parçası hâline gelecektir.

Bununla birlikte çocuk, dinî kimliğini öncelikle aile ortamında kazanmaktadır. Bu nedenle çocuğun dinî ve ahlaki yönden gelişmesi ve olgunlaşması için en önemli etken, uygun bir aile ortamı ve kendisine doğru örnek olacak anne-baba ve aile bireylerinin varlığıdır.²⁸⁹ Bu

²⁸⁷ Fatma T. Şahin – Nilgün C. Kalburan, “Aile Eğitim Programları ve Etkililiği: Dünyada Neler Uygulanıyor?”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı. 25, (2009), s. 2-11.

²⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. <https://www.yekder.org/birimler/ailede-din-egitimi-programi> erişim tarihi: 25.02.2019.

²⁸⁹ Ay, *Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri*, s. 163.

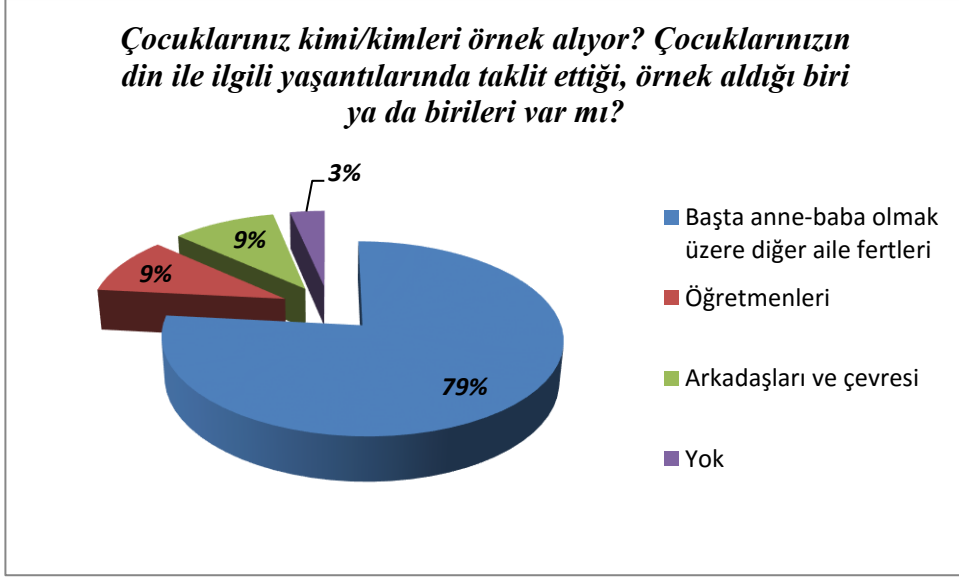
bağlamda aile bireylerinin, günlük hayatta kullanmış oldukları dinî sözler, dinî tutum ve davranışlar çocuklar üzerinde derin izler bırakır. Çocuklar, ilk dinî esasları, ibadetleri, ahlaki kuralları ilk önce aileden, aile bireylerinden taklit yoluyla öğrenir, benimser ve dinî hayatlarını büyük oranda buna göre şekillendirirler.²⁹⁰ Çocuklar, özellikle hayatlarının ilk yıllarında gördüğü ve duyduğu her şeyi taklit etme eğilimindedirler. Kendilerine nasıl bir eğitim verilirse onu, olduğu gibi almaya müsait yapıdadırlar. Dolayısıyla aile fertleri, özellikle de anne-babalar, çocuklarının, kendilerini taklit ettiklerinin, rol model aldıklarının bilincinde olarak tutum ve davranışlarına dikkat etmelidirler.

Tezimizin teorik çerçevesinde de geçtiği üzere eğitimin en etkili yolu, çocuklara ve gençlere iyi örnek olabilmek, böylelikle onların gözlemleyerek, rol model alarak öğrenmelerine katkı sağlamaktır.²⁹¹ İnsanoğlu dinî tutum ve davranışlar da dâhil birçok tutum ve davranışı çevresinde bulunan insanları gözlemleyip örnek alarak öğrenmektedir. Araştırmamıza katılan ebeveynlerin çocuklarının kimi/kimleri, neden örnek aldıklarını düşündüklerini öğrenebilmek amacıyla katılımcılara; *“Çocuğunuz/çocuklarınız kimi/kimleri örnek alıyor? Çocuğunuzun/çocuklarınızın din ile ilgili yaşantılarında taklit ettiği, örnek aldığı biri ya da birileri var mı? Varsa kimler? Bu kişileri neden ötürü örnek aldığını düşünüyorsunuz?”* sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların %79’u, çocuklarının dinî yaşantılarında başta anne-baba olmak üzere aile fertlerini, örnek aldıklarını söylerken, %9’u öğretmenlerini örnek aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların geri kalan %9’u çocuklarının arkadaşlarından ve çevrelerinden etkilendiklerini belirtirken; %3’ü ise çocuklarının örnek aldıkları herhangi bir kimsenin olmadığını söylemişlerdir.

²⁹⁰ Peker, *Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri*, s. 24.

²⁹¹ Nuray Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Ankara: Pegem Akademi, 2010, s. 2016.

Grafik 16: Çocukların Din İle İlgili Yaşantılarında Taklit Ettiği, Örnek Aldığı Kişiler
Çocuklarının anne-baba başta olmak üzere aile fertlerini örnek aldıklarını ifade eden katılımcılardan (A13), çocuğunun neden kendisini örnek aldığını şöyle izah etmiştir:

“Beni örnek alır. Yaptıklarım, söylediklerim çelişmediği için beni örnek alır.”

(A23), çocuğunun, hem cinslerinden olan akrabalarını örnek aldığını söylemiştir:

“Babası var, eniştesi var, dayısı var. Erkek olduğu için erkekleri örnek alıyor.”

(A16) ise, örnek alınmada sevgi ve ilginin önemine dikkat çekmiştir:

“Beni örnek alıyorlar. Kişi sevdiği insanı örnek alır. Doğuştan itibaren, her konuda kendileri ile ilgilendiğim için beni örnek alırlar.”

Çocuklarının, öğretmenlerini örnek aldıklarını söyleyen katılımcılardan (A21), çocuğunun çok sevdiği için din dersi öğretmenini örnek aldığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Din dersi öğretmenini örnek alır. Kızım, öğretmenine hayrandı. İlkokulda da öyleydi ortaokulda da. Ben büyüdüğümde din dersi öğretmeni olmayı düşünüyorum dedi. Öğretmen, kendisini sevdirmiş. Kızım da sureleri ezberlemek ve yüksek not almak için çok çaba sarf ediyordu.”

(A8) ise çocuğunun öğretmeninden etkilenmesini öğretmenin, çalışkan, disiplinli ve iyi bir insan olmasına bağlamaktadır:

“Öğretmeninden çok etkilenirdi. Çünkü çok iyi bir insandı, çocuklarla yakından ilgilenir, çalışkan disiplinli bir öğretmendi.”

Çocuklarının arkadaş çevresinden etkilendiğini söyleyen katılımcılardan (A2), bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Büyük için arkadaşı çok etkili, örnek aldığı yakın bir arkadaşı var, kendisinden 3 yaş büyük. Çocukluk arkadaşı ve çok sevdiği birisidir. Onun dinî hassasiyetlerinden etkileniyor.”

(A30) ise yakın arkadaşlarının çocuğu üzerindeki etkilerine dair şunları söylemektedir:

“Öncelikle anne-babasını örnek alır. Sonra okulda yakın arkadaşları var. Onlardan heveslendiği oldu. Öncelikle dış görünüşlerini örnek aldı. Olumlu etkilendi. Arkadaşı okulda namaz kılıyordu. Arkadaşından dolayı çantasına başörtüsü koydu, ‘anne okulda namaz kılacağım’ dedi.”

(A24) de kızının arkadaşlarını örnek aldığını ve onların tutum ve davranışlarından etkilendiğini söyleyenlerdendir:

“Kendi arkadaşlarını daha çok örnek alıyorlar. Büyük kızımın başörtülü arkadaşı da var ondan etkileniyor ve onu örnek alıyor.”

Çocuğunun dinî bağlamda herhangi birini örnek almadığını söyleyen A29, çocukların örnek aldıkları kimseleri şöyle izah etmektedir:

“Açık yüreklilikle söyleyeyim böyle örnek aldığı kimse yok. Çocuklar kimi örnek alır, futbolcuları, dizi yıldızlarını vs. Aile içinde dinî yaşantıda kimi örnek alıyor derken buna net olarak şunu örnek alıyor diyemem.”

Görüldüğü üzere katılımcılarımızın büyük kısmı (%79) çocuklarının günlük yaşamlarında ve dinî yaşantılarında başta anne-babaları olmak üzere aile fertlerini örnek aldıklarını belirtmişlerdir. Çocuklarının öğretmenleri ve arkadaş çevresini örnek aldıklarını söyleyenlerin oranı ise oldukça düşüktür (%9). Bu sonuçlar da anne-babalar başta olmak üzere aile fertlerinin çocukların din eğitimiinde birinci derecede önemli olduklarını teyit etmektedir. Öğretmenlerin rol model olabilmeleri için öncelikle çocukların kalplerini kazanmaları gerekmektedir.

3.2.9. Ailede Dinî İfadelerin Kullanımı

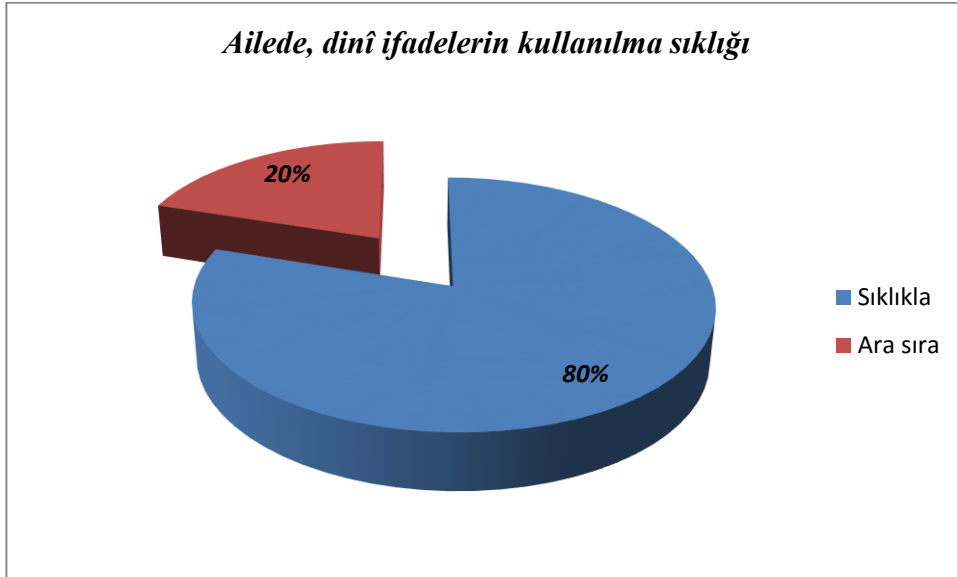
Birey ve toplum için son derece önemli olan sözcük ve kavramlar, bireyin eğitim ve öğretiminin yanı sıra toplumun kültürel gelişimine ve sosyolojik olarak şekillenmesine katkı sağlamaktadır.²⁹² Nitekim dil bir toplumu, milleti şekillendiren en önemli unsurlardandır. Bu bağlamda bireylere küçük yaşlardan itibaren kazandırılacak kavram ve kalıplar, çocukların düşünce dünyalarını oluşturur ve hayat tarzlarına şekil verir. Zira çocuk, doğduğu andan itibaren etrafında duyduğu kelime, kavram ve ifadeler çerçevesinde eğitim almaya ve zamanla duymuş olduğu sözcüklerle konuşmaya başlamaktadır. Sonrasında konuştuğu sözcükler

²⁹² Mesiha Tosunoğlu, “Kelime Servetinin Eğitim ve Öğretimdeki Yeri ve Önemi”, **Millî Eğitim Dergisi**, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/tosunoglu.htm, erişim tarihi: 18.01.2019.

etrafında duygu ve düşünceleri oluşmakta ve bu çerçevede kimlik ve kişiliği de şekillenmektedir. Dolayısıyla bireyin eğitim ve öğretiminde dilin önemli bir rolü vardır.²⁹³

Kimliğin önemli bileşenlerinden olan din ve dil sayesinde insan kökleriyle sağlıklı bir bağ kurabilir. Başta anne-baba olmak üzere aile ortamı daha sonra sosyal çevre ve okulla buluşan çocuk, karmaşık yaşam dünyasına kendi anadiliyle katılır ve dil dünyası yaşadığı tecrübelerle gelişir ve bu da kişiliğine etki eder.²⁹⁴ İnsanın içinde bulunduğu kültürün manevi boyutu da yine dil vasıtasıyla inşa edilir. Kültürün manevi boyutunun en önemli şekillendiricisi olan din de dil vasıtasıyla kişiye bilgi, anlam ve bilinç kazandırır.²⁹⁵ Bu bağlamda günlük hayatta kullanılan dinî ifadelerin olumlu ve olumsuz olma durumuna göre bireyin mensup olduğu dine ve hayata bakışını şekillendirici bir etkisi bulunmaktadır.

Araştırmamızda öncelikle ebeveynlerin günlük hayatlarında olumlu olarak değerlendirebileceğimiz dinî ifadeleri kullanıp kullanmadıklarını, şayet kullanıyorlarsa, hangi ifadeleri hangi durumlarda kullandıklarını tespit etmek amacıyla katılımcılara, “*Günlük hayatta eşinizle, çocuklarınızla ilişkilerinizde kullandığınız dinî ifadeler var mı? (Allah’a emanet ol, Allah yardımcın olsun, Allah seni korusun, Allah yolunu açık etsin, vb.) Varsa neler? Dinî ifadeleri ne kadar sıklıkla ve daha çok hangi durumlarda kullanırsınız?*” sorusunu yönelttik

Grafik 17: Ailede, Dinî İfadelerin Kullanılma Sıklığı

²⁹³ Mesiha Tosunoğlu, “Kelime Servetinin Eğitim ve Öğretimdeki Yeri ve Önemi”, **Millî Eğitim Dergisi**, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/tosunoglu.htm, erişim tarihi: 18.01.2019.

²⁹⁴ Necdet Subaşı, “Dil ve Din: Kimliğin Kadim Bileşenleri”, <http://www.necdetsubasi.com/index.php/makale/115-dvddin>, erişim tarihi: 18.01.2019.

²⁹⁵ Erol Erkan, “Hakikati İnşa Aracı Olarak Din Dili”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı. 26, (2014), s. 167.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin tamamı günlük hayatlarında olumlu dinî ifadeleri kullandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%80) bu ifadeleri hayatın hemen her alanında çok sık kullandıklarını belirtirken; %20'si ara sıra kullandıklarını beyan etmişlerdir.

Dinî ifadeleri sıklıkla kullandıklarını söyleyen katılımcılardan (A5), sözcüklerin insan üzerindeki etkisini şöyle izah etmektedir:

“Şimdi önemli gördüğüm hususlardan biri de bu, yani dil meselesi, konuşma, terimler, kullandığımız terimler. Bazı şeyleri çok basit görürsünüz; ama hayata yansımaları çok farklı olur. Çocukken basit cümleleri, basit kelimeleri komiklik olarak görürsünüz ama o artık kişinin karakterine veya dünya görüşüne yansımaya başlar. O yüzden daha konuşmaya başladığı andan itibaren, doğru ifadeleri, doğru kelimeleri, doğru dinî terimleri hem kendimiz kullanmalı hem de çocuklarımızı bu dinî kavram ve ifadelere alıştırmamız gerekir. Evden ayrılırken ‘Allah’a ismarladık, Allah’a emanet ol’ içeri girerken ‘Selamünaleyküm’ diye selam vermek, ondan sonra hatır sorma, sohbeta başlarken gönül alıcı güzel bir ifade kullanmak gibi ifadeleri anne-baba olarak kullanmaya çalışıyoruz. Dinî ifadeleri doğru yerde, doğru şekilde hayatın bütün alanında kullanmaya çalışıyoruz.”

Bir başka katılımcı (A29), dinî ifadelerin hayatlarının bir parçası olduğunu söylemektedir:

“Evet var. Sıklıkla kullanmaya çalışıyoruz. ‘İnşallah, Allah’a ismarladık, Rabbim dilemedikçe hiç bir şey olmaz, Bismillah, Elhamdülillah’, yemekten önce ‘besmele’, yemekten sonra ‘elhamdülillah’, bir işi yaparken ‘inşallah’ vb. dinî ifadeleri sürekli kullanıyoruz. Biz, bunu hayatın bir parçası olarak görüyoruz. Dinî olarak yapıyoruz; ama bunlar hayatımızın bir parçası olmuş artık.”

(A21) ise bismelenin hayatındaki yerine dikkat etmektedir:

“Allah’a emanet ol, kullanılır. ‘Allah razı olsun’ vb. ifadeler sık kullanılır. Daha çok ‘besmeleyi’ kullanmalarını isterim. Sınava girerken ‘besmele’ çek, o sınavdan iyi çıkarsın diyorum. Her işi yaparken ‘besmele’ çekmelerini söylüyorum. Benim hayatımın her anında ‘besmele’ var, her yaptığım işte.”

(A17)’nin ailece kullandıklarını söylediği dinî ifadeler ise şunlardır:

“Allah’a emanet ol, Allah yardımcın olsun, Allah seni korusun, Allah yolunu açık etsin, vb. ağzımızdan hiç eksik olmaz. Evden dışarı çıkarken, dışarıdan eve gelirken aile fertleri mutlaka selam verir, Allaha emanet ol der. Hayatımızın her alanında var. Fırında, manavda, markette, eczanede vs. her yerde tanımadığımız insanlara karşı bile dinî ifadeleri kullanırız.”

Katılımcılardan (A2) ve (A6) kullanmış oldukları dinî ifadeleri çocuklarının üzerindeki etkisini şu sözlerle açıklamışlardır:

“Günlük hayatta eşim de ben de dinî ifade olarak en fazla Allah lafzını kullanmaktayız. ‘Allah razı olsun, Allah’a emanet ol, Allah seni korusun’ vb. dua ifadelerini çokça kullanıyoruz. Çocuklarımız da bizim kullandığımız bu ifadeleri hayatlarında kullanmaktadırlar.” (A2)

“Çok çok fazla kullanırım. Bu ifadelerin (Allah’a emanet ol, Allah yardımcın olsun, Allah seni korusun, Allah yolunu açık etsin, vb.) hepsini kullanırız bir kere. Mesela ‘Allah’ım bizi her türlü kötü olaydan, insandan, kötü enerjiden vs. koru’ deyin diyorum, bunu dilinizle söyleyin sürekli diyorum. Bunlar çok önemli detaylar. Ancak bu şekilde insan kendini huzurlu ve güvenli hisseder. Yani kalbimi biliyorsun Allah’ım demeyin. Hayır, sen nasıl sorunlu insanlar var, üstüne bir de para veriyorlar psikoloğa gidiyorlar. Sana bu bedava diyorum bedava. Dinî ifadeleri hayatın her anında kullanıp huzur buluyoruz. Mesela dün kızım anne inşallah senin gibi olurum, sana çok özeniyorum dedi. Niye dedim? Her şeye, telefonu şarja takarken bile ‘Bismillahirrahmanirrahim’ diyorsun dedi. Öyle mi kızım, e ne güzel yapıyormuşum dedim. Çocuklar her şeyi çekiyorlar, sünger gibi, iyiyi de çekiyorlar kötüyü de. Dolayısıyla bu çok önemsedğim bir olay.” (A6)

Dinî ifadeleri günlük hayatlarında sık kullanmadıklarını söyleyen katılımcılardan bazılarının cevapları ise şöyledir:

“Çok şükür gibi ifadeler kullanırım. Ortam ve konuşmanın durumuna göre değişir, bazen gün içerisinde bir iki kere, bazen hafta da bir.” (A12)

“Sık sık kullanılmaz.” (A13)

“Zaman zaman kullanılır.” (A28)

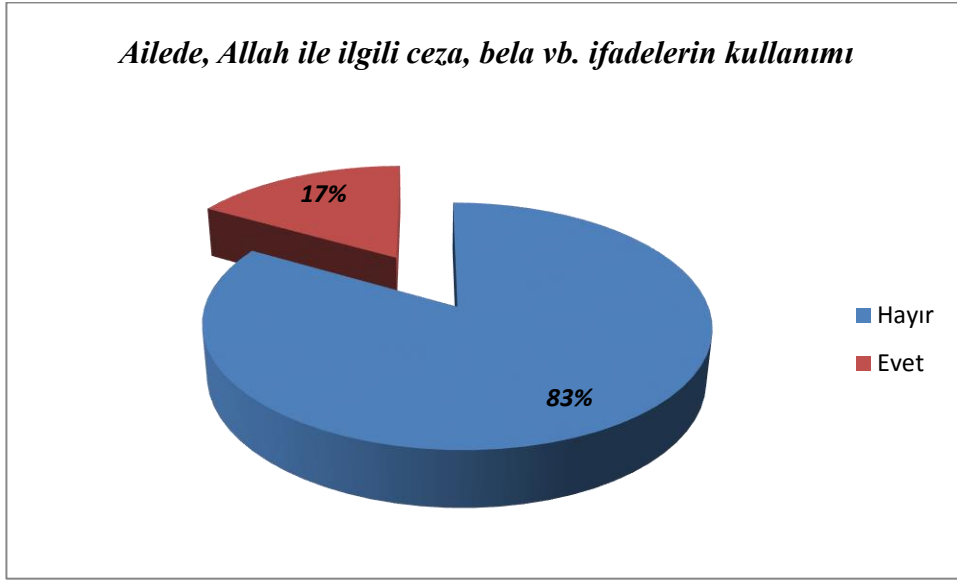
Katılımcılarımızın verdiği cevaplardan ailelerde, günlük hayatta olumlu dinî ifadelerin sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı katılımcılarımızın bu ifadeleri alışkanlık ötesi bir bilinçle kullandığı ve bu durumun çocukları üzerindeki olumlu yansımalarının farkında oldukları görülmüştür.

3.2.10. Ailede, Allah İle İlgili Ceza, Bela vb. İfadelerin Kullanımı

Dinî ifadelerin kullanımı bağlamında ailelerin olumsuz dinî ifadeleri kullanıp kullanmadıklarını tespit etmek amacıyla katılımcılara bir de *“Evinizde, Allah ile ilgili ceza, bela ifadeleri (Allah seni cezalandırır, Allah seni yakar, Allah seni taş yapar, vb.) kullanılır mı? Hangi durumlarda?”* sorusu yöneltilmiştir.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin büyük kısmı (%83) ailelerinde çocuklarının olumsuz bir Allah tasavvuru oluşturmalarına sebebiyet verebilecek ifadeleri kullanmaktan

kaçındıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %17'si ise bazı durumlarda Allah ile ilgili ceza, bela vb. ifadeleri kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Grafik 18: Ailede, Allah İle İlgili Ceza, Bela vb. İfadelerin Kullanımı

Katılımcılardan (A29), çocuklarına olumlu bir Allah tasavvuru kazandırabilmek için söz konusu olumsuz ifadeleri kullanmaktan kaçındıklarını şöyle izah etmiştir:

“Bizim evimizde cezalandırıcı bir Allah tasavvuru yok, bizim evimizde çocukları seven sonsuz merhamet sahibi bir Allah tasavvuru vardır. Çünkü böyle bilinen bir Allah’a şükredilir, böyle bir Allah’a hamd edilir. Çocuğun yaşı itibari ile zaten daha önce bahsetmiştim. Bütün çocuklar cennettedir. Tamam, korku da var; ama bu daha sonraki iştir. Seven, yarattıklarına sonsuz merhamet eden, sonsuz kudret sahibi, her şeyi görüp gözetken bir Allah tasavvuru vardır. Bu bizim için çok önemli. O yüzden ‘Allah seni cezalandırır’, ‘Allah seni yakar’ vb. ifadeler asla kullanılmamıştır.”

Başka bir katılımcı (A6), evlerinde Allah ile ilgili ceza, bela vb. ifadelerin kesinlikle kullanılmadığını, bu tür ifadeleri kullananlara şaşırıldıklarını ve bu yanlış tutumu terk etmeleri için söz konusu kişilere dua ettiklerini ifade etmiştir:

“Asla, asla! Allah korusun! Yok, öyle şeyler, asla olmaz. Öyle diyene de şoka giriyoruz, ‘Allah ıslah etsin’ diyoruz. Bunu benim kızım bile söylüyor, ‘Allah’ım onu ıslah et’ diyor.”

A5 de ailede sürekli Allah’ın rahmet ve merhamet sıfatlarını öne çıkardıklarını; çocuklarının zihninde cezalandırıcı bir Allah tasavvuru oluşturmaktan şiddetle kaçındıklarını söylemiştir:

“Yok. Biz bunu tercih etmiyoruz, telkin de etmiyoruz. Ailede beraber sohbet ederken, biz genelde metodumuzu böyle ceza, bela hususunda değil de Allah’ın rahmet sıfatını,

merhamet yönünü öne çıkarmaya çalışırız. Çünkü mesela namazın bir teşekkür olduğunu, Allah'ın namaz kılan kullarının teşekküründen memnun olacağı, bunun insana bir iç rahatlığı vereceğini anlatmak başka bir şey. Ama namaz kılmazsan cehenneme girersin, namaz kılmazsan Allah'ın gazabına uğrarsın diye çocuğun zihninde olumsuz bir Allah anlayışı oluşturacak ifadelerden şiddetle kaçınırız.”

Diğer bir katılımcı (A17) ise evlerinde, Allah ile ilgili ceza, bela vb. ifadelerin kullanılmadığını ve bu tür ifadelerin başkaları tarafından da kullanılmaması gerektiğini zira çocukların yaşları itibarıyla Allah'ın ceza verici yönüne muhatap olmamaları gerektiğini belirtmiştir:

“Bu gibi ifadeler asla kullanılmaz, kullanılmamalı da. Zira bu dönem çocukları için Allah ceza veren biri değil. Küçük yaşta böyle anlatılırsa, Allah sadece ceza veren, suçluları yargılayan bir varlık gibi algılanabilir. Bu da çocukta olumsuz bir Allah algısı oluşturabilir.”

Katılımcılardan (A18)'in verdiği cevapta, çocuklara, Allah'ı sevdirmekte zorlandıklarını ifade etmesi dikkat çekmektedir:

“Yok, asla kullanılmaz. Zaten Allah'ı çocuklara sevdirmek için canımız çıkıyor. Çocuğumuza böyle şeyler söylemiyoruz.”

(A2) ise çocuklarının çevreden bu tür ifadeleri duyduklarına temas etmiştir:

“Kesinlikle kullanmıyoruz. Çocuklar çevrelerinde duydukları zaman bize gelip soruyorlar, gerçekten böyle bir şey var mı diye. Gerekli açıklamayı yapınca tatmin oluyorlar.”

Bu durum toplumumuzda Allah ile ilgili olumsuz ifadelerinin kullanımının devam ettiğini göstermektedir. Nitekim araştırmamıza katılan ebeveynlerin %17'si de çocuklarını disipline etmek, onlara sözlerini dinlettirmek amacıyla Allah ile ilgili ceza, bela vb. ifadeleri kullandıklarını belirtmişlerdir. Söz konusu ifadelerden bazıları şunlardır:

“Ara sıra kullanılıyor. Yemeklerini yemedikleri zaman ‘Allah taş yapar’ diyorum. Lokma bırakmama konusunda sürekli uyarı yapıyorum.” (A21)

“Sabah namazlarına kalkmadığı zaman ‘Allah seni yakar’ diyoruz çocuklara.” (A11)

“Bazen oluyordu. Ama sık sık olmuyor. ‘Allah cezayı verir’ vb. ifadeler. Söyledikten sonra tamamen üzülüyor insan.” (A28)

Olumsuz dinî ifadeleri kullandığını söyleyen katılımcıların diğer katılımcılara oranla eğitim düzeylerinin düşük olması dikkat çekmektedir. Bu durum ebeveynlerin eğitim düzeyleri ile sağlıklı ve doğru bir din eğitimi vermeleri arasında doğru orantı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Ay, gerçekleştirmiş olduğu araştırmada anne-babanın eğitim düzeyi yükseldikçe eğitimde ve din eğitiminde cezaya başvurma oranının azaldığını, eğitim düzeyi

düştükçe bu oranın arttığını tespit etmiştir.²⁹⁶ Gündüz de yapmış olduğu araştırmada eğitimli annelerin çocuklarını cehennem kavramıyla daha az korkuttukları sonucuna ulaşmıştır.²⁹⁷

Bilindiği üzere çocukluk döneminde “Allah seni yakar”, “Allah seni taş yapar”, “Allah seni cehennemde yakar” vb. gibi olumsuz ifadelerle maruz kalmak sağlıklı bir Allah tasavvurunun oluşmasına engel teşkil etmektedir.²⁹⁸ Allah’ı, çocukların henüz saf ve temiz zihinlerinde ceza veren biri olarak kodlandırmanın, İslami ve pedagojik hiçbir tutarlı yanı yoktur.²⁹⁹ Katılımcılarımızın büyük çoğunluğunun olumsuz ifadeleri kullanmaktan kaçınması sevindiricidir. Bu sonuçta son yıllarda ebeveynleri bu konuda bilinçlendirmeye yönelik gerçekleştirilen yazılı ve görsel yayınların olumlu etkisinden söz etmek mümkün görünmektedir. Bununla beraber az da olsa bu ifadeleri kullanan katılımcıların olması din eğitimi alanında bu konuda gösterilen çabanın sürdürülmesi gereğini göstermektedir.

3.2.11. Ailelerin, Çocuklarını Dinî Mekânlara Götürme Durumu

Mekân ve insan arasında önemli bir ilişki vardır. Pek çok düşünür, insanın yaşadığı mekâna benzediğini ya da yaşadığı mekânı kendine benzettiğini kabul etmektedir.³⁰⁰ Ayrıca bazı araştırmalarda mekân ve insan arasındaki ilişkiyi ortaya koyan sonuçlar elde edilmiştir.³⁰¹

Mekânın, insanın inanç ve düşünce yapısının oluşması ve gelişmesinde de önemli etkileri vardır. Aynı şekilde kutsal mekân ve insan arasında da psiko-sosyal niteliğe sahip bir ilişki vardır. Toplumun kültürel yapılanmasında önemli etkiye sahip olan kutsal mekânların insanın dinî kişiliği, dinî duygu ve düşüncesi üzerinde de önemli etkileri olmaktadır.³⁰² Konuyla ilgili bir alan araştırmasında, dinî mekânların, bireylerin dinî gelişimlerine olumlu anlamda etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu araştırmaya katılan denekler, dinî gelişimlerine katkı sağlaması amacıyla çocuklarını da dinî mekânlara götürdüklerini ifade etmişlerdir.³⁰³

Başka bir araştırmada ise, İngiltere’de bir okulda, öğrencilerin dinî duygu ve düşüncelerinin gelişimine katkı sağlaması amacıyla kilise ve diğer dinlerin kutsal mekânlarına

²⁹⁶ Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, s. 109-110.

²⁹⁷ Fatma Gündüz, “Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dinî Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 62.

²⁹⁸ Konuyla ilgili bkz. Selçuk, *Çocuğın Eğitiminde Dinî Motifler*; Koç, *Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi*; Yurdagül Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygu Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

²⁹⁹ Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?*, s. 152.

³⁰⁰ Şenol Göka, *İnsan ve Mekan*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2001, s. 96.

³⁰¹ Sevcan Güleç Solak, “Mekân-Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014); Hamdi Ergül, “İnsan ve Mekan; İstanbul Örneği”, *ISCAT*, 2015, ss. 433-441.

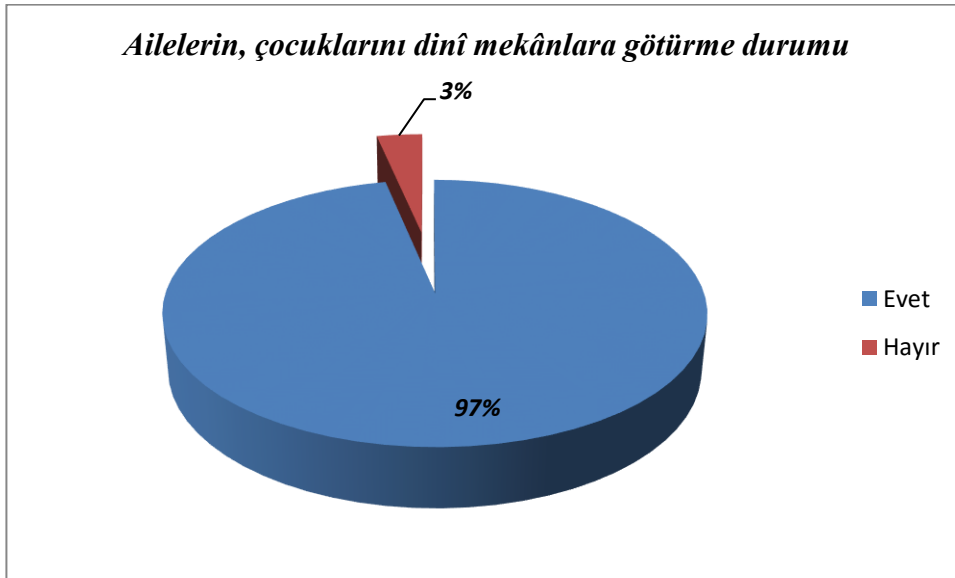
³⁰² Hüseyin İ. Yeğın, “Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 17, Sayı. 27, (2012), s. 53; Davut Işıkoğın, “Kutsal Mekânların ve Ziyaretlerin Din Eğitimi Alt Yapısına Etkisinin Faktörleri”, *Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mîrâsımız Sempozyumu*, Ankara: Matser Basım Yayın, 2012, s. 169

³⁰³ Fatih Çınar ve Nural Şener, “Cami Cemaatinin Cami ile Tanışmalarında Çocukluk Dönemi Yaşantılarının Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 47, (2016), s. 1050.

ziyaretlerin gerçekleştirildiği, sözü edilen uygulamaya velilerin de katıldığı ve uygulama sayesinde öğrenci, veli ve okul arasında işbirliği sağlandığı tespit edilmiştir.³⁰⁴ İngiltere'nin resmi müfredat geliştirme kurumu olan Qualifications and Curriculum Authority (QCA) tarafından hazırlanan ve okullara tavsiye niteliği taşıyan 2004 Ulusal Çerçeve Programı'nda da okul öncesi çocukların, kişisel, sosyal duygusal gelişimlerinin yanı sıra; dinî duygu ve düşüncelerinin gelişimine katkı sağlaması bakımından *kutsal kitap, zaman ve yerleri anlamaları, ibadet mekânlarını ziyaret etmeleri* vb. din eğitimi etkinliklerine katılmalarına yönelik tavsiyeler bulunmaktadır.³⁰⁵

Çocukların kutsal mekânlara götürülmeleri, onların dinî duygu, tutum ve davranışlarının gelişmesine olumlu katkı sağlayacaktır. Böylelikle çocuk, dinî uyarılarla karşılaşacak, onlara ilgi duyacaktır.

Bu bağlamda araştırmamıza katılan ebeveynlerin çocuklarını dinî mekânlara götürüp götürmediklerini, şayet götürüyorlarsa niçin ve ne kadar sıklıkla göturdüklerini belirlemek amacıyla kendilerine, “Çocuğunuzu/çocuklarınızı dinî mekânlara götürür müsünüz? Niçin ve ne kadar sıklıkla çocuğunuzu/çocuklarınızı dinî mekânlara götürürsünüz? Çocuğunuzu/çocuklarınızı ilk defa ne zaman dinî bir mekâna götürdünüz?” sorusu yöneltilmiştir.

Grafik 19: Ailelerin, Çocuklarını Dinî Mekânlara Götürme Durumu

³⁰⁴ Cemil Oruç, “İngiltere’de Okul Öncesi ve İlköğretim Okullarında Resmi Din Eğitimi II: Kilise Okulu Örneği”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt. 16, Sayı. 2, (2016), ss. 33-48.

³⁰⁵ Qualifications and Curriculum Authority (QCA), **Religious Education: The Non-statutory National Framework**, Qualifications and Curriculum Authority, London 2004, s. 21.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin tamamına yakını (%97) çocuklarını, dinî kimliklerine katkı sağlaması ve dinî mekânların manevi havasından istifade etmeleri amacıyla dinî mekânlara götürdüklerini belirtmişlerdir. Katılımcılarımızın bazılarının verdiği cevaplar şöyledir:

“Herhangi bir yere gezmeye gittiğimiz zaman o yörenin görülmesi gereken yerlerini görürken mutlaka bunlar içerisinde o bölgede güzel bir cami de varsa orada bu manada bir külliye, bir medrese, bir Allah dostunun kabri, türbesi varsa mutlaka onları da görmek, ziyaret etmek isteriz, bundan mutluluk duyarız. Güzel anları paylaşabileceğimiz manevi mekânlara gittiğiniz zaman bir tat, bir lezzet alıyorsunuz. Ruhsal ihtiyaçlarımızla ilgili, ruhumuzun, maneviyatımızın ihtiyaçlarıyla ilgili de güzel anların ve güzel mekânların olabileceğini, bu hazzın oralardan da alınabileceğini göstermek amacıyla çocuğumuzu bu tür ortamlara sık sık götürürüz.” (A5)

“Evet götürürüz. Açıkçası öyle durumlar hoşuma gidiyor. Huzurun olduğu bir yer bulmaya çalışıyoruz. Küçüklüğünden beri çocuğum, camiye gider. Camiye gitmeyi de çok seviyor. Hem kültürümüzü tanımaları için hem de o manevi güzelliği yaşamaları için çocukları manevi ortamlara götürürüz.” (A8)

“Fırsatlardan maksimum seviyede faydalanmaya çalışıyoruz. Bunlardan bir tanesi camilerdir. Toplu namazların kılındığı mekânlara gideriz. O atmosferi yaşamaları için bunları yaparız.” (A29)

Katılımcılardan (A13) ise çocuğunu kilise de dâhil dinî mekânlara kültür amaçlı götürdüğünü şöyle ifade etmiştir:

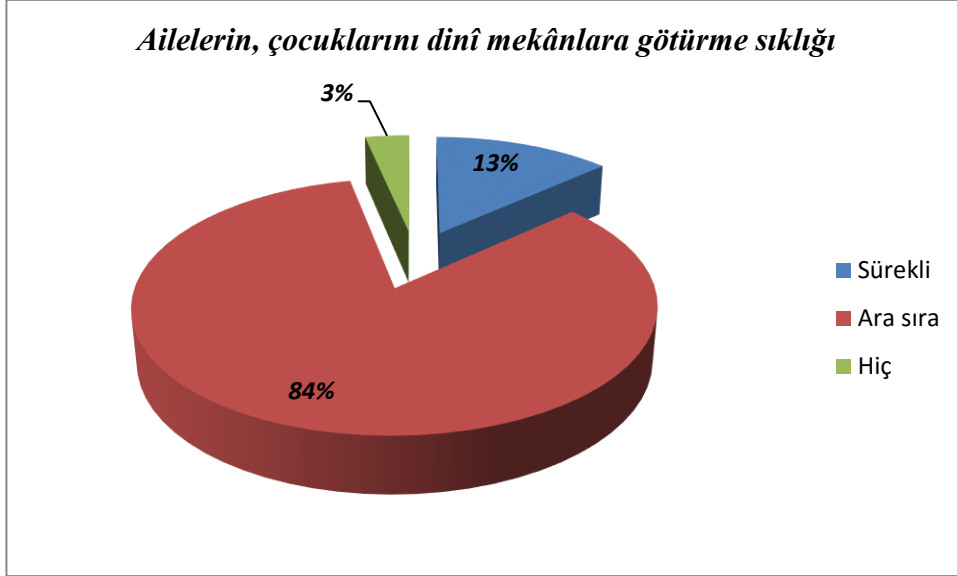
“Tabi ki, götürürüz, gezsin görsün, her kültürü görsün, tanısin. Kiliseye bile götürürüm”.

İki katılımcımız bu soruyu cevaplarken cemaatlere dair kanaatlerini de ifade etmişlerdir. Söz konusu kanaatlerden biri olumlu, diğeri olumsuzdur. Çocuklarını dinî sohbetlerin yapıldığı cemaat ortamlarına da götürdüklerini söyleyen (A17), bu durumu şöyle izah etmiştir:

“Dinî mekânlarımızın en güzeli camilerimiz, mescitlerimizdir. Biz genelde namazlarımızı cemaatle kılmaya çalışırız. Sohbetlerin yapıldığı yerler vardır toplumda. Değişik cemaatler vardır. Müslüman toplumun beslendiği yerler var, o yerlere, camilere götürürüz. Çünkü öyle bir asırda yaşıyoruz ki çocukları boş bırakamıyoruz. Boş bıraktığımız zaman o boşluğu başka bir şey ile dolduracak. Bu artık internet mi, telefon mu, başka bir şey mi, çocukların kötü alışkanlıklar ve kötü ortamlar edinmemeleri için onları manevi ortamlara götürüyoruz.”

Diğer taraftan (A10), tarikat, cemaat vb. kurumlara güvenmediğinden çocuğunu bu tür ortamlara kesinlikle götürmediğini söylemiştir:

“Hayır. Cami için geçerli değil; ama tarikat ve cemaatlere güvenmediğimden o tür ortamlara kesinlikle göndermem.”

Grafik 20: Ailelerin, Çocuklarını Dinî Mekânlara Götürme Sıklığı

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin büyük çoğunluğu (%84), çocuklarını dinî mekânlara bayram, kandil ve Cuma gibi özel dinî günlerde, ara sıra götürdüklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların %13’ü fırsat buldukça çocuklarını dinî mekânlara götürdüklerini söylerken; %3’ü ise çocuklarını dinî mekânlara hiç götürmediklerini ifade etmişlerdir.

Çocuklarını ara sıra dinî mekânlara götürdüklerini söyleyen katılımcılardan bazılarının cevapları şöyledir:

“Dinî günlerde, kandillerde camilere götürürüz.” (A9)

“Senede bir kere belki camiye yada iki kere, o da kandil akşamı ailecek denk gelirse çocukların da gönlü olursa yatsı namazına, kandil akşamına hürmeten bir camiye gidersek gidilir veya türbe ziyaretine.” (A14)

“Ayda bir götürürüz. Cumaları denk gelirse Cuma namazına giderler. Yazları okul tatil olunca giderler.” (A23)

Fırsat buldukça çocuklarını dinî mekânlara götürdüklerini söyleyen katılımcılardan biri bu durumun imam olmasının doğal sonucu olduğunu söylemiştir:

“Zaten ben, cami imamı olduğum için kızım, sürekli camiyle iç içe.” (A5)

“Fırsatlardan maksimum seviyede faydalanmaya çalışıyoruz. Bunlardan bir tanesi camilerdir. Toplu namazların kılındığı vakitler gideriz.” (A29)

“Çocukları, sık sık dinî mekanlara götürmeye çalışıyoruz.” (A18)

Yukarıdaki sorunun devamında katılımcılara: *“Çocuğunuzu/çocuklarınızı ilk defa ne zaman dinî bir mekâna götürdünüz?”* sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar genel olarak çocuklarını erken yaşlardan itibaren dinî mekânlara götürdüklerini belirtmişlerdir. Söz konusu görüşlerden bazıları şunlardır:

“Ana rahminden beri o ortamlarda bulunuyor.” (A1)

“Bebek iken götürmüştük.” (A18)

“6 aylıkken Umre’ye götürmüştüm.” (A27)

“Yürümeye başladığı andan itibaren götürüyoruz.” (A4)

“7-8 yaşında iken götürdüm.” (A16)

Katılımcıların verdiği cevaplardan çocuklarını dinî mekânlara götürmenin gereğini bildikleri ama bunu pratiğe pek yansıtmadıkları söylenebilir. Ebeveynlerin çocuklarını daha ziyade dinî açıdan özel olan günlerde dinî mekânlara götürdükleri anlaşılmaktadır. İki katılımcımızın verdiği cevap doğrultusunda cemaatlere dair net bir tavrın olmadığını söylemek mümkündür. Dinî cemaatlere dair algının dinî mekânlara yönelik tavır üzerinde etkili olduğuna dair küçük de olsa bir izlenim söz konusudur. Bu durum dini temsil etme konumunda bulunan kişi ya da kurumların son derece dikkatli olmaları ve insanlarda olumsuz bir din algısı oluşturacak her türlü söz, tutum ve eylemden şiddetle kaçınmaları gereğini gözler önüne sermektedir.

3.3. Katılımcıların Din Eğitimi Açısından Okula Dair Görüşleri

3.3. 1. Ebeveynlerin Okulda Çocuklarına Din Eğitimi Verilmesine Bakışları

Din Kültür ve Ahlak Bilgisi dersleri 1982 Anayasası’nın 24. Maddesiyle zorunlu ders statüsünü kazanana dek, okullarda din derslerinin okutulmadığı; din derslerini okumak isteyenlerin seçtiği; din dersi okumak istemeyenlerin dersten muaf olduğu gibi farklı uygulamalar olmuştur. Söz konusu uygulamaların her birinin ayrı ayrı sıkıntıları olmuştur. Özellikle okullarda din derslerinin okutulmadığı dönemlerde toplumda sosyal, kültürel ve ahlaki birtakım problemler yaşanmış olup dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki hazırlamış olduğu raporda bu durumu şöyle izah etmiştir:

“Yirmi altı seneden beri çocuklarımız hakiki bir din ve ahlak terbiyesinden mahrum olarak ve içi bomboş ve herhangi menfi bir tesiri kabule müsait bir hâlde yetişmektedir.

Çocuklarımızın, gençlerimizin her türlü yabancı ve menfi tesirlere bundan sonra da mukavemet edebilmeleri için kendilerine, İslam dininin esaslı ve ciddi bir surette talim ve telkin edilmesi ve manevi terbiyenin verilmesi artık bir zarurettir.”

... *Buhranın sebebi, maneviyata vurulan darbedir. Şu hâlde buhranın tek çaresi de maneviyata layık olduğu ehemmiyeti vermektir.*"³⁰⁶

Akseki'nin raporunda belirtildiği gibi uzun yıllar insanların dinden ve din eğitiminden mahrum bırakılmaları, bireysel ve toplumsal birçok problemi beraberinde getirmiştir. Zira din, insanın hem psikolojik hem de sosyal yönünü kuşatan bir gerçekliktir. Okul öncesini de kapsayan ilk gelişim evrelerinden itibaren çocukların, din gerçekliğinin bilgisinden/eğitiminden mahrum bırakılması, eksik veya yanlış bilgileri almasına zemin oluşturulması, hayatının sonraki dönemlerine de etkisini gösterebilecek pek çok psikolojik ve sosyal problemlere neden olabilir.³⁰⁷

Din derslerinin seçmeli olarak okutulduğu dönemlerde de öğrenciler arasında çatışmaya sebep olabilecek birtakım problemler yaşanmıştır. Din dersini seçmeyenler "*dinsiz*", "*zındık*" vb. ifadelerle itham edilirken; seçenler de "*yobaz*", "*gerici*" vb. ifadelerle itham edilmiş, öğrenciler arasında kutuplaşmalar meydana gelmiştir. Bu durum sadece öğrenciler arasında değil öğretmenler ve idareciler arasında da sorun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Öğretmenlerin ve idarecilerin ideolojisine göre bu dersi seçen ve seçmeyenlere bakışları değişmiş; öğrenciler arasında da "*Dinli-Dinsiz*" gibi adlandırmalar yaygınlaşmıştır. Ayrıca çocukları için din eğitimi arayışı içinde olan aileler çocuklarını merdiven altı tabir edilen yerlere, resmi olmayan kurumlara teslim etme durumunda kalmışlardır.³⁰⁸ Bilgin, ülkemizde din eğitiminin, genel eğitimin dışında tutulmasının, din eğitiminin gizli ve kaçak yollardan, kötü şartlar ve ilkel metotlarla yapılmasına yol açtığını, bunun da hurafe ile hakikatin birbirine karışmasına neden olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁹ Özetle seçmeli din dersi uygulaması devlet ve millet bütünlüğünü bozduğu gibi Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na da aykırı bir uygulama olmuştur.³¹⁰

Din dersleri konusunda yaşanan bu tecrübeler sonrası 1982'de kabul edilen Anayasanın din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. Maddesiyle din dersleri zorunlu ders statüsü kazanmıştır:

³⁰⁶ Ahmet Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Din Müesseseleri Hakkında Rapor", *Sebilürreşad*, Cilt. 5, Sayı. 103 (Mayıs 1951), s. 36.

³⁰⁷ Zengin ve Yapıcı, *İlköğretim Okullarındaki DKAB Dersleri İçin Öğretmen Yetiştirilmesi ve Eğitim Fakülteleri: Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği*, s. 150-151.

³⁰⁸ Abdurrahman Küçük, *Din ve Eğitim*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, s. 364-365; Halis Ayhan, "Din Kültür ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Başlıca Meseleleri", *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1991, ss.341-346, s.341.

³⁰⁹ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara: Emel Matbaacılık, 1980, s. 147.

³¹⁰ S. Hayri Bolay, "Din Eğitiminin Şümülü", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara: Gelişim Matbaası, 1981, s. 98.

“Din ve ahlâk eğitimi ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır...”

Anayasanın bu maddesine dayanılarak 1982-1983 öğretim yılı itibariyle “*Din Bilgisi*” ve “*Ahlak*” dersleri birleştirilerek tek ders şeklinde ilkökul 4. ve 5. sınıflar ile ortaokul 1. 2. 3. sınıflarda haftada ikişer saat; lise 1. 2. ve 3. sınıflarda ise haftada birer saat olmak üzere zorunlu olarak okutulmaya başlanmıştır.³¹¹

Yaşanan tüm bu tecrübe ve gelişmelere rağmen ülkemizde hâlâ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunluluğu tartışılmaktadır. Her fırsatta bu dersin zorunlu olarak okutulmasını istemeyen yurttaşlarımız tarafından dersin kaldırılmasına yönelik talepler dillendirilmektedir. Söz konusu talepler daha ziyade Alevi vatandaşlarımız üzerinden ifade edilmekte, bazı sivil toplum örgütleri dersin zorunluluktan çıkarılması ya da farklı inançların bu derslerde daha fazla yer bulması yönünde düzenleme beklediklerini sıkça seslendirmektedirler.³¹² Hatta bazı vatandaşlarımız bu konuyu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) taşımışlardır.³¹³ AİHM’ye yapılan son başvuruda; DKAB dersleri müfredatının tümüyle belli bir dinî bakış açısını yansıttığı ve İslam inancını ve geleneğini Sünnilik anlayışı çerçevesinde savunduğu iddia edilmektedir. Başvuranlar özellikle, Alevilerin çocuklarının okulda öğretilenler ile aileleri tarafından kendilerine öğretilenler arasında sıkışıp kaldıklarını belirtmektedirler. AİHM’nin davacılar lehine kararlarını müteakip yerel mahkemeler de din dersinden çocuklarının muaf olmasını isteyen ebeveynlerin lehine karar vermeye başlamıştır.³¹⁴

Gündemden hiç düşmeyen din derslerinin zorunluluğu meselesinde katılımcılarımızın ne düşündüğünü öğrenebilmek amacıyla kendilerine şu soruyu yönelttik:

“Çocuğun din eğitimi için aileden alacağı bilgiler sizce yeterli midir? Çocuk, din ile ilgili bilgileri aile, çevresi veya kendi araştırmaları ile elde edebilir mi? Bu ve benzeri nedenlerle okulda ayrıca din dersine gerek yoktur gibi düşüncelere katılır mısınız? Neden?”

Araştırmamıza katılan katılımcıların tamamı, çocuğun din eğitimi için aileden alacağı eğitimin yetersiz olduğu, çocuğun, din ile ilgili bilgileri aile, çevresi ve kendi araştırmaları ile elde etmesinin tam anlamıyla mümkün olamayacağı dolayısıyla okullarda din derslerinin

³¹¹ Turgay Gündüz, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 7, (1998), s. 543-558, s. 553.

³¹² Nurullah Altaş, “Türkiye’de Zorunlu Din Eğitimi Yapılandırma Süreci, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)”, **Dinî Araştırmalar**, Cilt. 4, Sayı. 12, (2002), s. 167.

³¹³ Bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22hasan%20zenin%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%7D> erişim tarihi: 04.02.2019.

³¹⁴ Bkz. <https://www.adaletbiz.com/idare-mahkemeleri/bolge-idare-mahkemesi-zorunlu-din-dersi-dayatmasina-dur-dedi-h212926.html> erişim tarihi: 28.03.2019.

okutulması gerektiği görüşünde birleşmişlerdir. Bununla beraber Alevi olan katılımcımız (A12), AİHM’ye başvuran yurttaşlarımızın taleplerine benzer nedenlerle din derslerinin okullarda zorunlu değil de seçmeli olarak okutulması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Yeterli değildir. Ben din dersine karşı değilim. Bizim zamanımızda din dersi vardı. Bütün dinler öğretilmeli. Din dersi olmalı. Bence zorunlu olmamalı. Seçmeli olması lazım. Toplumda Caferiler var, Aleviler var, o derse zorunlu olarak girmemeli, seçmeli olmalı. Bence iyi olmadığını düşünüyorum. Zorunlu olması bence olumsuz etki oldu. Basında da sık sık konuşuluyor zaten.”

Bora’nın Alevi yurttaşlarımız ile yapmış olduğu alan araştırmasında da katılımcıların büyük çoğunluğunun din derslerinin zorunluluğuna karşı çıktığı görülmektedir.³¹⁵

Din derslerinin okulda mutlaka okutulması gerektiğini düşünen katılımcılarımızdan bazılarının vermiş olduğu cevaplar şöyledir:

“Eğitim bir bütündür, eğitimin sınırı yoktur. Beşikten mezara kadar devam eden bir süreçtir. Az önce de dediğim gibi aile, bu konuda bir yere kadar verebilir. Din eğitimi en çok okulda alması gerektiğini düşünüyorum. Biz bu manada koşuştururuz zaten. Din eğitiminin önce ailede, sonra da okulda verilmesi gerektiğini düşünüyorum.” (A11)

“Din eğitimi sonu olan bir şey değildir. Din eğitimi ailemizden alırız, çevremizden alırız, sokaktan alırız, okuldan da alırız, din eğitimi bir bütündür; ama okulda mutlaka lazım. Bu asırda insanlar geçim derdi, siyaset, falan derken geniş hadiseleri takip etmekten insanlar asıl vazifelerini unutmuş durumdalar. İnsanlar her gün hükümet kurup dağıtıyor. Onu başa getiriyor, öbürünü indiriyor. Ama kendi dar dairesinde, ailesinde çocuğuyla ilgilenmeye zaman bulamıyor. Çocuk, evde yeterince din eğitimi almazsa nereden alacak. Okuldaki öğretmenlerimizden, din derslerinden alması gerekir. Mutlaka okulda din eğitimi olması lazım.” (A17)

“Okulla desteklenmesi gerekir. Okulun, ailede verilen eğitimin tamamlayıcısı olduğunu, destekleyicisi olduğunu düşünüyorum.” (A30)

“Hayır, katılmıyorum tabi. O zaman şöyle diyebilir miyiz, ya da bunu diyen insanlar şunu diyebiliyor mu? Bir insan kendini kesip ameliyat edip tekrar dikip yaşayabilir mi? Bu mümkün mü? O zaman gitsin Edebiyatı bilmem nerden, Matematiği bilmem nerden öğretilsin o zaman gitsin hayatını devam ettirsin niye okula gidiyor ki? Din dersini de okulda alması lazım. Alsın, araştırsın, öğretilsin, açık var mı, yok mu, tercihi kendisi bilerek yapsın.” (A4)

³¹⁵ Nurullah Bora, “Çoğulculuk Açısından Alevilere Göre Din Eğitim ve Öğretimi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009), s. 144.

“Benim bilgimle değil, okulda verilmesi gereken bilgi düzeyinde bilgi alması gerekiyor. Siz onu, aileye göre ayarlayamazsınız. Her ailenin bilgi düzeyi farklıdır. Sizin dinî bilginiz iyidir; ama matematiğiniz iyi değildir veya benim fizik, biyoloji bilgim iyidir; ama dinî bilgim iyi değildir. Dolayısıyla her aile bu konuda yeterli değildir. Bu konuda bence okullarda örgün olarak din dersi olmalı. Bu coğrafyada yaşayan herkesin, din dersi alması gerekiyor. Ramazanda, bayramda, sünnette, düğünde vs. ne yapacağımızı, nasıl davranacağımızı bilmemiz için din eğitimi/din dersi gerekiyor. Hem kültürel olarak hem de sosyal hayata katkı sağlaması bakımından okulda din dersi olmalı.” (A24)

Yukarıdaki son cevapta katılımcımızın kültürel ve sosyal açıdan da okulda din dersinin olması gereğine dikkat çektiği görülmektedir.

Katılımcılardan (A3), din eğitiminin devlet tarafından okulda doğru ve doyurucu bir şekilde verilmemesi durumunda, FETÖ gibi illegal oluşumların meydana çıkmasına zemin hazırlanmış olacağına dikkat çekmiştir:

“Aile yeterli değil, yok, ben katılmıyorum. Din eğitiminin devlet tarafından; ama doğru bir şekilde verilmesi gerekir. Ama doğru bir şekilde, bu önemlidir. Devlet insanlara doğru yaklaşmalı, doğru vermeli, özverili olmalı, özverili insanlar tarafından verilmeli. Böyle olmazsa bu boşluğu cemaatler dolduruyor. FETÖ’nün ortaya çıkmasının sebebi buydu zaten. Okulun ve ailenin yeterli olmaması nedeniyle insanlar, çocuklarını doğru insan olmaları ve vatana, millete, dinine bağlı bir insan olmalarını istedikleri için o kurumlara verdiler. Ta ki sonra gerçek ortaya çıktı. Oradan boşluk ortaya çıktı. Bu sebeple doğru bir şekilde ve doğru insanlar tarafından din eğitimi okulda verilmeli.”

15 Temmuz darbe girişimi sonrası yapılan bazı araştırmalarda katılımcımızın illegal oluşumlara dair ifadelerini destekleyen tespitler yer almaktadır.³¹⁶ Katılımcılardan (A5) de (A3) gibi okulda verilen din eğitiminin kaliteli, sağlam kaynaklardan ve bu alanda iyi yetişmiş uzman kişiler tarafından verilmesi gereğine dikkat çekenlerdendir:

“Doğru anlamamız gereken şey, sağlam, doğru, kaliteli, bilinçli bir dinî eğitim olmalı. Zorunlu olmalı, zorunludan kastımız şu; herkes bu değerlerle bir karşılaşsın, sonra kendi kararını kendisi versin. O değeri nasıl hayata yansıtacak, o değeri nasıl kullanacak, dinî hayatı tercih etme hususunda ve hayata bakışını belli etme hususunda bir tercih sahibi, irade sahibi olsun. Din ve dinin hayata kattığı değerler, hayatın her alanında, her anında olduğu için çocuk aileden çıktıktan sonra da hayatın içinde bu değerlerle yüz yüze, okul bu bütünlüğü sağlamalı.

³¹⁶ Haluk Alkan, “15 Temmuz’u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar”, **Bilgi**, Sayı. 79, (Güz 2016), s. 268; Fahri Çakı, “Türkiye’de 15 Temmuz’un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt. 13, Sayı. 1 (Nisan 2018), s. 119; Bülent Aras, “15 Temmuz Sonrası Türkiye’de Devlet, Kurumlar ve Reform”, **İstanbul Politikalar Merkezi**, ISBN: 978-605-9178-82-2.

Ama tekrar altını çizerek söylüyorum okul dediğimizde orada verilen eğitimin doğru, sağlam, kaliteli bir eğitim olması gerekir. Yoksa o derslerin boş geçmesi veya o derslerin uzman olmayan, yeterli donanıma sahip olmayan kişilerce verilmesi sakıncalı neticeler doğurabilir. Din eğitimi dediğimiz zaman doğru bir din eğitimi, sağlam bir hocadan, kaliteli verilmiş, sağlam kaynaklardan verilecek bir din eğitimi muhakkak olmalı.”

Katılımcılardan (A14) ise, okulda verilen din eğitiminin yetersiz olduğunu bu dersin daha etkin bir şekilde verilmesi gerektiğini ifade etmiştir:

“Asla katılmam, kesinlikle ve kesinlikle okuldaki bırakın din eğitimi onun bile yetersiz olduğunu düşünüyorum. Okuldaki din eğitimi bile yetersizdir yani. Yine benim çevremde İslamiyet bir nebze yaşanıyor. Hiç yaşanmadığı çevreleri biliyorum. En azından okulda duaları öğrenir. Ne bileyim, Allah’ı öğrenir. Neye inandığını bir nebze olsun öğrenir. Ama diyorum ya bunun için okuldaki din eğitimi bile yeterli değil.”

Görüldüğü üzere araştırmamıza katılan bütün ebeveynler, ailede verilen din eğitiminin çocuk için yetersiz olduğunu, çocuğun din ile ilgili bilgileri ailesi, çevresi ve kendi araştırmaları ile yeteri derecede elde etmesinin de mümkün olmayacağını düşünmektedirler. Bu nedenlerle de din eğitiminin okulda da verilmesini desteklemektedirler. Katılımcılarımızın okuldaki din eğitiminin daha kaliteli bir şekilde yapılması gereğine yaptıkları vurgunun dikkate alınması gerekmektedir.

Tek bir katılımcımız (A12) dışında din derslerinin zorunlu olarak okutulmasına karşı çıkan olmamıştır. Okullarda din derslerinin isteğe bağlı olduğu dönemlerde yaşanan problemler ve ülkemizin tarihî, sosyal, kültürel, toplumsal arka planı göz önüne alındığında bu dersin zorunlu olmasının isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu dersler, öğrencilere içinde buldukları toplumun sahip olduğu kültürel mirası tanımlarına imkân vermekte, diğer din ve inanç yapılarını tanımlarını sağlamakta; böylelikle toplumsal ve evrensel barışa da katkı sağlamaktadır. Nitekim AİHM de konuyla ilgili kararlarında söz konusu derslerin mevcut hâliyle zorunlu okutulmasına karşı çıkmakta, dersin içeriğinin çoğulcu bir topluma hitap edecek ve toplumdaki tüm inançları kapsayacak şekilde düzenlenmesi durumunda zorunlu okutulmasında bir sakınca görmemektedir.

AİHM’den gelen talepler sonucu din dersleri programlarında çoğulcu toplumun taleplerini dikkate alan pek çok yenilikler yapılmış olmasına rağmen din dersleri programlarının mevcut hâliyle toplumun bütün kesimlerini memnun etmediği de ortadadır. Fakat tek bir ders ile toplumun bütün kesimlerini memnun etmenin mümkün olmayacağı da açıktır. Nitekim bazı yurttaşlarımız bu dersin zorunlu olarak verilmesine karşı çıkarken; bazıları da bu dersleri yetersiz görmektedir. Kanaatimizce hâlihazırda okullarda zorunlu olarak okutulan DKAB

derslerinin müfredatlarının toplumun tüm kesimlerine cevap verecek bir şekilde yeniden düzenlenip derslerin zorunlu statüde devam etmesi ülke gerçekleri bakımından daha isabetli olacaktır. Bu bağlamda yeni programlar düzenlenirken geniş katılımlı, meselenin bütün paydaşlarının katılımı ile uygun bir diyalog ortamında ve karşılıklı anlayış çerçevesinde ders programında ifade edildiği üzere herhangi bir mezhebi esas almadan, bütün mezheplere eşit mesafede yaklaşan mezhepler üstü bir anlayış ile ele alınmalı ve dersler bu çerçevede işlenmelidir.

Bununla birlikte konunun önemli paydaşlarından olan DKAB dersi öğretmenleri, hizmet içi kurs veya seminerlerle başta Alevilik tarihi, Alevilikte inanç, ibadet ve ahlak gibi temel konular olmak üzere toplumda mensubu bulunan diğer inançlar hakkında bilgilendirilmeli ve bilgilerini taze tutmaları sağlanmalıdır. Ayrıca DKAB öğretmenlerinin yetiştirildiği yükseköğretim kurumlarında Alevilik, Caferilik, Bektaşilik vb. toplumda mensubu bulunan inanç yapıları hakkında dersler konulmalı, öğretmen yetiştirme sistemi de yeni programları dikkate alacak şekilde güncellenmelidir.³¹⁷

Diğer yandan okullarda okutulan DKAB derslerini yetersiz gören aileler de eksik kalan kısımları seçmeli din dersleri ile tamamlama imkânına sahiptir. Zira 2012 yılından itibaren *Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Dinî Bilgiler* adıyla seçmeli din dersleri okul programlarına dâhil edilmiştir.

Eğitim ile din eğitimi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Zira eğitim insanı iyiye, güzele, doğruya ulaştırmak ister. Aynı şekilde din de insanı iyiye, güzele ve doğru olana ulaştırmak ister. Bu bağlamda din eğitimi eğitimden, eğitim sisteminden ayırmak mümkün değildir. Yine din eğitimi, insanın davranışlarına yön verdiği gibi ruhsal dünyasını da zenginleştirmekte, bireyde ahlaki, mili, vatani vb. değerlerin ortaya çıkmasına ve güçlenmesine katkı sağlamaktadır.³¹⁸

Katılımcılarımızdan birinin de ifade ettiği üzere insanların din eğitimi ihtiyacının devlet eliyle karşılanmaması durumunda karanlık, gizli, illegal yapılara fırsat verilmiş olacaktır. Nitekim Cumhuriyet tarihinde bu tür yapılar ve bu yapıların birey ve toplumu tahribe yönelik faaliyetleri mevcuttur. Ayrıca din eğitiminin devlet kanalıyla yapılmaması sosyal gerçekliklere aykırı düşer ve toplumda cehalet ve çeşitli kamplaşmalara da yol açar.³¹⁹ Bu nedenle ortak bir kültür kazandırma, toplumsal barış ve bireyin insan haklarına saygılı bir birey olmasına katkı

³¹⁷ Nurullah Altaş, *Türkiye'de Zorunlu Din Eğitimi Yapılandırma Süreci, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)*, s. 168; Fatih Kaya, "DKAB Derslerinde Aleviliğin Öğretimi ve Sorunları", Mustafa Köylü (Ed.), *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları*, İstanbul: Dem Yayınları, 2018, s.125; Bora, s. 146.

³¹⁸ Saffet Bilhan, "Din Eğitiminin Amacı", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara: Gelişim Matbaası, 1981, s. 96.

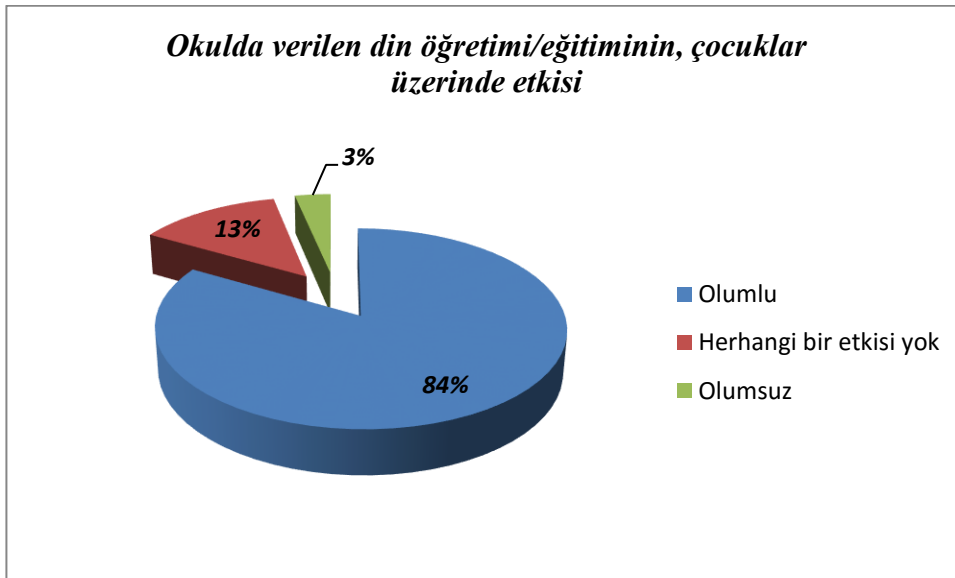
³¹⁹ Salih Tuğ, "Türkiye'de Din Eğitiminin Sosyal ve Hukukî Bazı Dayanakları", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara: Gelişim Matbaası, 1981, s. 179.

sağlayacak din dersinden bireyi mahrum etmek, insanları kültürel cehalete mahkûm etmek anlamına gelir.³²⁰

3.3.2. Ebeveynlere Göre Okulda Çocuklarına Verilen Din Eğitiminin Çocuklarına Etkisi

Katılımcıların okulda verilen din eğitiminin çocukları üzerindeki etkisi hakkında ne düşündüklerini öğrenmek amacıyla kendilerine; “Okulda verilen din öğretimi/eğitiminin çocuğunuza/çocuklarınıza etkisi konusunda ne düşünüyorsunuz? Çocuğunuza olumlu ya da olumsuz etkisi olduğunu düşündüğünüz hususları bizimle paylaşır mısınız?” sorusu yöneltilmiştir.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %84’ü okulda verilen din öğretimi/eğitiminin çocukları üzerinde olumlu etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların %13’ü okulda verilen din öğretimi/eğitiminin, çocukları üzerinde olumlu ya da olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığını belirtirken; bir katılımcı ise istenmeyen öğretmen tutumundan dolayı okulda verilen din öğretimi/eğitiminin, çocuğu üzerinde olumsuz etki yaptığını söz etmiştir.

Grafik 21: Okulda Verilen Din Öğretimi/Eğitiminin, Çocuklar Üzerinde Etkisi

Okulda verilen din eğitiminin çocuklarını olumlu anlamda etkilediğini düşünen katılımcılar bu görüşlerini genellikle; “mutlaka, kesinlikle, tabi, elbette olumlu etkisi var.” vb. kesinlik bildiren ifadelerle desteklemişlerdir.

Katılımcılar dersin olumlu etkisinde öğretmen faktörünün önemini ifade etmişlerdir. Öğretmen, çocuğun o dersi sevip sevmemesinde önemli bir role sahiptir. Zira öğretmen

³²⁰ Emine Keskiner, “Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 38 (2010/1), s. 23.

donanımlı, nitelikli, mesleğini ve öğrencilerini seven, onlara bir şeyler kazandırma gayretinde olan bir öğretmen ise öğrenciler, öğretmeni, dersi, dolayısıyla da o öğretmenin temsil ettiği değerleri benimseyip sevmektedir. Katılımcılardan (A1), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenin işini severek yapan ve mesleğini benimseyen biri olması durumunda öğrencileri olumlu yönde etkilememesinin mümkün olmadığını şöyle izah etmektedir:

“Tabi ki etkisi (DKAB dersinin) var. Bir kere ben her şeyde rol modelin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Okuldaki öğretmen iyiye, hakikaten işini severek yapıyorsa, sevgiyle, saygıyla yapıyorsa çocuğun bundan etkilenmemesi gibi bir şey yok. Nitekim benim eşim, din hocasının verdiği bir kitabı okuyarak ilahiyat alanına yöneliyor. Bir kitap tavsiye ediyor. Okuyor, yönünü değiştiriyor. Rol model önemli. Tabi ki etkisi oluyor. Olmamasının mümkünatı yok.”

Seküler bir yaşam tarzına sahip olduğunu belirten (A4) de din eğitiminde öğretmenin önemine dair şu ifadeleri kullanmıştır:

“Hep olumlu, her şeyden önce öğrendi, dine olumlu baktı, Ay! Din Kültürü dersim var demedi, severek yapıyordu, sonra ... Hanım (DKAB öğretmeni) onlara gösteri ayarladı, gösterileri de başarıyla sundular, hani başlangıcımız çok güzel oldu.”

Diğer taraftan okulda verilen din eğitiminin çocukları üzerine olumlu-olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığını düşünen katılımcılardan (A19), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenin donanımlı ve gayretli olduğunu fakat müfredata uymak zorunda olduğundan dolayı din dersinin çocuğuna hiçbir etkisi olmadığını belirtmiştir:

“Hiçbir etkisi yok. Öğretmen çok iyi, öğretmen çok şey vermek istiyor, öğretmeni ile görüştüğümüzde gerçekten çok donanımlı ama müfredata uymak zorunda bunun da çocuğuma hiçbir etkisi yok.”

Başka bir katılımcı (A20) ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin ezbere dayalı ve verimsiz bir şekilde işlenmesi sebebiyle çocuğu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını söylemektedir:

“Şu an yok, şu an zaten ezbere, ders bile gördüklerini düşünmüyorum. Sorular bile 10 soru çıkacaksa 50 soru veriliyor ve sorular buradan çıkacak deniyor.”

(A23) de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin varlığı ile yokluğu fark etmeyen bir ders olduğu görüşündedir:

“Şuanda gördüğüm etkisi yok, zaten şuan var gibi yok gibi bir şey.”

Baskıcı, nefret ettirici, korkutucu ve hurafeler içeren birtakım uydurma hikâyelerle gerçekleştirilen din eğitiminin, dinî duygu ve düşünce gelişimini olumsuz anlamda etkileyerek çocukların din dersinden dolayısıyla da dinden uzaklaşmalarına neden olması imkân

dâhilindedir. Okulda verilen din eğitiminin çocuğunu olumsuz etkilediğini söyleyen tek katılımcımız (A6) da öğretmenin önemine dikkat çekmiş, mevcut Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenin çocuğunu dinden soğuttuğunu, bu nedenle okuldaki din öğretiminden memnun olmadığını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Öğretmene bağlı diyorum, kesinlikle öğretmene bağlı. Geçen seneki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni acayip güzeldi, muhteşimdi, ... Hanım. Bu seneki mesela keşke din dersi olmasa diyorum. Öğretmen çok korkunç, anlattığı hikâye; dilini koparmış, bir hikâye, bir kıssa diye anlatmış; ‘Çocuklar biliyor musunuz annenize babanıza hesap soracaksınız. Herkes a!’ demiş. Hoca tabi tabi sizin de hakkınız var soracaksınız, ondan sonra size bir hikâye anlatayım diyor. Hikâye anlatıyor; neymiş haram mı yedirmiş, bir şey mi yapmış güya, en sonunda annesi mi çocuğa, anlamadım da yani o kadar saçma bir şey ki. Aç ağzını demiş dilini çıkarmış, dilini ısırap koparmış. Bu ne, nasıl bir şey (görüşmeci kızıyor, yüz ifadesi değişiyor). Ama önceki öğretmen muhteşimdi. ... Hanım keşke diyorum... Hanım. Eğlenceli. Geçen seneki öğretmenden memnunduk bu senekinden hayır. Geçen sene yüzde 500 memnunduk ama bu sene tam tersi.”

Katılımcılarımızın okuldaki din eğitiminin çocukları üzerindeki etkisi konusunda genel olarak olumlu kanaat bildirdikleri görülmüştür. Altaş’ın 102 öğrenci velisi ile yapmış olduğu araştırmaya katılan deneklerin önemli bir kısmı da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin çocuklarının davranışlarında olumlu etki yaptığını belirtmişlerdir.³²¹ Arpacı’nın 980 veli ile gerçekleştirmiş olduğu araştırmada da okulda verilen din dersinin genel olarak çocuklar üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³²²

Katılımcılarımızın verdiği cevaplardan okulda verilen din eğitiminin etkisinde öğretmenin başlı başına büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Şayet öğretmen donanımlı, mesleğini seven, mesleğinin gerektirdiği mesleki ve pedagojik yeterliklere sahip ise, öğretmenin dolayısıyla da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin çocuklar üzerinde olumlu etkisi olmaktadır. Öğretmenin işinin ehli biri olmaması durumunda ise, din dersi etkisiz bir derse dönüşmekte ya da daha kötüsü çocuklar üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir.

³²¹ Nurullah Altaş, “Öğrenci Velilerinin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine Karşı Tutum Düzeylerinin Dini Tutum Düzeyleriyle İlişkisi (Ön Araştırma)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 45, Sayı. 1, s. (2004), s. 96

³²² Mücahit Arpacı, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Velilerin Tutumları (Diyarbakır Örneği)”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 16, Sayı. 29, (2014), s. 170,171.

3.3.3. Katılımcıların, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin, Çocuklar Üzerindeki Etkisi Hakkında Görüşleri

Öğrencilerin başarılarında etkili olan unsurların başında eğitim sistemi, program, okul, okul yönetimi, aile vb. etkenler gelmektedir. Bu etkenler içerisinde de en önemli faktör, şüphesiz ki öğretmendir.³²³ Nitekim konu ile ilgili yapılan bazı araştırmalarda öğrenci başarısında en önemli faktörün, öğretmen olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde eğitimde örnek gösterilen ülke konumunda olan Finlandiya'nın başarısında da en önemli etkenin öğretmen olduğu ifade edilmektedir.³²⁴ Zira öğretmen, bir milletin ruh ve karakterine şekil veren kişidir.³²⁵ Fertler gibi nesiller de öğretmenin eseridir. Öyle ki farkında olsun veya olmasın her bireyin kişiliği üzerinde öğretmenin büyük etkisi vardır. Devletleri ve medeniyetleri kuran ve yıkan da öğretmendir, denebilir. Çin, Yunan ve Mezopotamya gibi büyük medeniyetlerin kurucusu yine öğretmenlerdir.³²⁶ Bu bağlamda İslam'ın kurucusu olan Hz. Peygamber, haddi zatında bir öğretmendir ve kendisi bu yönünü şöyle vurgulamaktadır. “*Ben ancak muallim olarak gönderildim.*”³²⁷

İslam eğitim tarihine bakıldığında eğitim-öğretimin merkezinde öğretmenin olduğu ve tüm eğitim-öğretim faaliyetlerinin, öğretmenin etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu durumun neticesi olarak eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında kurumlardan ziyade kişiler öne çıkmıştır. Ayrıca öğretmenin saygın ve öğretmenliğin de son derece itibarlı bir meslek olduğu da görülmektedir.³²⁸

Özellikle küçük yaşlardaki öğrenciler için öğretmenin anne-babadan bile daha etkili olduğu bilinmektedir. Şayet öğretmen, sevgi, hoşgörü, merhamet ve fedakârlığı ile öğrencinin gönlünü fethetmiş ise öğrencinin duygu, düşünce ve kişiliği üzerinde önemli etkiler bırakabilir. Bu sebeple öğretmenin, iyi bir alan bilgisi, pedagojik formasyon, genel kültür sahibi olmasının yanı sıra; belki de en önemlisi öğrencilere iyi bir rol model olabilecek karakter ve ahlak sahibi olması gerekmektedir.³²⁹ Öğretmenin, öğrencileri etkileyebilmesinin en etkili yolu ise söyledikleri ile tutum ve davranışlarının uyumlu olmasıdır. Zira insanlar sözden ziyade hâl, hareket ve davranış bütünlüğü olan kişileri kendine rehber edinmektedir.

³²³ Bkz. Doğan Cüceloğlu, **Öğretmenim Bir Bakar Mısın?**, İstanbul: Final Kültür Sanat Yayınları, 2019.

³²⁴ Gönül Sakız, “Etkili Öğretmenlik ve Öğretmen Niteliğinin Geliştirilmesi”, **Kuramsal Eğitimbilim Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 2, (Nisan 2016), s. 218.

³²⁵ Recai Doğan ve Nurullah Altaş, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri Yeterlik Ölçeği Üzerine Bir Ön Araştırma”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 43, Sayı. 1, (2002), s. 110.

³²⁶ Topçu, s. 69.

³²⁷ İbn Mace, Mukaddime, 17.

³²⁸ M. Şevki Aydın, “İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 11, (2001), s. 64.

³²⁹ Bayraktar, **İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münâsebetleri**, s. 122; Selâhattin Parlador, “Öğretmenliğin Dünü, Bugünü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 3, (1986), s. 131; Ayla Oktay, “Öğretmenlik Mesleği ve Öğretmenim Nitelikleri”, **M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, Sayı: 3, (1991), s. 190.

Başkalarının hayatlarına değer katmaya çalışan birinin öncelikle kendi hayatını anlamlandırmış olması ve belli ideal ve hedefleri olması gerekir. Bu bağlamda öğretmen öncelikle “Ben kimim? Nereden geliyorum? Nereye gidiyorum? Bu dünyadaki görev ve sorumluluklarım nelerdir?” vb. varoluşsal sorularına tatmin edici cevaplar bulmalıdır.³³⁰ Belli ideal ve hedefleri olan öğretmen samimi de olmalıdır. Samimiyet ise başta niyette, sözde ve tutum ve davranışlarda dürüst, içten ve açık olmaktır. Yani kişinin, başkalarının takdir veya eleştiresini dikkate almadan doğru olanı yapmasıdır. Samimiyet ayrıca öğretmenin, mesleğini icra ederken makam, mevki, şöhret vb. maddi-manevi herhangi bir çıkar gözetmeden mesleğini ibadet bilinci ile yerine getirmesidir.³³¹ Bu noktada bilge bir öğretmen olan Nurettin Topçu, öğretmenin yaptığı işi ibadet bilinci ile yapması gerektiğini şöyle ifade etmektedir: “*Kırk yıl muallimlik yaptım, mabede nasıl girdimse sınıfa da öyle girdim... Düşünülerek girilen kapı, yalnız sınıf kapısıdır. Şuna inanınız ki dünyada hiçbir fetih, sınıf kapısını açmak kadar şerefli değildir.*”³³²

Günümüzde öğretmen, öğrencilere yalnızca bilgi aktaran kişi değildir. 2000 sonrası DKAB öğretim programlarında da benimsenen yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda öğretmen yalnızca bilgiyi aktaran değil eğitim-öğretim faaliyetlerini planlayan, düzenleyen, öğrencileri doğruyu bulmalarına yardımcı olan bir rehber konumundadır. Öğretmen öğrencinin ön bilgilerini kontrol ederek varsa yanlışlarını düzelterip, öğrenciye doğru bilgiyi buldurup, yapılandırmasına rehberlik etmesi beklenmektedir.³³³ Zaten günümüzde bilgi ve bilgi kaynaklarına ulaşmak oldukça kolaydır. Bu sebeple öğretmen, ruhları, gönülleri imar eden ve muhatabın ruhuna dokunan, onu bulunduğu noktadan daha yükseklerle taşıyan bir gönül rehberi olmalıdır. Bunu sağlayabilmesi için de öncelikle öğretmenin yukarıda da geçtiği üzere sağlam bir kişilik ve karakter sahibi olması gerekmektedir.³³⁴ Bazı alan araştırmaları da öğrencilerin, öğretmenlerinin alan bilgisinden ziyade kişiliklerinden etkilendiklerini ortaya koymaktadır.³³⁵

Öğrencilerin önemli bir kısmının dinî bilgileri öğrendikleri, bazılarının belki de ilk ve son defa din ve dinî değerlerle karşılaşacağı mekânın okul olduğu dikkate alındığında DKAB

³³⁰ Ahmet Koç, “Eğitim İnsanı Tanyan Bilgelerin İşidir”, **Felsefeden Tecrübeye Etkili Öğretmenlik**, İstanbul: Ebsad Yayınları, 2015, s. 86.

³³¹ Koç, *Eğitim İnsanı Tanyan Bilgelerin İşidir*, s. 98.

³³² Topçu, s. 200.

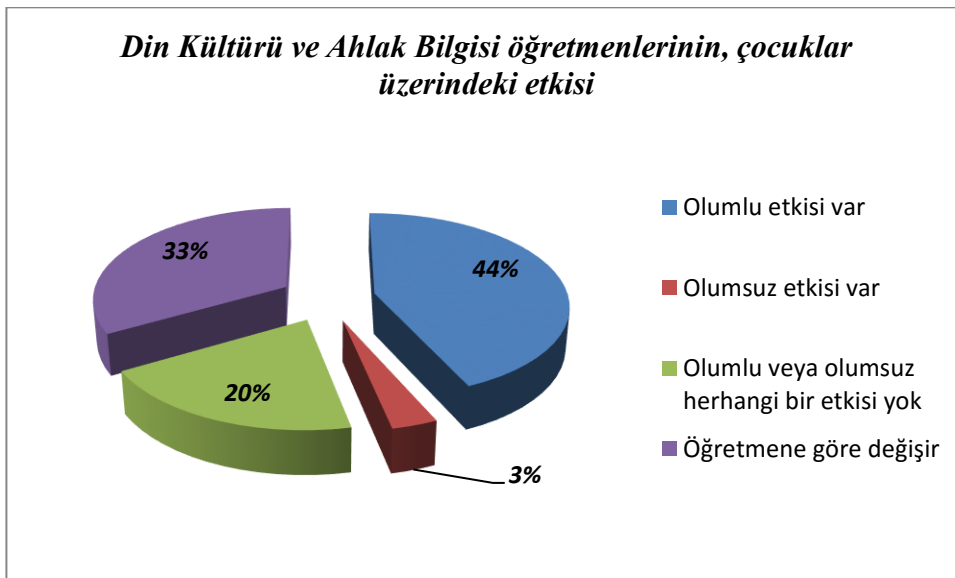
³³³ Nevzat Aşıkoğlu, “DKAB Öğretim Programlarının Uygulanmasında Öğretmenin Rolü ve Mevcut Durumla İlgili Bir Değerlendirme”, **Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi** içinde. Recep Kaymakcan vd. (Ed.), İstanbul: Dem Yayınları, 2011, s. 484; Süleyman Akyürek, “DKAB Öğretmenlerinin Eğitim-Öğretim Yeterliklerine İlişkin Algısı”, **Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi** içinde. Recep Kaymakcan vd. (Ed.), İstanbul: Dem Yayınları, 2011, s. 491.

³³⁴ Topçu, s. 65; Parladr, s. 131.

³³⁵ Meliha Köse ve Ebru Demir, “Öğretmenlerin Rol Modelliği Hakkında Öğrenci Görüşleri”, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, Cilt. 4, Sayı. 1, (2014), ss. 08-18.

öğretmenlerinin sorumluluğu bir kat daha artmaktadır. DKAB öğretmenleri her bakımdan olduğu gibi öncelikle kişilik ve karakter bakımından da iyi bir eğitimci; örnek bir Müslüman olmak durumundadır. Öğrencilerin, kimlik ve kişiliğini sevdiği öğretmenlerinin derslerini de sevdiğini dikkate aldığı DKAB öğretmenlerinin, öğrencilerin dini ve dinî değerleri benimseyip benimsememesinde önemli rol oynadığı unutulmamalıdır. Bu nedenle DKAB öğretmenlerinin her şeyden önce öğrencilerine karşı sevgi ve şefkatle yaklaşan iyi birer rol model olmaları büyük önem arz etmektedir.³³⁶

Katılımcılarımızın bir kısmının bir önceki sorumuzun cevabında DKAB dersinin etkili olmasında öğretmenin etkisine dikkat çektiği görülmüştü. Katılımcıların bireyin dini ve dinî değerleri benimsemesinde önemli rol sahibi olan DKAB öğretmenlerinin etkileri konusunda ne düşündüklerini daha net anlayabilmek amacıyla kendilerine müstakil olarak “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin çocuğunuz/çocuklarınız üzerindeki etkisi hakkında ne düşünüyorsunuz? Herhangi bir etkisi var mı? Olumlu, olumsuz açıklar mısınız?*” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %44’ü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin çocukları üzerinde olumlu etkisi olduğunu; %33’ü bunun öğretmene göre değiştiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %20’si Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin çocukları üzerinde olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığını belirtirken; 1 katılımcı ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenin çocuğu üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir.

Grafik 22: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin, Çocuklar Üzerindeki Etkisi

³³⁶ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 30-37.

Katılımcıların tamamına yakını (%87) öğretmenin rol model olması, mesleğini severek yerine getirmesi, öğrencilere karşı şefkatli, merhametli, hoşgörülü kısaca öğrenciler tarafından sevilen bir öğretmen olması durumunda etkili olabileceğini aksi takdirde öğretmenin öğrenciler üzerinde herhangi bir etkisinin olmayacağına, olsa da bu etkinin olumsuz olacağına dikkat çekmişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şöyledir:

“Her iki türlü de olabiliyor. Olumlu da olabiliyor, olumsuz da olabiliyor. Şimdi bu öğretmenden öğretmene değişir. Din dersi öğretmeni eline bir kitap almış oradan çocuklara şuradan şuraya kadar yazın diyor, derse bir ruh katamıyorsa bir etkisi olmaz. Öğretmenin rol model olması lazım, öğretmenin burada gerçekten bir şeyi dava edinmesi lazım. Öğretmenin bunu dava şuuru ile yapması gerekiyor. Ben 40 dakikalık dersimi doldurayım diyen kişi derse ve öğrenciye bir şey katamaz. Öğretmen lisan-ı hâl ile öğrencilere örnek olmalı. Bu şekilde çocuklara etkili olur.

Şimdi ben motor dersi öğretmeniyim, İmam-hatiplerde, başka okullarda değerler eğitimi altında gönüllü olarak derslere gidiyorum. Ben okula kapıdan girdiğim zaman çocuklar paçalarına sarılıyorlar, hocam, bugün bizim dersimize mi gireceksiniz diye. Şimdi diğer öğretmenler de şaşırıyor, bu adam bunlara ne veriyor ki, ne anlatıyor ki? Çocuklar buna hücum ediyor, diyorlar. Şimdi bizim o gittiğimiz okullardan bir beklentimiz, hiçbir bir maddi beklentimiz yok, hatta cebimizden harcıyoruz, arabanın yakıtı vs. yani biz oraya bir şey için, Allah rızası için gidiyoruz, gençliğimize ne verebiliriz, ne katabiliriz, nasıl faydalı olabiliriz, bunu gaye edinmişiz. Bu gaye olunca, hedef Allah rızası olunca öğrencinin sana bakışı farklı oluyor. Şimdi öğretmenin etki etmesi böyle bir şey, öğretmen bunu bir dava şuuru ile yaparsa, ben milletimin insanını güzel yetiştireyim, gençliğe faydalı olayım bunları gaye edindiyse bu öğretmen tesir ediyor. Ama yok, ben 40 dakikalık dersimi doldurayım da çocuk din dersi mi aldım başka bir ders mi aldım diye düşünüyorsa o öğretmen maalesef bir şey katamıyor.

Kısaca öğretmen hem donanımlı olacak, kendisi doğru kaynaklardan beslenmiş olacak, hem de öğretmende dava şuuru olacak, mesleğini bu şuur ile yapacak ki etkili olabilsin. Bir de lisan-ı kalden ziyade lisan-ı hâl etkilidir. Öğretmen kendi söylediklerini yaşıyorsa dinî emir ve yasaklara kendi öncelikle dikkat ediyorsa, hâl ve davranışlarında bunu gösteriyorsa, her boş vaktinde elinde bir Kur'an, bir hadis kitabı, bir tefsir kitabı, ne bileyim bir kitap varsa ve çocukları öğretmeni sürekli böyle görüyorsa bu öğretmen, çocuklar üzerinde daha etkili olur. Bu şuurda öğretmenlerimizin olması gerekiyor.” (A17)

“DKAB öğretmenleri çocuklar tarafından sevilmişse etkili olabilmektedirler. Bu konuda bütün branş öğretmenlerinin durumunun aynı olduğunu söyleyebiliriz. Nasıl ki

çocuklar öğretmeni sevince dersini de seviyorsa, DKAB dersi için de durum aynıdır, hatta daha önemlidir.” (A2)

“Tabi ki, az önce söylediğimiz şeyler de bu sorunun cevabı içerisine giriyor. Din öğretmenlerinin bu manada donanımlı olması, bu işin örnekliğini hakikaten iyi yapabilmeleri gerekir. Öğretmek aslında sadece bilgi aktarmak değil, o bilgiyi aktarırken o bilginin yaşanabilirliğini çocuğa gösterebilmeli öğretmen. Siz dinî bilgi veriyorsanız, çocuk onu üzerinizde görmeli. Bu anne-baba için de geçerli. İlkokulda örneğin idolü, en çok muhatap olduğu, sevdiği kişi de öğretmeni, onu severse ondan etkilenmesi daha kolay olur.” (A5)

Bir önceki sorumuzda çocuğu üzerinde din dersinin olumsuz etkisini öğretmene bağlayan katılımcımız (A6), bu sorumuza cevaben de öğretmenin önemini iki farklı öğretmen tipi üzerinden açıklamaya devam etmiştir:

“Öğretmene bağlı diyorum, kesinlikle öğretmene bağlı. Geçen seneki (DKAB öğretmeni) acayip güzeldi, muhteşemdi ... Hanım. Bu seneki mesela keşke din dersi olmasa diyorum. Öğretmen çok korkunç!

Ama önceki öğretmen muhteşemdi. ... Hanım keşke diyorum bütün öğretmenler ... Hanım gibi olsalar. Eğlenceli. Geçen seneki öğretmenden memnunduk bu senekinden hayır. Geçen sene % 500 memnunduk ama bu sene tam tersi. İşte ben bu öğretmeni istemem. Mesela bir çocuk sormuş, belki okulda dini öğrenecek ve ılımlı şeyler hissetmeye başlayacak.

-Öğretmenim yarım gün oruç tutulur mu?

-Öğretmen, olur mu öyle şey, yarım gün oruç olur mu? Demiş.

Böyle mi denilir şimdi? Ya da evladım sen tut, yavaş yavaş alırsın. Allah senin kalbini biliyor, bak denersin demek lazım? Peygamber Efendimiz bile buna sıcak bakmışken, biz kimiz ki böyle konuşuyoruz, değil mi? İşte ben bu öğretmeni istemem. Onun yüzünden de okulda din eğitimini istemem. Ama geçen seneki öğretmenimiz, onun yüzünden okulda din eğitimini isterim. Öğretmen tek başına çok önemli bir etkendir.”

Diğer taraftan DKAB öğretmenlerinin çocukları üzerinde olumlu etkisinden söz eden katılımcılardan bazılarının ifadeleri şöyledir:

“Olumlu etkileri var. İki çocuğum da din dersi öğretmenlerini seviyor. Kızım daha çok seviyor hepsini sever; ama din dersini daha çok seviyor. Okula gideceğim, öğretmeni değiştirsinler, diyorum. Aman anne! Yapma, falan diyor. Öğretmenlerinden olumlu etkileniyorlar.” (A21)

“Olumlu, çok olumlu, severek, hani bir din eğitimi görür, çocuk soğur, yapar, öyle değil, çok isteyerek geldi. Ama bunda öğretmenin payı büyük, okullarda din dersi olmalı mı? Evet, olmalı, fakat okullara alelade öğretmenler gönderilmemeli. Bu işin uzmanı, çocukları

eğitebilecek, çocuklara bu dini sevdirebilecek, çeşitli etkinliklerle dinimizi öğretebilecek öğretmenler olmalı.” (A4)

“Pozitif, ben her iki din hocasından da memnunum, yapıcı çocuğu çok zorlamayan, anlayışlı, dinî değerleri nasıl olması gerektiğini iyice anlatan, bunları kendinde gösteren; ama zorlamayan kişiler. Son zamanlardaki din hocalarını biraz daha iyi gördüm ya da bize düşenler öyle, memnunum.” (A10)

DKAB öğretmenlerinin çocukları üzerinde olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığını ifade eden katılımcılarımızdan bazılarının cevapları ise şöyledir:

“Yani çok olumlu olduğunu düşünmüyorum. Şöyle ki; ben öğretmenlerimizden bir iki yardım istedim, kızım Arapça öğrenmek istiyordu. Geri dönüş olmadı, göremedim. Artı bir şeyler istedim, olmadı. Kur’an dersi istedim, bir yönlendirme istedim, herhangi bir destek göremedim.” (A20)

“İlkokulda zaten sınıf öğretmeniydi, 5. sınıfta almaya başlayınca din öğretmeni Müdür Bey idi; ama herhangi bir etkisi olduğunu sanmıyorum. Yaşantısına bir etkisi yok.” (A23)

“Hayır. Öğretmen çok etkili değil. Öğretmenler değişebiliyor. Hep aynı kişi gelmiyor; ama ben yeterli görmüyorum.” (A30)

Katılımcıların ifadeleri genel olarak değerlendirildiğinde, DKAB öğretmenlerinin çocuklar üzerinde istenilen düzeyde etkili olamadığı, çocukların kimlik ve kişilikleri, dinî duygu ve düşünceleri üzerinde beklenen etkiyi oluşturamadıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda Millî Eğitim Bakanlığı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerini yetiştiren İlahiyat Fakülteleri başta olmak üzere konu ile ilgili kurum ve kuruluşların öğretmen yetiştirme düzeni üzerinde çalışmalar yapması gerekmektedir. DKAB öğretmeni adaylarının örnek bir karakter ve kişilik sahibi olabilmelerine katkı sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır. Tüm bu sayılanların gerçekleştirilebilmesi için öncelikle DKAB öğretmenleri yetiştiren kurumların öğretim kadrosu ihtiyaçlara göre geliştirilmeli, söz konusu kurumlarda hem eğitim hem de ilahiyat alanında yeterli ve nitelikli öğretim elemanları istihdam edilmelidir. Aynı zamanda konunun paydaşları ve alanın uzmanları ile bir araya gelerek, DKAB öğretmeni yetiştiren programların gelişen şartlara, ihtiyaçlara göre ve belirlenen hedefleri gerçekleştirmeye yönelik, güncellenip geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapmalıdırlar.

Ayrıca güncel DKAB programları, söz konusu programların felsefesi, güncel öğretim yaklaşımları, etkili iletişim, sınıf yönetimi, ölçme ve değerlendirme, sınıf içi yapılabilecek farklı etkinlikler, materyal hazırlama, modern eğitim araç ve gereçlerini kullanma vb. konulara

yönelik öğretmenlerin tamamına yönelik belli periyotlarla hizmet içi seminerler düzenlenmeli ve öğretmenler güncel gelişmeler hakkında bilgilendirilmelidir.³³⁷

3.3.4. Ebeveynlerin, Okulda Verilen Din Öğretimi/Eğitiminden Beklentileri ve Bu Beklentilerin Karşılanma Durumu

Okuldaki din eğitim/öğretimine dair katılımcılarımıza son olarak “Okulda verilen din öğretimi/eğitiminden beklentileriniz nelerdir? Bu beklentileriniz ne ölçüde karşılanıyor?” sorusu yöneltilmiştir. Sorumuzun; “Okulda verilen din öğretimi/eğitiminden beklentileriniz nelerdir?” kısmına katılımcıların büyük kısmı (%87) öncelikle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin çocuklara söz, hâl, tutum ve davranışlarıyla iyi bir rol model olmasını bekledikleri yönünde cevap vermişlerdir. Bazı katılımcılar, okuldaki din eğitiminin, çocuklarının ahlaki yönüne katkı sağlamasını beklediklerini söylerken, bazıları da çocuklarına öncelikle Allah’ın varlığı, birliği, cennet, cehennem, ahiret vb. inanç konularında destek sağlamasını istediklerini ifade etmişlerdir. Geri kalan bir kısım katılımcı ise okulda verilen din eğitiminin çocuklarına ibadetlerin nasıl yapıldığını öğretmesi ve çocuklara ibadet alışkanlığının kazandırması gerektiğini belirtmişlerdir.

Katılımcılarımızdan (A6), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin diğer derslerden farklı olduğunu dolayısıyla bu dersin öğretmenin bu farklılığının bilincinde olarak tutum ve davranışlarında son derece dikkatli olması gerektiğini belirtmiştir:

“Şöyle söyleyeyim. Katı olmasınlar, baskıcı zorlayıcı olmasınlar, yumuşaklık ve esneklik olmalı, bunlar çocuk, yaşlarını düşünmeli. Bir kere Allah katında bile izin verilen yaşlar varsa, yani kim oluyorsun sen demeli insan kendine, biraz çekinmeli Allah katında, bu senin mesleğin; ama sen çok ciddi bir iş yapıyorsun. Yani dediğim gibi yine İngilizce, Türkçe, Müzik bilmem ne öğretmiyorsun. Dolayısıyla önce ben korkarım, çekinirim, yanlış yapmaktan. Başkasını yanlış etkilemekten çekinirim. Din derslerinde zorlayıcı, kötü hikâyeler, hurafe bilgiler anlatılmamalıdır.”

DKAB öğretmenin rol model olmasını beklediklerini söyleyen katılımcılardan bazılarının cevapları şöyledir:

³³⁷ Ahmet Koç, “Din Kültür ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Yeterlikleri”, **Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi**, Recep Kaymakcan vd. (Ed.), İstanbul: Dem Yayınları, 2011, s. 550; Işıkdöğün, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Mezunu Öğretmenlerin Yeterlikleri*, s. 220; Mücahit Arpacı, “İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Yeterlikleri: İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), s. 153; Işıl Yazıcı, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri Yeterlikleri (İstanbul İli Örneği Üzerinde Bir Alan Araştırması)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), s. 246; Safınaz Asrı, “Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Yeterlikleri (Göller Bölgesi Örneği)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), s. 190.

“Şimdi zaten açıkçası örnek olunmalı. Ben ona çok inanan bir insanım. Rol modelin de çok iyi seçilmesi lazım. Çocukların, öğretmenlerinin eğitimlerinden, giyiminden, konuşmasından, hâl ve hareketlerinden, davranışlarından çok etkilendiklerini düşünüyorum.” (A1)

“Rol model, birebir iletişim ile rol model olması lazım. Bu çok önemli, çok daha etkili oluyor. Önemli olan çocuğu meraka sevk edecek şekilde rol model olması. Resmîyetin dışında öğrencilerle iletişim kuracak öğretmenler olmalı. Onların yaşına uygun hareket edecek, rol model olacak.” (A18)

DKAB öğretmenin donanımlı olmasını beklediklerini söyleyen katılımcılarımız ise şu ifadeleri kullanmışlardır:

“Evet dediğim gibi bunu çok önemsiyorum. Devlet, kaliteli ve doğru bir eğitim vermesi lazım. Bu mutlak lazımdır. Mutlaka olmalıdır. Doğru ve donanımlı öğretmenler tarafından verilmelidir.” (A3)

“Okuldaki din eğitimini düşündüğümüz zaman doğru bir program, donanımlı bir öğretmen ve sağlam kaynak. Öyle yüzeysel bir eğitim verilmemeli. Çünkü oradan aldığı her şey hayata yansiyacak.” (A5)

(A9), okulda verilen din eğitiminden öncelikli beklentisinin çocukların ahlaklı bireyler olmalarına katkı sağlaması olduğunu belirtmiştir:

“Çocuklara bir kere, daha önce dediğim gibi ahlak kazandırılmalı. Ahlakla birlikte düzgün bir insan olunuyor. Sonra da çok geniş çaplı düşünmüyorum ben bu konuda. Sadece Efendimizin hayatını onlara aşılasalar. Neler yapmış, nasıl yaşamış vb. böylelikle çocuklar, hem ahlaklı alacaklar, hem dürüstlüğü alacaklar, hem de çok büyük bir şey almış olacaklar.”

Din eğitiminde kullanılacak etkili metotlardan biri de örnek olay incelemesi yöntemidir.³³⁸ Bu sebeple eğitimciler, özellikle çocukların dinî eğitiminde model olması bakımından peygamberlerin örnek yaşamları ve kıssalarından faydalanmaları gerekmektedir.³³⁹ Katılımcılardan (A19) çocukların ahlaklı bir birey olabilmeleri için din derslerinin, peygamberlerin, sahabe ve diğer İslam büyüklerinin hayatlarından yaşanmış örneklerle desteklenerek işlenmesini talep etmektedir:

“Sahabe hayatlarından örneklerle anlatılmalı mesela, öğrencilerin kendi aralarında yaşadıkları problemlere peygamberlerin, sahabelerin hayatlarından örnekler vererek çözüm getirmelerini anlatmalılar. Böylelikle çocukların ahlaklı bir birey olmaları sağlanmalıdır.”

³³⁸ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013, s. 232-258.

³³⁹ Ramazan Gürel, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz. İbrahim*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013, s. 78.

Ahlak beklentisi öne çıkan bir diğer katılımcı (A12), okuldaki din eğitiminin hoşgörülü, muhatabına değer veren ehil öğretmenler tarafından baskısız bir şekilde yapılması gerektiğini şöyle vurgulamıştır:

“Ahlak, en önemlisi ahlak. Ayrıca ehil insanlar ve hoşgörülü insanlar tarafından verilmelidir. Öğretmenler karşısındakine saygı gösterebilir, baskı ile öğretmesinler.”

(A13) de okulda verilen din eğitiminden çocukların söz, tutum ve davranışlarında olumlu değişimler meydana getirmesi, böylelikle onların ahlaklı bireyler olmalarına katkı sağlaması yönündeki beklentisini şöyle ifade etmiştir:

“Şekilden daha çok sosyal boyuta bakarım. Yalan söylememeli, dürüst, doğru bir insan olmalı, insanlara sevecen bakmalı, dinin sosyal hayat boyutuna önem verilmelidir.”

(A10) verdiği cevapta diğer katılımcılardan farklı olarak diğer dinlere saygının da öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir:

“Sade, çok zorlamayan, diğer dinlere de saygılı, çocuklara maneviyatın gerekliliği vb. konuların öğretilmesi lazım.”

Katılımcılardan (A14), okuldaki din eğitiminin çocukları inanç alanında sorgulamaya teşvik edecek, kafalarına takılan soruları rahatlıkla sorabilecekleri, tartışabilecekleri bir şekilde yapılmasını beklediğini şöyle izah etmektedir; *“Çocuk, soru-cevap şeklinde kafasındaki bütün sorulara hocasından doyurucu şekilde cevap almalıdır. Mesela biz hep şöyle büyütüldük; ‘Allah nerde?’ dediğinde sus çarpılırsın, ‘Allah kim?’ dediğimde sus çarpılırsın, yani çarpılıp soramam. Allah’ı sorgulayamam, soru işareti ile hep bastırıldık. Ama ben bunu çok sonra anladım. Bastırılmış duygularım ile beraber Allah’a inandım. O hâlde iman etmişim diyorum. Ama tanıdıkça, çözdükçe Allah’ı daha fazla sevdim. Benim çocuğum da din eğitimi alırken direkt Allah’ı çok iyi tanıyarak ilkökul çağlarında ve tanıyıp huzuruna geçip ibadet edip dua edip tekrar günlük hayatına devam ettiğini düşünün. Bence bu şekilde olmalı, soru-cevap şeklinde olmalı. Doyurucu olmalı, hiçbir şekilde bastırılmamalı, din öğretmenleri, çocuklara, dersini hem sevdirecek hem de tüm sorularına cevap verecek. Böyle düşünmemelisin demeyecek çocuğa, çocuğun her düşüncesine açık olmalı, doyurucu da cevaplar vermelidir.”*

(A17) de (A14) gibi öncelikle inanç alanıyla ilgili beklentileri olduğunu söylemektedir: *“Çocuklarımıza evvela Allah’ın ve ahiretin varlığı iyice anlatılmalı, önce bunlar çocuğun âleminde yer etmeli. Çocuk Allah’ı, ahireti bilirse o zaman okuldaki eşyaya da, çevreye de, anne-babasına da öğretmenine de davranışı farklı olur yani. O din dersini alan çocuk, topluma ve çevresine faydalı bir insan olmalıyım şuuruна sahip olmalı. Beni yaratan kim? Beni niye yarattı? Beni yaratan Rabbime karşı vazifelerimi yerine getirebiliyor muyum demeli. İnsan keline baktığı zaman niçin yaratıldığının farkına varması lazım. Çocuğa verdiğimiz din*

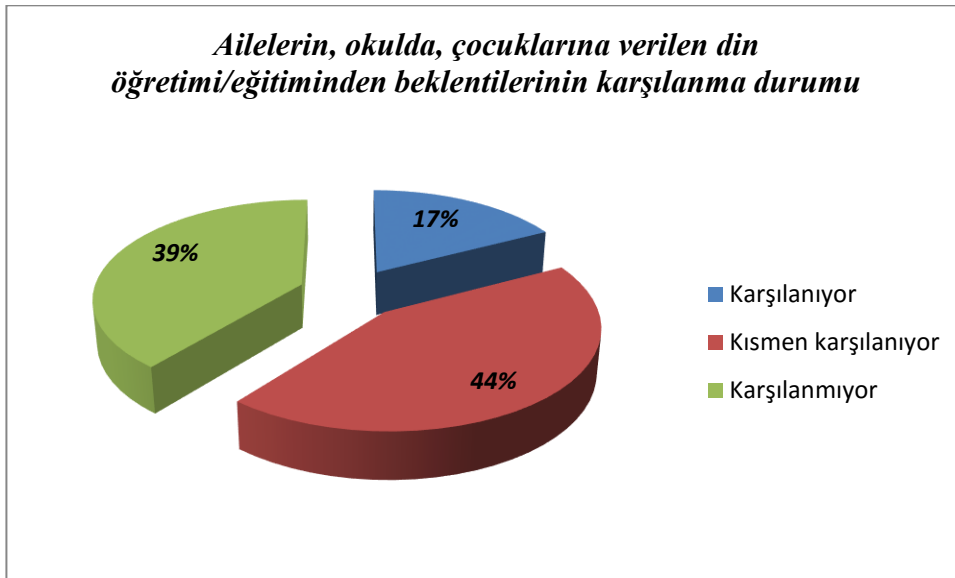
eğitiminin sonunda çocuk bunu görmesi lazım. Dünyaya gönderilme hikmetinin farkına varması lazım. Yoksa kuru kuruya imanın şartı nedir, İslam'ın şartı nedir ve bunun gibi yalnızca teorik bilgilerin anlatılması çocuğa bir şey katmaz. Yani çocuğu harekete geçirebilecek onu şuurlu bir birey hâline getirebilecek bir din dersi olması lazım.”

Katılımcılarımızdan (A20) ile (A29) ise; okullarda verilecek din eğitiminde inanç, ibadet ve ahlak konularının bir bütün hâlinde ele alınmasını beklediklerini şu cümlelerle ifade etmişlerdir:

“Okulda verilen eğitimin hepsini bir paket olarak düşünmemiz lazım aslında. Ahlak çok önemli, artı ibadetlerimiz var, farzlarımız var. Bunları, çocuklar bilmeli, helali-haramı her şeyi bilmeli. Bunlar, okulda bütün olarak anlatıldığı zaman çocuklar için daha faydalı olur.” (A20)

“Okuldan temel olarak asgari müşterekleri alması gerekiyor. Asgari müşterekler nedir; abdest almasını öğrenmek, namaz kılmasını bilsin, sahura kalkmayı, iftarı, kimseye muhtaç kalmadan bir ibadeti yerine getirmeyi öğrensın, kendi kendine öğrenebileceği bilgi donanımına sahip olabilmeyi, ondan sonra Müslüman ahlakına sahip bir birey olmak vb. bu donanımların kazandırılması lazım.” (A29)

Sorumuzun “*Bu beklentileriniz ne ölçüde karşılanıyor?*” şeklindeki ikinci kısmına cevaben katılımcılarımızın %44’ü okuldaki din öğretimi/eğitiminin beklentilerini karşılamadığını, %39’u kısmen karşıladığını söylerken, sadece %17’si okulda verilen din eğitiminin beklentilerini karşıladığını ifade etmiştir.

Grafik 23: Ailelerin, Okulda Çocuklarına Verilen Din Öğretimi/Eğitiminden Beklentilerinin Karşılama Durumu

Okulda verilen din öğretimi/egitiminin beklentilerini “kısmen karşıladığını” belirten katılımcılardan bazılarının cevapları şöyledir:

“Beklentilerimizin tam olarak karşılandığını söylemek mümkün değil maalesef. Teorik bilgi eksikliğini telafi ettiğini ve surelerin ezberlenmesini sağladığını söyleyebiliriz; ancak dersin işleniş şekli sebebiyle çocuklarda davranış değişikliği yaptığını ve ibadetleri yerine getirme isteği uyandırdığını görmüyoruz. Dolayısıyla çocuklar sınavdan geçmek için dinî bilgileri öğrenir durumdadırlar.” (A2)

“Çok büyük ölçüde karşılanmıyor. Haftada bir-iki saat din dersi var zaten. Dinî konularda verilen eğitim yetersiz gibi geliyor bana.” (A8)

Okulda, verilen din öğretimi/egitiminin beklentilerini karşıladığını ifade eden bazı katılımcıların da dikkat etmemeleri, beklentilerinin küçük olması nedeniyle bu yönde cevap verdikleri anlaşılmaktadır:

“Kişisel olarak çok fazla beklentim yok, beklentim küçük olduğu için beklentilerimin karşılandığını düşünüyorum. Ben çocuğu, okula gönderdiğimde çocuğun, okulda âlim, hafız gibi birisi çıkmasını beklemiyorum. Abdest almasını bilsin yeter, namaz kılmasını bilsin yeter. Dolayısıyla zaten okulda bunu sağlıyorlar.” (A29)

“Şuan çok fazla dikkat etmedim; ama epeyce bilgileri var genel anlamda karşılanıyor.” (A21)

Diğer taraftan okulda verilen din öğretimi/egitiminin beklentilerini karşılamadığı yönünde görüş bildiren katılımcıların genellikle bu görüşlerini “Hiç karşılamıyor, Asla karşılamıyor, Kesinlikle hayır” vb. kesin olumsuzluk bildiren ifadelerle teyit ettikleri görülmektedir:

“Ne kadar karşılar, bir kere verilen din eğitimi ile benim çocuğuma namaz alışkanlığı kazandıramadılar o yok, iman boyutunda tamam diyelim, o hem benden hem okuldan aldığıyla beraber, ama tesettür konusunda bir bayanın İslam’da tesettürlü olmasını gerektiğini, bunun farz olduğunu, kesinlikle ve kesinlikle okulda küçük yaşta öğretilmeli. Namazı kazandıramamış, tesettürü kazandıramamış, yani benim devletim benim çocuğuma eğitim olarak bunu verememiş, veriyorum demiş; ama verememiş. Ben de dâhilim buna. Belki bunlar diyeceksiniz ki çok büyük istekler, hani senin çocuğun namaz kılmıyorsa din eğitimi ile ne alakası var. Okuldaki din eğitimi benim çocuğuma namaz alışkanlığını okuldaki mescit ile beraber, kurulan mescit ile beraber, din öğretmenleri ile beraber tesettürü, namazı, ne bileyim gerektirdiği her şeyi orada kazandırabileceğini düşünüyorum ben.” (A14)

“Bence şu anda karşılanmıyor. Türkiye’nin nüfusuna baktığımızda ahlaki değerler git gide düşüyor. Ahlak yönünden, saygı yönünden azalma var. Dua ve surelerin öğretilmesini isteriz.” (A25)

“Pek verimli değil. Ders olarak veriyorlar öyle kalıyor.” (A26)

Yukarıda yer verdiğimiz cevaplar ışığında araştırmamıza katılan ebeveynlerin okulda verilen din eğitiminin başta ahlak alanında olmak üzere çocuklarını iman ve ibadet konusunda destekleyecek mahiyette olmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcılar okulda verilen din eğitiminin doğru, pedagojik esaslara ve çocukların gelişim düzeylerine uygun ve sağlam kaynaklara dayanan sahipsiz bir din öğretimi/eğitimi olmasını belediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılarımızın çoğu haklı olarak öğretmen faktörüne dikkat çekmiş, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin donanımlı, saygılı, merhametli, hoşgörülü çocuklara doğru ve sağlıklı bir din eğitimi verebilecek yetkinlikte ve hepsinden de önemlisi çocuklarına rol model olacak vasıfları haiz olmaları gerektiğini özellikle vurgulamışlardır.

Bu soruda asıl üzerinde durmamız gereken husus ise katılımcılarımızın çoğunun okuldaki din öğretimi/eğitiminin beklentilerini karşılamadığı yönünde cevap vermesidir. Katılımcılar, okulda verilen din eğitiminin çocuklarında inanç, ibadet ve ahlak bakımından istenilen düzeyde değişim ve dönüşümü sağlamadığını düşünmekte ve okulda çocuklarına daha etkili bir din öğretimi/eğitimi verilmesini talep etmektedirler. Bu durumda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin idealist, donanımlı, fedakâr ve çocuklara dersini ve dersin temsil ettiği değerleri sevdirecek donanımda ve yetkinlikte öğretmenler olarak yetişmelerine yönelik çalışmalara yoğunluk verilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin daha etkili ve kalıcı olabilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

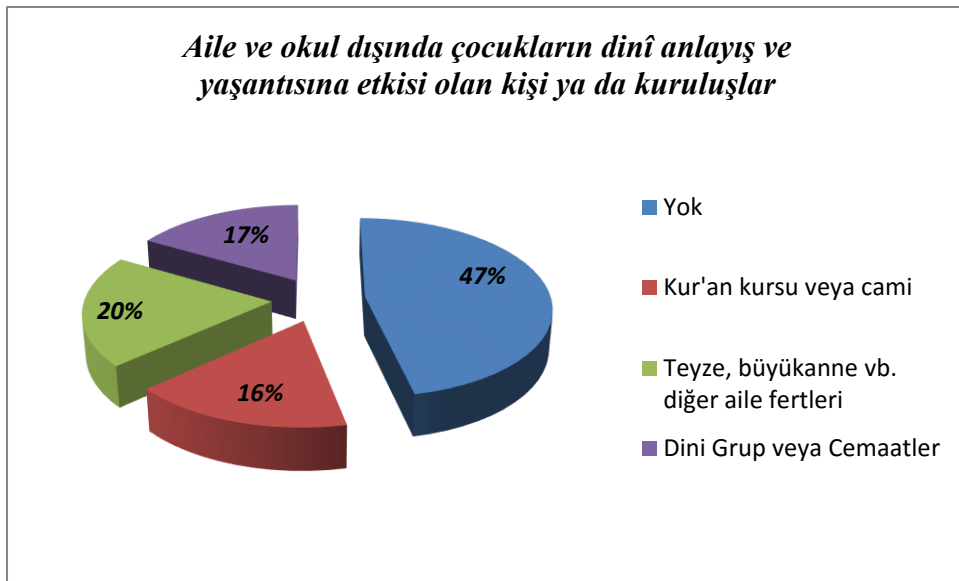
Öte yandan okulda verilen din öğretiminden toplumun bütün kesimlerinin beklentisini karşılamamanın güçlüğü ortadadır. DKAB derslerini yetersiz gören ailelerin beklentilerinin karşılanmasında 2012 yılından itibaren *Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dinî Bilgiler* adıyla okul programlarında yer alan seçmeli din derslerinden istifade edilebilir. Söz konusu aileler, Kur’an kursu, cami vb. yaygın din eğitimi kurumlarından da destek alabilirler.

3.4. Katılımcıların Din Eğitimi Açısından Aile ve Okul Dışındaki Çevreye Dair Görüşleri

3.4.1. Ebeveynler ve Okul Dışında Çocukların Dinî Anlayış ve Yaşantısına Etkisi Bulunan Kişi ve Kurumlar

Bireyin dinî anlayış ve yaşantısına ebeveyni ve okul dışında amca, dayı, teyze, hala, nine, dede vb. yakın akrabaların yanı sıra camiler, kurslar, sivil toplum örgütleri, cemaatler, tarikatlar vb. yapılar da etki edebilmektedir. Araştırmamıza katılan ebeveynlerin çocuklarının dinî anlayış ve yaşantısına kendileri ve okul dışında etki eden herhangi bir kişi ya da kurumun olup olmadığını, şayet varsa bu etkilenmenin sebebinin nedenlerini ortaya koymak amacıyla kendilerine; “Aile ve okul dışında çocuğunuzun/çocuklarınızın dinî anlayış ve yaşantısına etkisi olduğunu düşündüğünüz, bu noktada destek aldığınız kişi/kişiler, kurum vb. var mı? Bu etkilenmenin sebebi/sebepleri nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %47’si kendileri ve okul dışında çocuklarının dinî yaşantısına etkisi olan ve bu konuda destek aldıkları herhangi bir kişi ya da kuruluşun olmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %53’ü ise çocuklarının dinî yaşantısına etkisi olan ve bu noktada destek aldıkları kişi, kurum veya kuruluşların bulunduğunu belirtmişlerdir. Söz konusu katılımcıların %16’sı Kur’an kursu ve camilerin etkisinden; %20’si büyükanne-büyükbaba, teyze vb. akrabaların destek ve etkilerinden söz etmiştir. Katılımcılarımızın %17’si ise dinî grup, cemaat vb. oluşumların çocuklarının dinî anlayış ve yaşantılarına etkisi olduğunu ve bu konuda böyle oluşumlardan destek aldıklarını ifade etmişlerdir.

Grafik 24: Aile ve Okul Dışında Çocukların Dinî Anlayış ve Yaşantısına Etkisi Olan Kişi ya da Kuruluşlar

Katılımcıların yaklaşık yarısı (%47) çocuklarının dinî anlayış ve yaşantısı konusunda kendileri ve okul dışında herhangi bir kişi ya da kuruluştan destek almadıklarını ifade etmişlerdir. Sözü edilen katılımcıların büyük çoğunluğu bu soruya “Yok”, “Hayır” vb. kesin olumsuzluk bildiren kısa ifadelerle cevap vermişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şöyledir:

“Pek müsaade etmiyorum ona, çocukları uzak tutuyorum. Devlet kanalı ile din eğitimi yapılmadıkça, başka kurum ve kuruluşlara çocuklarımı emanet edemem.” (A10)

“Başka hiçbir yeri görmüyor, o yüzden yok, diyorum. Mesela aile var, okul var, onun dışında başka bir yer yok. Komşularla bile sohbetimiz yok, çocuğun dışarıda bir arkadaşı yok. Apartmanda bile komşu ile sohbet etmediği için yok. Çocuğu görüştüğümüz birisi yok.” (A15)

Çocuklarının din eğitimi konusunda kendilerini ve okulu yetersiz gören bir grup katılımcımızın tercihi ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü faaliyetler olup yine devlet eliyle yapılan din eğitimidir. Bu katılımcılardan ikisinin cevapları şöyledir:

“Okullarda bu eksikliği gördüğüm için yazları kurs bulup cami vb. gibi yerlere gönderiyorum. Etkisi oluyor, sûreleri öğrendi, Kur'an okumayı öğrendi, paylaşmayı öğrendi, sosyal bakımdan etkisi oluyor.” (A23)

“Kurslara götürüyorum çocuğumu. Diyanetin kurslarına götürüyorum. Çünkü kendimi yetersiz hissediyorum ve ihtiyaca binaen götürüyorum.” (A30)

Öte yandan katılımcılarımızın %17'sinin çocuklarının din eğitiminde cemaatlerden destek aldığını ifade ettiği görülmektedir. Bu katılımcılarımızdan (A17), tercih ettiği cemaatin çocukları üzerindeki etkisini şu cümlelerle izah etmiştir:

“İşte biz, dediğim gibi ... Külliyyatı okuyoruz. Bu kitapların okunduğu; sohbetlerin yapıldığı cemaat ortamları var. Çocuklarımız oralara gittiğinde kendilerinde sükûnet hâli görüyoruz, daha bir ciddiyet hâli görüyoruz. Orada gördüğü insanlardan, o dersi manen alıyorlar. Bu ortamlar, çocuklarımız üzerinde çok etkili oluyor. Olumlu etkileri oluyor. Hal ve hareketlerinin olumlu yönde değiştiğini görüyoruz.”

Benzer bir şekilde (A6) da Mevlana, Yunus vb. büyüklerin ve günümüzde yaşayan “Allah dostu” olarak nitelendirilen kişilerin çocuklarının dinî yaşantılarına etkisi konusunda şunları söylemiştir:

“Allah dostlarının hayatını, biz mesela Mevlana, Yunus vesaire biliyoruz. Mesela çocukları Konya'ya Mevlana'ya götürmüşüzdür. Şu anda hayattan göçmüş olanların etkisi daha çok. Ama hayatta olup da Allah dostu olarak gördüğüm o mübarek zat bizim için çok etkili. Çünkü sevgi, merhamet akıyor, bu çok önemli bir şey. Kişi korktuğundan kaçır; sevdiğine koşar, bitti. Mesela ben, çocuklarım küçükken şöyle yapardım. Hadi bugün duanı yap bakalım,

Allah sana bugün ne gönderecek. Yastıklarının altına çikolata koyardım. Geçen gün çocuklarım: ‘Anne sen bize oyun oynuyordun’ dediler. Ben de: ‘Allah beni vesile yapıyordu, senin duan yine kabul oluyordu’ dedim. Her şey böyle sevgi, şükür, hediye çok önemli çocuk için.’”

(A2) ise ibadeti sevme konusunda grup çalışmalarının etkili olduğunu ve bu çalışmaların çocukları üzerinde öğretmenlerden daha etkili olduğunu iddia etmektedir:

“Her ikisi (çocuklar) de Kur’an-ı Kerim’i okul öncesi eğitim kurumunda öğrendi, anne olarak destek verdim ve devam ettirmelerine yardımcı oldum. Ancak konunun ciddiyeti açısından eve haftada bir hoca çağırarak destek aldığımız olduğu gibi; yaz kursları ile de takviye etmeye çalıştık. Çocuklar, evde anne-baba ile Kur’an okumayı çok tercih etmedikleri için dışardan destek alma ihtiyacı hissettik. Evde kendimiz de okutmakla beraber sürekliliğinin olmaması ve gayr-ı ciddi tavırların ortaya çıkması nedeniyle dışarıdan destek almaya ihtiyaç hissediyoruz. İbadetleri sevme hususunda da grup çalışmalarının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Sevmeleri ve disiplin kazanmaları için arkadaş ortamında, çeşitli ortamlarda bulunmalarını sağlamaya çalışıyoruz. Doğal ortamda, kendiliğinden olan öğrenmeler daha etkili olmaktadır. Ders ve ödev olmadan birlikte yaşarken öğrenilen şeyler daha kalıcı olmaktadır. Çocuk, sevdiği kişilerden ve eğlendiği ortamlardan daha çok etkilenmektedir.”

Katılımcılarımızın çoğunluğunun verdiği cevaplardan 15 Temmuz FETÖ Darbe Girişimi sonrası toplumda cemaat, tarikat vb. yapılara karşı olumsuz bir algı oluştuğunu, insanların bu tür yapılardan kaçındıklarını söylememiz mümkündür. Konu ile ilgili yapılan birtakım araştırmalar da çalışmamızda elde ettiğimiz bu sonucu desteklemektedir.³⁴⁰ 15 Temmuz öncesi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2014 yılında gerçekleştirmiş olduğu araştırmada yer alan, “*Dinî Grup veya Cemaatlerin Maddi ve Manevi Olarak Desteklenmelidir*” sorusuna katılımcıların %40,2’si katılıyorum, %23,4’ü ise kısmen katılıyorum cevabını vermiştir.³⁴¹ Buna göre toplumun yaklaşık %63,6’sı dinî grup ve cemaatlerin maddi ve manevi olarak desteklenmesi taraftarıdır. Söz konusu araştırmada, “*Dinî Grup veya Cemaatler Yararlı Mıdır*” sorusuna katılımcıların %50,5’i katılıyorum, %19,0’ı kısmen katılıyorum şeklinde cevap vermişlerdir.³⁴² Bu verilere göre ise toplumun yaklaşık %70’i dinî grup veya cemaatlerin yararlı olduğuna inanmaktadır. Aynı çalışmada, “*Dinî Grup ve Cemaatler Yasaklanmalı Mıdır?*” sorusuna katılımcıların %63,1’i katılmıyorum şeklinde cevap vererek sözü edilen yapıların

³⁴⁰ Nebi Miş vd., **15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması**, İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2016, s. 57; Melek Alpar, “Sonuçları İtibarıyla 15 Temmuz Darbesi”, **Turkish Studies**, Cilt. 12, Sayı. 16, (2017), ss. 53-64.

³⁴¹ Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, s. 228.

³⁴² Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, s. 219.

yasaklanmasına karşı çıkmışlardır.³⁴³ Ayrıca araştırmadaki, “*Dinî Nitelikli Konuların En Çok Danışıldığı Yerler*” sorusuna, araştırmaya katılanların %11,3’ü “*Dinî Grup Cemaat Mensuplarına*” şeklinde cevap vermiştir.³⁴⁴ Bu araştırma öncesi Akşit ve arkadaşlarının yapmış oldukları araştırmada, katılımcıların %28’i, “*Dinsel Bilgileri Nereden Öğrendikleri*” sorusuna içinde buldukları cemaatten cevabını vermişlerdir.³⁴⁵ Katılımcılarımızın %17’sinin vermiş olduğu cevaplardan hareketle toplumumuzda dinî grup ve cemaatlere verilen desteğin belli bir ölçüde devam ettiğini söylememiz mümkündür.

Toplumda varlık gösteren dinî ya da gayri dinî her türlü yapı ve oluşumun olumlu yönlerinin yanı sıra olumsuz yönlerinin de olması imkân dâhilindedir. İslam tarihi boyunca birçok farklı cemaat, tarikat vb. yapılar doğmuş ve varlıklarını idame ettirmişlerdir. Bunlardan dinin temel kaynakları olan Kur’an ve Sünneti temele alanlar varlıklarını sürdürüp, insanlara ve topluma faydalı olurken; dinin temel kaynaklarını esas almayan batıl oluşumlar ise insanlara ve topluma zarar vererek tarih sahnesinden silinmişlerdir. Günümüzde de tarihi süreçte olduğu gibi birçok farklı dinî oluşum göze çarpmaktadır. Bunlardan bazılarının siyasete alet olmaları veya edilmeleri, itibar ve mali güçlerini esas amaçları dışında kullanmaları ya da insanların dinî duygularını çeşitli yollarla istismar etmeleri gibi olumsuz tarafları bulunmaktadır. Bu tür zararlı oluşumların gelişmesine fırsat vermemek adına sağlıklı bir denetim sistemi üzerinde çalışıp yürürlüğe sokmak gerekmektedir. Kanaatimizce, bu tür yapılara toptan ret ya da toptan kabul edici mutlak bir bakış açısı ile yaklaşmaktan ziyade bu tür yapıların dinin temel kaynaklarına, sosyal ve beşeri yapıya uygun ve topluma faydalı olanlarının varlıklarını sürdürmelerine imkân verilmelidir.

3.4.2. Çocukların İnternet/Sosyal Medya Kullanma Durumu ve Dinî İçerikli Sitelere İlgisi

Günümüzde özellikle de çocuk ve ergenlerde internet, sosyal medya kullanımı gün geçtikçe artmaktadır.³⁴⁶ Öyle ki modern dünyada yeni bir bağımlılık türü olarak teknoloji ya da “internet bağımlılığı” konuşulmaya başlanmıştır. Ülkemizde teknoloji bağımlılığı problemi, daha ziyade çocuk ve gençlerde görülmektedir. Saatlerce bilgisayar, telefon, tablet, internet kullanımı bireylerde fiziksel, psikolojik, sosyal, bilişsel problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim saatlerce internette zaman geçiren hatta internet başında uyumadan günler geçirip ölen gençler olduğu bilinmektedir.³⁴⁷ Bu hususta lise öğrencileri ile yapılan bir

³⁴³ Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, s. 226.

³⁴⁴ Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, s. 139.

³⁴⁵ Akşit ve diğerleri, s. 515.

³⁴⁶ Bkz. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779>

³⁴⁷ Hasan Bozkurt ve diğerleri, “İnternet Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme”, *Journal Of Contemporary Medicine*, Cilt. 6, Sayı. 3, (2016), s. 244.

araştırmada, öğrencilerin yaklaşık yarısı günde dört saatten fazla telefon kullandıklarını ifade etmişlerdir. Söz konusu araştırmada, akıllı telefon kullanım süresi ile bağımlılık arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin akıllı telefon bağımlılığı ve yalnızlık düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Akıllı telefon kullanımı tespit edilen gençlerde yalnızlık oranının daha fazla olduğu belirlenmiştir.³⁴⁸ Yine günümüzde dijital oyun bağımlılığının, başta çocuklar ve ergenler olmak üzere toplumun hemen her kesiminde yaygınlaştığı gözlenmektedir.³⁴⁹ Zamanının büyük kısmını denetimsiz ve kontrolsüz bir şekilde bilgisayar oyunları ile geçiren çocuklarda, fiziksel problemler, davranış bozuklukları, okul fobisi, sosyal fobi gibi birtakım psikolojik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yaşanan söz konusu sorunlar da çocukları yalnızlığa iterek onları sosyal çevreden uzaklaştırmaktadır. Bunun yanında bilgisayar oyunlarının kontrolsüz bir şekilde uzun süre oynanması; aşırı sinirli olma hâli, şiddete meyilli olma, hareketsizlikten kaynaklanan sağlık problemleri, ders başarısının düşmesi, günlük hayattan kendini soyutlama, görme kaybı, monotonlaşma ve zihinsel gelişimdeki eksiklikler vb. sorunlara da neden olabilmektedir.³⁵⁰

Sosyalleşme ihtiyacının daha da önem kazandığı ergenlik döneminde, bu ihtiyacın günümüzde yüz yüze iletişim yerine daha çok sanal ortamda; telefon, tablet, bilgisayar vb. araçlarla sağlanmaya başlaması ergen üzerinde olumsuz etkiler meydana getiren bir başka nedendir.³⁵¹ Yapılan bir araştırmada, mobil telefon kullanım oranı yüksek olan lise öğrencilerinin sosyal kaygı düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür. Söz konusu araştırmada, ergenlerin mobil telefon kullanım önceliklerinde ilk sırayı sosyal paylaşım sitelerinin aldığı ve mobil telefonu sık kullanan bireylerin, sosyal açıdan uyumsuz, sinirli, pasif, kendine güveni olmayan, obsesif ve antisosyal özellikler taşıdığı belirlenmiştir.³⁵² Bir başka araştırmada ise ergenlerin interneti en çok “eğlenmek/vakit geçirmek” amacıyla kullandığı, ergenlerin dörtte üçünün internette oyun oynadığı, problemlili internet kullanımının dikkate değer seviyede olduğu tespit edilmiştir.³⁵³ Gardner ve Davis de yaptıkları araştırmada ergenlerin büyük çoğunluğunun yoğun bir şekilde teknoloji bağımlısı olduklarını ve ergenlerin neredeyse

³⁴⁸ Özlem Çakır ve Ebru Oğuz, “Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişki”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt. 13, Sayı. 1, (2017), s. 426.

³⁴⁹ Emrullah Yiğit ve Selim Günüş, “Dijital Oyun Bağımlılığında Aile Yapılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **3. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi**, İstanbul: 2016, ss.185-197.

³⁵⁰ Mustafa Öncel ve Ahmet Tekin, “Ortaokul Öğrencilerinin Bilgisayar Oyun Bağımlılığı ve Yalnızlık Durumlarının İncelenmesi”, **İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 2 Sayı. 4, (2015), ss.7-14; Ramazan İnci ve Mehmet Sağlam, “Teknoloji Bağımlılığının Çocukları Fiziksel Gelişimine Etkisine İlişkin Ebeveyn Farkındalığının Belirlenmesi”, **3. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi**, İstanbul: 2016, ss. 197-205.

³⁵¹ Gül Yılmaz ve diğerleri, “Ergenlerde Mobil Telefon Bağımlılığı İle Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, **Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying**, Cilt. 2, Sayı. 2, (2015), s. 24

³⁵² Gül Yılmaz ve diğerleri, s. 32-36.

³⁵³ Aykut Günlü ve Aydoğan Aykut Ceyhan, “Ergenlerde İnternet ve Problemlili İnternet Kullanım Davranışının İncelenmesi”, **The Turkish Journal On Addictions**, Cilt. 4, Sayı. 1, (Bahar 2017), s.95.

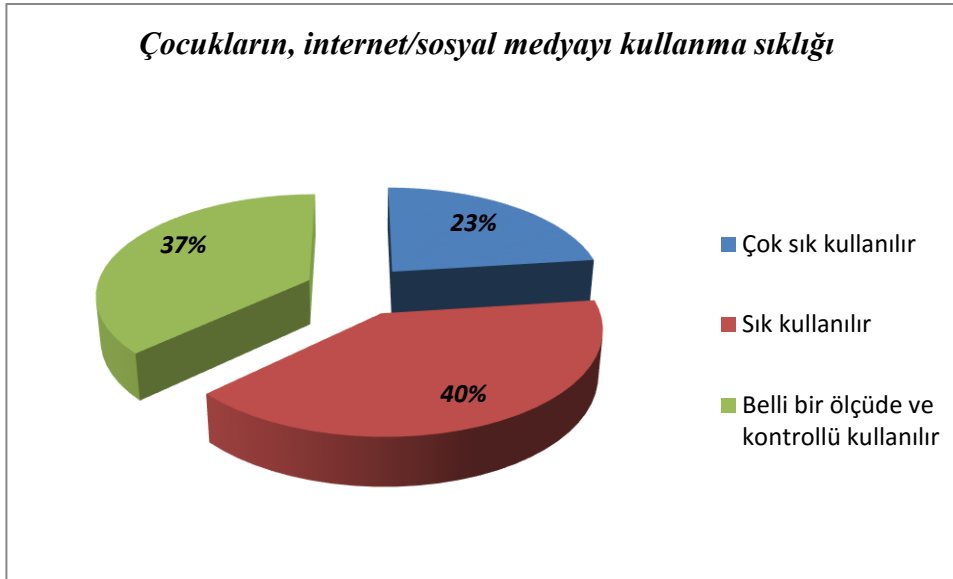
Facebook, Twitter, Youtube, Instagram vb. sosyal ağlardan uzak bir yaşam düşünemediklerini, vakitlerinin büyük bir kısmını sosyal iletişim ağlarında geçirdiklerini tespit etmişlerdir.³⁵⁴ Bahsedilen sosyal medya araçları, çocuk ve gençleri aile ortamlarından, arkadaş gruplarından ayırmakta ve onları yalnızlaştırmakta, uygunsuz arkadaşlıklar, dolandırıcılık vb. kötü alışkanlıklar edinmelerine neden olabilmektedir. Aynı zamanda çevresindeki insanları ihmal etme, çalışmaya az zaman ayırma, zamanı iyi yönetememe, akademik başarısızlık, psikolojik sorunlar, dinî ve ahlaki pek çok probleme de sebebiyet verebilmektedir.³⁵⁵

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin çocuklarının interneti, sosyal medya araçlarını ne sıklıkla ve hangi amaçlarla kullandıklarını, dinî içerikli siteleri takip edip etmediklerini tespit etmek ve internet, sosyal medya, televizyon ve diğer basın-yayın araçlarının, çocukların dinî yaşantısına etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla kendilerine şu soru sorulmuştur: *“Çocuğunuz/çocuklarınız internete/sosyal medyaya ne sıklıkla ve hangi amaçlarla giriyor? Dinî içerikli takip ettiği site/siteler var mı? İnternet, sosyal medya, TV ve diğer basın-yayın araçlarının çocuğunuzun/çocuklarınızın dinî yaşantısına etkisi var mı? Varsa çocuğunuzun/çocuklarınızın dinî duygu ve davranışlarını olumlu, olumsuz hangi yönde etkilemektedir?”*

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %23’ü çocuklarının, internet/sosyal medyayı çok sık kullandıklarını; %40’ı çocuklarının, internet/sosyal medyayı sık kullandıklarını; %37’si ise çocuklarının, internet/sosyal medyayı, belli bir ölçüde ve kontrollü kullandıklarını ifade etmişlerdir.

³⁵⁴ Howard Gardner ve Katie Davis, **App Kuşağı**. Ümit Şensoy (çev.), İstanbul: Optimist Yayınları, 2014, s. 19.

³⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Yeliz Kuşay, “Sosyal Medya Ortamı Olarak Facebook’un Çekiciliği ve Ergenlerde Bağımlılık Düzeyi”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013); Aylin Tutgun-Ünal, “Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015); Kenan İli, “Sosyal Medya Ortamı Ve Araçlarının Öğrenci Davranışlarına Etkisi (Gazi Çiftliği Anadolu Lisesi Örneği)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013); Kadir Korkut, “Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Yoluyla Geliştirdiği Tutumlar (Sakarya/Kaynarca Örneği)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2016); Güllü Aslan, “Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarına Yönelik Bir İnceleme”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017); Osman Zorbaz, “Lise Öğrencilerinin Problemleri İnternet Kullanımının Sosyal Kaygı ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013); Betül Ü. Kanburoğlu, “Popüler Kültür-Din Eğitimi İlişkisi İmam Hatip Liseleri Örneği”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

Grafik 25: Çocukların, İnternet/Sosyal Medyayı Kullanma Sıklığı

Araştırmamıza katılan ebeveynlerden, elde edilen veriler dikkate alındığında, internet/sosyal medya vb. iletişim araçlarının, çocuklar tarafından sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Zira internet/sosyal medya vb. iletişim araçlarının, çocukları tarafından çok sık veya sık kullanıldığını ifade eden katılımcıların toplam katılımcılara oranı %63'tür. Söz konusu katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

“Artık şartelini tutamıyoruz. Sosyal medyayı sık kullanıyorlar. Çok sık kullanıyorlar.”
(A25)

“İnternet sürekli elimizin altındadır. Telefonda, bilgisayarda, sürekli kullanıyorlar. Evde 4 kişi; 2 laptop, bir tablet ve 3 telefon sürekli elimizin altında. Kısıtlamamız yok.” (A30)

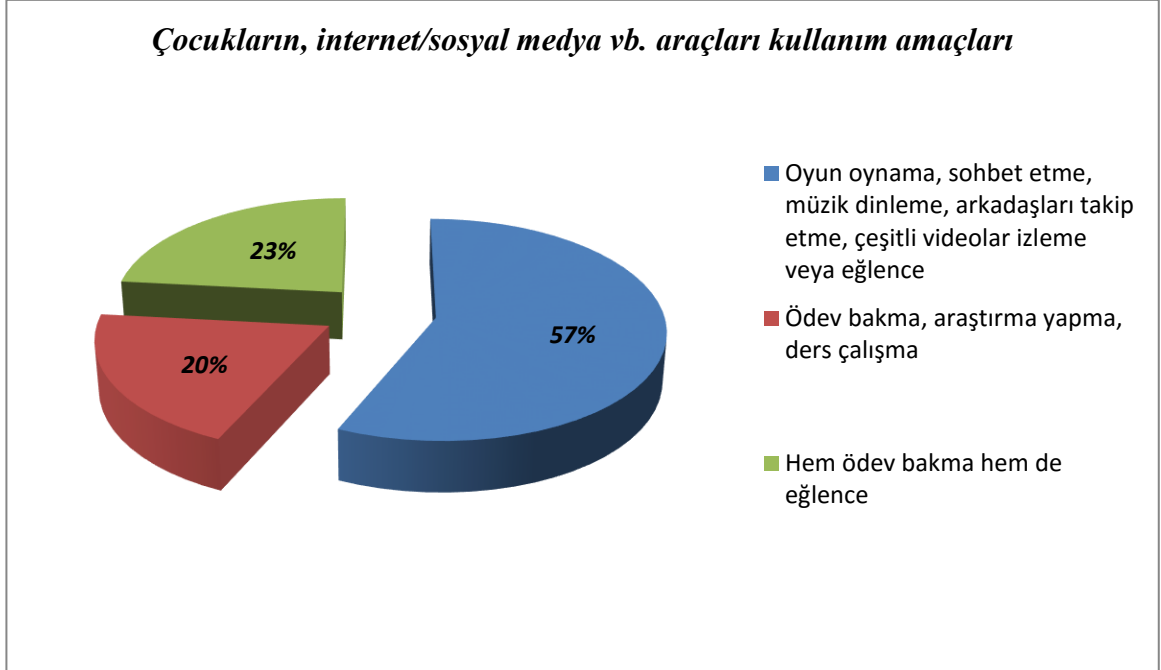
“Genelde çok yoğun sosyal medya kullanırlar. Oyun ve eğlence amaçlı kullanır.” (A27)

Çocuklarının, internet/sosyal medya vb. araçları belli bir ölçüde ve kontrollü kullandıklarını belirten ebeveynlerden bazılarının görüşleri ise şöyledir:

“Bizim evimizin tekelinde olan bir durumu söyleyeyim. Bizim evimizde internet kullanımı serbest değildir. Bizim evimizde internet kullanımı belirli bir amaç doğrultusunda yapılır. En önemli nokta şudur: Bizim evde bilgisayar kendi odasında değil, herkesin bulunduğu odada durur. Ortak kullanım alanında bulunur ve beraber bakarız. Oyun oynayabilir; ama bunun da belirli bir sınırı var, günde 15 dakikayı geçmemek kaydı ile.” (A29)

“İşte bu sıkıntımız. Güncel sıkıntı, telefonlar vs. insanların birçok değerini yavaş yavaş alıyor elinden, yani aile içerisinden bile iletişimi kopartıyor. O yüzden biz belli bir ölçüde kullanıyoruz, doğru kelime bu, bakın yasak değil, ölçülü kullanmak. Hafta içerisinde zaten ödevleri ile meşgul, hafta sonunda belli ölçülerle kullanır.” (A5)

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %57'si çocuklarının, internet, sosyal medya vb. araçları daha çok oyun oynama, müzik dinleme, çeşitli videolar izleme veya eğlence amaçlı kullandıklarını; %23'ü hem ödev hem de eğlence amaçlı kullandıklarını; %20'si ise daha çok ödev, araştırma yapma vb. amaçlarla kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Grafik 26: Çocukların, İnternet/Sosyal Medya vb. Araçları Kullanım Amaçları

Çocuklarının, internet, sosyal medya vb. araçları daha çok oyun oynama, müzik dinleme, çeşitli videolar izleme veya eğlence amaçlı kullandıklarını ifade eden katılımcılardan bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Çocuklar hep oyun amaçlı kullanıyorlar. Oyunu, tabletin şarjı bitince bırakıyorlar.”
(A16)

“Video seyretmek ve müzik dinlemek için internete giriyorlar.” (A2)

“Genelde çok yoğun sosyal medya kullanırlar. Oyun ve eğlence amaçlı kullanır.” (A27)

Çocuklarının internet, sosyal medya vb. araçları hem ödev hem de eğlence amaçlı kullandıklarını belirten ebeveynlerden bazılarının görüşleri şöyledir:

“Ödev amacıyla da kullandığı var, özellikle ödevlerden vakti kalınca eğlence amaçlı, oyun amaçlı da kullanır.” (A5)

“Oğlum çok fazla kızım az; ama oğlum internette çok oyun oynuyor, bazen araştırma yapıyor, elektronik aletleri araştırıyor, bazen okulda duyduklarını araştırıyor.” (A21)

“Oğlum daha çok oyun oynuyor; ama araştırmalar da yapıyor. Kızım daha çok dini konular araştırır.” (A26)

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin sadece %20'si, çocuklarının internet, sosyal medya vb. iletişim araçlarını daha çok ödev, araştırma yapma vb. amaçlarla kullandıklarını ifade etmişlerdir. Söz konusu ebeveynlerden bazılarının ifadeleri şu şekildedir:

“Teknoloji, elektriktir, kablodur, onlara yatkın, o tür sitelere bakıyor.” (A15)

“Kimyasal deneyler izler. Oyun vesairesi yoktur, oğlumun da kızımın da, vermem zaten.”(A19)

“Bizimkiler sadece ders araştırmaya amaçlı kullanıyorlar. İnternet açık, böyle ellerinde olmuyor. O mübarek dediğim zatın sohbetlerini internette açıyoruz.” (A6)

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin %77'si çocuklarının dinî içerikli herhangi bir siteyi takip etmediklerini söylerken %23'ü çocuklarının ara sıra da olsa dinî içerikli sitelere baktıklarını ifade etmiştir

Grafik 27: Çocukların, Dinî İçerikli Takip Ettiği Site/Siteler

Katılımcıların çoğunluğu bu soruya; *“Hayır, Yok, Dinî içerikli takip ettiği site yok.”* vb. kesinlik bildiren kısa cümlelerle cevap vermişlerdir. Söz konusu cevaplardan bazıları şunlardır:

“Dinî içerikli takip ettikleri herhangi bir site bulunmamaktadır.” (A2)

“Dinî içerikli takip ettiği bir site yok.” (A23)

Ara sıra da olsa çocuklarının bazı dinî siteleri takip ettiklerini söyleyen katılımcılarımızdan bazılarının ifadeleri ise şöyledir:

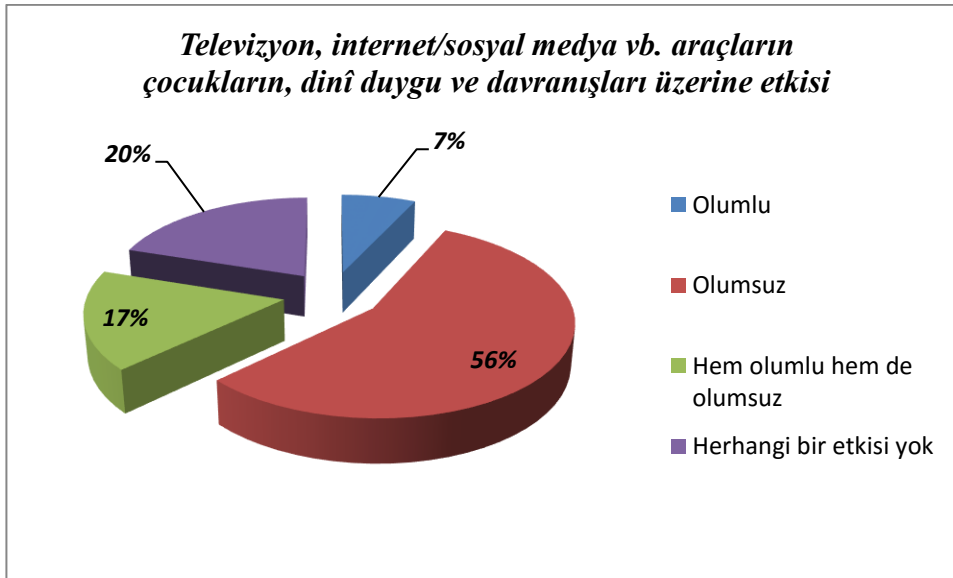
“Sorularla İslamiyet diye bir site var, nadir de olsa kullanıyoruz.” (A17)

“Evet, var, o zatı (sohbetlerini dinledikleri kişi) 24 saat dinlememiz gerekir bence. Çünkü o an bir, rahmet alıyorsunuz; iki, doğru düşünmeyi kazanıyorsunuz. Bir de

küçüklüklerinden beri tasavvuf müziği ile ilahileri çok sever, her müziği de değil, tasavvuf müziğini sever. Mesela hasta olduğunda bana ilahi açar mısın diyor.” (A6)

“Dinî içerikli siteleri kullanır. Birçok siteyi kullanır. Bilişimci olduğum için takip ettiğimde Diyanetin sitelerini kullandığını görüyorum.” (A27)

Yukarıda sormuş olduğumuz sorunun devamında katılımcılara: *“İnternet, sosyal medya, TV ve diğer basın-yayın araçlarının çocuğunuzun/çocuklarınızın dinî yaşantısına etkisi var mı? Varsa çocuğunuzun/çocuklarınızın dinî duygu ve davranışlarını olumlu, olumsuz hangi yönde etkilemektedir?”* sorusu yöneltilmiştir. Araştırmamıza katılanların %56’sı televizyon, internet/sosyal medya vb. araçların çocuklarının dinî duygu ve davranışları üzerine olumsuz etkisinin olduğunu; katılımcıların %20’si herhangi bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %17’si, televizyon, internet/sosyal medya vb. araçların çocukların dinî duygu ve davranışları üzerine hem olumlu hem de olumsuz etkisinin olduğunu belirtirken; %7’si ise, söz konusu araçların, çocukların dinî duygu ve davranışlarını olumlu etkilediğini belirtmişlerdir.

Grafik 28.: Televizyon, İnternet/Sosyal Medya vb. Araçların Çocukların, Dinî Duygu Ve Davranışları Üzerine Etkisi

Televizyon, internet/sosyal medya vb. araçların çocukların dinî duygu ve davranışları üzerine olumsuz etkisinin daha fazla olduğunu söyleyen katılımcılarımızın verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

“Kesinlikle televizyon ve sosyal medya çocukların eğitimi, zihinsel gelişimi olsun her alanda çok büyük etkisi var. Olumsuz daha fazla, olumlu ve olumsuzu yüzdeye vurursak neredeyse benim gördüğüm olumsuz %90-95’lerde. Mesela evlilik dışı ilişki, televizyon programlarında ve magazin programlarında o kadar çok işleniyor ki yarın benim çocuklarım

evlilik dışı bir ilişki yaşar mı diye artık korkar hâle geldim. Edep, hayâ bunlar neredeyse kalktı. İzleye izleye bu algı normalleşiyor, birlikte yaşamak, aile kavramı ortadan yok oluyor. Çok normal bende yapabilirim, algısı oluşuyor. Üniversitedeki kızlı erkekli iki arkadaşın bir evde yaşaması artık çok normalmiş gibi gösteriliyor. Basın yayını neslimiz üzerinde değerler yok ediliyor.” (A14)

“Tamamen olumsuz etkileri var; hiç olumlu etkileri yok.” (A28)

“Oradan bilgi öğrenip de yaşantıya etkisi %5 civarlarındadır. Ama olumsuz yönde etkileri %95’tir. Genel manada olumsuz etkileri çoktur. Çocuklar ellerinden telefonu bırakamaz hâle gelmişler. Çok kötü olumsuz etkileri var. Aslında doğru kullanıldığında güzel bir nimet. Her şey elinizin altında. Siz ondan her türlü şeye ulaşabiliyorsunuz. Fakat müspet bir şeyin altında bile müstehcen reklamlar var. Sizi oraya çekiyor. Bataklık gibi bir şey.” (A17)

“Olumlu etkileri yok. Olumsuz etkileri çok. Ahlaki boyutta saygı çerçevesinde olumsuz; çünkü hep topluma özendirilen giyim kuşam tarzı, kişilerin birbirleri ile ilişkileri, olumsuz olan bütün durumlar hep normalmiş gibi gösteriliyor.” (A8)

Televizyon, internet/sosyal medya vb. araçların çocukların dinî duygu ve davranışları üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkisi olduğu yönündeki görüşlerden bazıları ise şunlardır:

“Bence hem olumlu hem olumsuz etkileniyor. Orda o sitelerin veya sosyal medyadaki kişilerin dinî yorumlamaları etkili oluyor.” (A12)

“Olumlu veya olumsuz olarak tam ortadayım. Sayfaya giriyor olumlu bir site ama olumsuz içerikler de karşına çıkıyor. Kafasında soru işareti oluyor.” (A16)

Televizyon, internet/sosyal medya vb. araçların çocukların dinî duygu ve davranışları üzerine olumlu etkisinin olduğunu söyleyen az sayıda katılımcıdan (A5) bu etkinin olabildiğini kontrollü kullanma şartına bağlamıştır:

“Var, tabii ki, yani şimdi iki şekilde de olabilir. Benim çocuğumda ben olumlu etkisini görüyorum. Neden? Çünkü belli bir ölçüde diyorum ya. Bizim de icabında okulun da kendi yönlendirmeleri sosyal medyayı veya interneti biraz daha doğru, bilinçli sadece eğlence yönüyle değil de biraz daha bir şeyler kazanma yönüyle kullanır. Bunu da takip etmeye çalışıyoruz. Kısaca şunu diyebilirim şuan için çok olumsuz bir etkisini görmüyorum.”

(A3)’ün ise Allah dostu olarak tanımladığı bir zatın sohbetlerini ailece internet üzerinden takip etmeleri nedeniyle, olumlu bir etkiden söz ettiği anlaşılmaktadır:

“Evet, var, o zati 24 saat dinlememiz gerekir bence. Çünkü o an, bir, rahmet alıyorsunuz, iki, doğru düşünmeyi kazanıyorsunuz. Olumlu etkisi oluyor bunların tabii.”

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin çocuklarının, internet ve sosyal medya araçlarını ne sıklıkla ve hangi amaçla kullandıklarını belirlemek ve internet, sosyal medya, televizyon ve diğer basın-yayın araçlarının çocukların dinî yaşantısı üzerinde olumlu veya olumsuz etkisinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla katılımcılara sormuş olduğumuz soruya, katılımcıların büyük çoğunluğu çocuklarının interneti, sosyal medyayı sıklıkla ve daha çok da oyun oynama, video izleme, arkadaşlarını takip etme, eğlence vb. amaçlarla kullandıklarını belirtmişlerdir. Az sayıda katılımcı ise çocuklarının internet ve sosyal medyayı ödev yapma, araştırma ve inceleme amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir. Yine katılımcılardan bazısının, kısmen de olsa söz konusu medya araçlarının çocukları üzerine olumlu etkisi olduğunu belirtmelerine karşılık; katılımcıların büyük çoğunluğu internet, sosyal medya ve diğer basın-yayın araçlarının olumsuz etkisine dikkat çekerek sözü edilen araçların, çocuklarının dinî yaşantısı üzerine olumlu etkisinin olmadığını bilakis çocuklarının bu araçlardan olumsuz yönde etkilendiklerini ifade etmişlerdir.

İnternet, sosyal medya ve diğer basın-yayın araçlarının olumsuz etkilerinden korunmak için bilinçli bir mücadele sürdürme gereği ortadadır. Öncelikle anne-babalar, sosyal medya araçları hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olmalıdırlar. Ebeveynler, çocuklara sosyal medya araçları hakkında genel bir bilgi vererek bu araçların olumlu-olumsuz etkileri hakkında çocuklar bilgilendirilmelidirler. Ayrıca aile fertleri bir araya gelerek sosyal medya kullanımı ve kullanım süresi hakkında ortak kararlar almalı ve alınan kararlara uyulmalıdır. Sözü edilen iletişim araçlarının salon veya oturma odası gibi evin ortak kullanım alanlarına konulmalı ve belli bir denetim altında kullanılmalıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere konu ile ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ile ilgili sivil toplum örgütlerinin, günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş bulunan internet ve diğer sosyal medya araçlarında çocuk ve gençlerin ahlaki, insani ve dinî yönden gelişimlerine katkı sağlayacak nitelikli program ve etkinlikler hazırlamaları ve insanları bu konularda bilinçlendirmeleri gerekmektedir.

Ayrıca çocukları ve gençleri akıllı telefon, tablet, internet vb. araçların zararlarından uzak tutmak ve korumak üzere çocuk ve ergenlerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda sportif, sosyal ve kültürel faaliyetleri de artırmak aynı zamanda çocuk ve ergenleri bu tür faaliyetlere yönlendirmek gerekir. Bu konuda Gençlik ve Spor Bakanlığı başta olmak üzere konu ile ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile STK'ler daha etkili ve kapsamlı çalışmalar yürütmelidirler.

Neticede başta çocuklar ve gençler olmak üzere neredeyse toplumun bütün kesimlerini etkisi altına almış bulunan internet, sosyal medya ve diğer basın-yayın araçlarının kullanımı artık neredeyse kaçınılmazdır. Burada bu vasıtalarla bütünle kaçınmak elbette mümkün

değildir. Zira bunların günlük hayatı kolaylaştıran birçok faydaları da bulunmaktadır. Esas olan bu çift tarafı keskin bıçak gibi olan araçlardan doğru bir şekilde yararlanmak ve zararlarından kaçınmaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Bu araştırmada bireylerin dinî yaşantılarında en etkili kurum olduğu araştırmalarca tespit edilmiş olan ailenin etkisi konusunda ailelerin ne düşündüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ebeveynlerle birebir görüşülmüş, din eğitimi konusunda kendilerini yeterli görüp görmedikleri, yetersiz gördükleri konuların neler olduğu, eksik yönlerini telafi etmek amacıyla bir şey yapıp yapmadıkları, okuldaki din öğretimi/eğitimi hakkındaki görüş ve beklentileri, devlet tarafından gerçekleştirilmeyen din eğitimi ve öğretimine nasıl baktıkları, çocuklarının din eğitiminde etkili gördükleri kurum ve kişiler ayrıntılı bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin tamamı, çocuklarına din eğitimi verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Araştırma kapsamında yapılan mülakatlarda aileler, hayatın gerçekliği olan dine, bireyin kayıtsız kalmasının mümkün olamayacağını; dinin, insanın yaratılış gayesini ve hayatın anlamını bulmasına katkı sağladığını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların %30'u din eğitiminin bireyin temel haklarından biri olduğundan hareketle, insanın inandığı din hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini belirtmişlerdir. Anne-babaların, çocuklarına din eğitimi vermeleri gerektiğini ifade eden katılımcılara göre, bireyin bilerek doğru tercih yapması için din eğitimi alması lazımdır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%66) din eğitiminin, toplumda ahlaklı bireylerin yetişmesine katkı sağlayacağını düşünmektedirler. Temel eğitimin ailede alındığını ve hayatın kalan kısmının ailede alınan bu eğitim üzerine bina edildiğini düşünen katılımcılar din eğitiminin de ilk olarak erken yaşlardan itibaren ailede, başta anne-baba olmak üzere aile bireyleri tarafından verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların %47'si din eğitiminin öncelikle anne-baba tarafından verilmesi gerektiğini, %30'u ise din eğitiminin ailede verilmeye başlanması gerektiğini daha sonra da bu eğitimin okulda ve diğer eğitim kurumlarında uzman kişiler tarafından desteklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu iki veri bize katılımcıların %77'sinin çocuklara, din eğitiminin öncelikle ailede verilmesi gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Araştırmamıza katılan bir kısım katılımcı (%23) ise her ailenin, çocuğuna din eğitimi verme konusunda yeterli donanıma sahip olamayacağı gerekçesi ile din eğitiminin bu alanda yeterli donanıma sahip uzman kişiler tarafından verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Katılımcıların önemli bir kısmı (%60) çocuklarının dinle ilgili sordukları soruları cevaplamakta yeterli olmadıklarını ifade ederken, %23'ü kısmen yeterli olduklarını belirtmiş,

az sayıda katılımcı (%17) ise çocuklarının dinle ilgili sorularını cevaplamada kendilerini yeterli gördüklerini ifade etmiştir.

Çocuklarının dinle ilgili sorularına cevap veremedikleri durumlarda bir kısım katılımcılar (%40), uzman görüşüne ya da bu konuda bilgili herhangi birine başvurduklarını belirtmişler; bir kısım katılımcılar (%30) da kitap, dergi, internet vb. kaynaklardan araştırma yaparak cevaplayamadıkları soruları yanıtlamaya çalıştıklarını söylemişlerdir. Bazı katılımcılar (%30) ise çocuklarının, din ile ilgili sormuş oldukları sorulara cevap veremedikleri takdirde çocuklarını, öğretmenlerine, hocalara veya bu konuda bilgi sahibi olan birine yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların %77'si din eğitiminin öncelikle aileler tarafından verilmesi gerektiğini savunurken aynı zamanda aileleri din eğitimi verme konusunda yetersiz görmektedirler. Bu sonuç, ebeveynleri din eğitimi konusunda donanımlı hâle getirecek faaliyetlerin, ailelere din eğitimi konusunda destek olacak kursların, seminerlerin hatta aile din eğitimi okullarının ilgili kamu kurum kuruluşları başta olmak üzere sivil toplum örgütleri tarafından daha etkili ve yaygın bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin büyük kısmı (%79), çocuklarının, günlük yaşamlarında ve dinî yaşantılarında anne-babaları başta olmak üzere aile fertlerini örnek aldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca çocukların, anne-babalarından sonra öğretmenlerinden, çevrelerinden ve arkadaşlarından da etkilendikleri, onları örnek aldıkları araştırmamızda ulaştığımız sonuçlardandır.

Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre ailede, “*Selamünaleyküm, Bismillahirrahmanirrahim, Elhamdülillah, Allah’a emanet ol, Allah yardımcın olsun, Allah seni korusun, Allah yolunu açık etsin, Allah zihin açıklığı versin*” vb. dinî ifadelerin katılımcılar tarafından sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir. Katılımcılar, söz konusu ifadeleri kullanmakla kendilerini güven ve huzur içinde hissettiklerini belirtmişlerdir.

Araştırmadan elde edilen verilere göre aile içerisinde din ile ilgili sohbetlerin yapıldığı, söz konusu sohbetlerde birinci sırada daha çok dinin ahlaki boyutunun konuşulduğu belirlenmiştir. Ailede dinin ibadet ile ilgili boyutunun ikinci sırada, inanç ile ilgili konuların ise üçüncü sırada konuşulduğu tespit edilmiştir. Günümüzde özellikle gençler arasında inanç konusunda birtakım sorunların kayda değer bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu sorunların üstesinden gelinebilmesi için inanç konularının din eğitiminde hak ettiği yeri alması gerekmektedir. İbadet öncelikli anlayıştan inanç temelli anlayışa geçmek konusunda bir bilinç sağlanmalıdır.

Araştırma sonucu elde edilen başka bir bulgu, kitap okuma alışkanlığının maalesef ülkemiz genelinde olduğu gibi araştırmamıza katılan ailelerde de oldukça az olduğunun tespit edilmesidir. Genel olarak pek kitap okunmayan bir ülkede doğal olarak dinî kitaplar da okunmamaktadır. Evlerdeki dinî kitapların daha çok kaynak eser niteliğinde olmasının da bu sonuçta etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%83), çocuklarının zihinlerinde olumsuz bir Allah anlayışı oluşturacak ifadeleri kullanmaktan kaçındıklarını, daha çok çocuklarında olumlu bir Allah algısı oluşturacak ifadeleri kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu veri din eğitimi açısından memnun edici bir sonuçtur. Zira bu soruya genel olarak ebeveynlerin vermiş oldukları cevaplar da göz önüne alındığında ebeveynlerin bu konuda bilinçli oldukları ve çocuklarının zihinlerinde olumsuz bir Allah anlayışı bırakacak ifadeleri kullanmaktan kaçındıkları görülmektedir.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin büyük çoğunluğu (%84) çocuklarını, bayramlarda, kandillerde, cumalarda vb. dinî günlerde dinî mekânlara götürdüklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların %13'ü ise fırsat buldukça çocuklarını dinî mekânlara götürdüklerini; katılımcıların %3'ü ise çocuklarını dinî mekânlara hiç götürmediklerini ifade etmişlerdir. Bu sonuçlardan hareketle dinî mekânların gereken ilgiyi gördüğünü söylememiz güçtür.

Araştırmamıza katılan bütün ebeveynler, ailede verilen din eğitiminin yetersiz olduğunu, çocuğun, bu yetersizliği kendi kendine gidermesinin mümkün olmayacağını dolayısıyla okulda din eğitimi verilmesini isabetli bulduklarını söylemişlerdir. Bir katılımcımız dışında tüm katılımcılar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu olmasından yana kanaat bildirmişlerdir. Zorunluluğa karşı çıkan katılımcımızın itirazı ise dersin mevcut içeriğine yöneliktir. Bu sonuç zorunlu din dersi uygulamasının toplumumuzda büyük ölçüde kabul gördüğünü göstermektedir.

Araştırmamıza katılan anne-babaların büyük çoğunluğu (%84), okulda verilen din eğitiminin çocuklarını olumlu anlamda etkilediğini söylerken, %13'ü söz konusu eğitimin olumlu veya olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Sadece 1 katılımcı yanlış yöntem ve istenmeyen öğretmen tutum ve davranışları sebebiyle okulda verilen din eğitiminin çocuğu üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların okuldaki din eğitiminin etkisinde dersin öğretmenin büyük önem arz ettiğini ifade ettikleri görülmektedir. Öğretmen donanımlı, mesleğine âşık, mesleğinin gerektirdiği mesleki ve pedagojik yeterliklere sahip ise, başta öğretmenin dolayısıyla da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin çocuklar üzerinde olumlu etkisi olmaktadır. Öğretmenin

yukarıda zikrettiğimiz özelliklere sahip olmaması durumunda ise din dersinin çocuklar üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı gibi olumsuz etkileri bile olabilmektedir.

Katılımcıların %44'ü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin çocukları üzerinde olumlu etkisi olduğunu; %33'ü bunun öğretmene göre değiştiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %20'si Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin çocukları üzerinde olumlu veya olumsuz herhangi bir katkısının olmadığını belirtirken; 1 katılımcı ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenin çocuğu üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir.

Araştırmamıza katılan ebeveynlerin tamamına yakını, DKAB öğretmenlerinin, iyi yetişmiş, alanına hâkim, genel kültürü iyi, öğrencileri seven, hoşgörülü, merhametli, karakteri ile öğrencilere rol model olacak ideal sahibi kişiler olmalarını beklemektedir. Katılımcıların, ifadeleri genel olarak değerlendirildiğinde, DKAB öğretmenlerinin çocuklar üzerinde istenilen düzeyde etkili olamadığı, çocukların kimlik ve kişilikleri, dinî duygu ve düşünceleri üzerinde beklenen etkiyi oluşturamadıkları anlaşılmaktadır.

Katılımcılardan bir kısmı (%16) çocuklarının dinî anlayış ve yaşantısına kurs, cami vb. kuruluşların etkisinden; bir kısmı (%20) yakın akrabalarının etkisinden bahsetmişlerdir. Bir kısım (%17) katılımcılar ise arkadaş çevresinin; diğer bir kısmı (%17) da dinî grup veya cemaat vb. yapıların çocuklarının dinî anlayış ve yaşantılarına etkisinden söz etmiş ve bu noktada buralardan destek aldıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların yaklaşık yarısı (%47) ise çocuklarının dinî anlayış ve yaşantısına aile ve okul dışında herhangi bir kişi ya da kuruluşun etkisinin bulunmadığını ve bu anlamda herhangi bir destek almadıklarını ifade etmişlerdir. *15 Temmuz Darbe Girişimi* sonrası toplumda cemaat, tarikat vb. yapılara karşı güvenin zedelenmekle beraber varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Katılımcılardan elde edilen verilere göre çocukların interneti özellikle, sosyal medyayı sıklıkla kullandıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların önemli kısmı (%57) çocuklarının interneti, sosyal medyayı sıklıkla ve daha çok da oyun oynama, video izleme, arkadaşlarını takip etme, eğlence vb. amaçlarla kullandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %23'ü ise çocuklarının, internet ve sosyal medyayı hem ödev bakma hem de eğlence amacıyla kullandıklarını; bazı katılımcılar (%20) da çocuklarının internet ve sosyal medyayı ödev yapma, araştırma ve inceleme amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir. Yine katılımcıların az bir kısmı (%7) kısmen de olsa söz konusu medya araçlarının çocukları üzerine olumlu etkisi olduğunu belirtmelerine karşılık; katılımcıların büyük çoğunluğu ise internet, sosyal medya ve diğer basın-yayın araçlarının olumsuz etkisine dikkat çekmişlerdir. Sözü edilen araçların, çocuklarının dinî

yaşantısı üzerine olumlu etkisinin olmadığını bilakis çocuklarının bu araçlardan olumsuz yönde etkilendiklerini ifade etmişlerdir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen verilere göre çocukların dinî kişiliği üzerinde aile ve aile bireylerinin etkisinin büyük olduğu; ancak ailelerin çocuklarına din eğitimi verme konusunda kendilerini yetersiz buldukları görülmektedir. Bu sonuç, Millî Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere bu konuda sorumluluk sahibi diğer kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra sivil toplum örgütlerinin, anne-babaların din eğitimine katkı sağlamak, ebeveynlere sağlıklı bir din eğitimi formasyonu kazandırmak adına onları bilinçlendirme ve desteklemeye yönelik *aile din eğitimi okulları, seminer, konferans* vb. etkinlikleri geliştirerek devam ettirmeleri gereğini ortaya koymaktadır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından “*Aile Eğitim Programı*” (AEP) kapsamında *Evlilik ve Aile Hayatı, Aile Yaşam Becerileri, Aile Hukuku, Aile Bütçesi ve Kaynak Yönetimi, Bilinçli Medya Kullanımı, Çocuk ve Ergen Sağlığı* vb. pek çok alanda ailelerin, temel ihtiyaçlarına yönelik, onlara rehberlik etmek amacıyla birçok faaliyet yapılmaktadır. Gerçekleştirilen bu tür faaliyetlerin yanı sıra; pedagojik esaslara uygun, çocukların gelişim seviyelerini göz önünde bulunduran, doğru ve etkili bir din eğitiminin nasıl yapılacağına yönelik ailelere rehberlik edecek din eğitimi programları da düzenlenmelidir. Bu bağlamda gerçekleştirilecek “*din ve ahlâk merkezli*” aile eğitimi programları, günümüz modern dünyasında aile kurumunu korumada ve anne-babaların, çocuklarına daha etkili ve doğru bir din eğitimi vermelerine önemli katkı sağlayacaktır.

Ailelerin çocuklarının din eğitimi konusunda zorlandığı hususlarda en önemli görevin, okullarda devletin gözetim ve denetimi altında gerçekleştirilen din eğitimi ve öğretimine düştüğü açıktır. Zira eğitim ve din eğitimi bir süreçtir. Bu sürecin önemli kısmı ailede karşılanır, daha sonra başta okul ve diğer sosyal ortamlarla desteklenir.

Ayrıca dine dair farklı kaynaklardan gelen bilgilerin hangilerinin sahih hangilerinin ise gayri sahih olduğunu anlama konusunda okulun rolü oldukça önemli olup bu rolün zamanla daha da artacağı öngörülmektedir. Ancak okulda verilen din eğitimi, dinin ana kaynaklarına dayanmalı ve bilgilendirici mahiyette olmalıdır. Böylelikle bireyin doğru bir değerlendirme yapıp kendi kararını vermesine katkı sağlamalıdır. Ayrıca zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ile seçmeli din derslerinin daha verimli hâle gelebilmesi için ilgili kurumların, öğretim programlarını ve öğretmen yetiştirme sistemini, ailede eksik bırakılan ve zorlanılan hususları dikkate almak suretiyle revize etmesi gerekmektedir.

Okullarda zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin devam etmesi isabetli olmakla birlikte müfredatlarının toplumun tüm kesimlerine cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yeni programlar düzenlenirken geniş katılımlı, konunun tüm paydaşlarının katılımı ile uygun bir diyalog ortamında ve karşılıklı anlayış çerçevesinde ders programında ifade edildiği üzere herhangi bir mezhebi esas almadan, bütün mezheplere eşit mesafede yaklaşan mezhepler üstü bir anlayış ile ele alınmalı ve dersler bu çerçevede işlenmelidir.

Diğer taraftan 2012 yılından itibaren programa dâhil edilen *Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler* seçmeli din dersleri okullarda okutulan DKAB derslerini yetersiz gören ailelerin beklenti ve istekleri doğrultusunda düzenlenmelidir. Buna rağmen okulda verilen din derslerini yetersiz gören aileler ise Kur'an kursu, cami vb. yaygın din eğitimi kurumlarından destek alabilirler.

Katılımcıların ifadeleri genel olarak değerlendirildiğinde, DKAB öğretmenlerinin çocuklar üzerinde istenilen düzeyde etkili olamadığı, çocukların kimlik ve kişilikleri, dinî duygu ve düşünceleri üzerinde beklenen etkiyi oluşturamadıkları görülmektedir. Bu noktada Millî Eğitim Bakanlığı ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri yetiştiren kurumlar başta olmak üzere konu ile ilgili kurum ve kuruluşlarca, öğretmen yetiştirme düzeni gözden geçirmeli, öğretmen seçimindeki kriterler revize edilmelidir.

DKAB öğretmeni adaylarının rol model olabilmelerine katkı sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır. Bunun için öncelikle DKAB öğretmenleri yetiştiren kurumların, öğretici kadrosu ihtiyaçlara göre geliştirilmeli ve söz konusu kurumlarda, hem eğitim bilimlerinden hem de ilahiyat bilimlerinden yeterli ve nitelikli öğretim elemanları istihdam edilmelidir. Aynı zamanda konunun paydaşları ve alanın uzmanları bir araya gelerek, DKAB öğretmeni yetiştiren programların, gelişen şartlara, ihtiyaçlara göre ve belirlenen hedefleri gerçekleştirmeye yönelik, güncellenip geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapmalıdırlar.

Ayrıca güncel DKAB programları, söz konusu programların felsefesi, güncel öğretim yaklaşımları, etkili iletişim, sınıf yönetimi, ölçme ve değerlendirme, sınıf içi yapılabilecek farklı etkinlikler, materyal hazırlama, modern eğitim araç ve gereçlerini kullanma vb. konulara yönelik, öğretmenlerin tamamına yönelik belli periyotlarla hizmet içi seminerler düzenlenmeli ve öğretmenler güncel gelişmeler hakkında bilgilendirilmelidir. Yine DKAB öğretmenlerine, geliştirilen yeni öğretim programları, öğretim teknik ve yöntemleri, çocuk ve ergen psikolojisi, çocuk ve ergende dinî duygu gelişimi ve bunlara uygun eğitim-öğretim etkinlikleri vb. konularda da seminerler verilmelidir.

Çocukları, internet, sosyal medya ve diğer basın-yayın araçlarının olumsuz etkisinden korumak için başta anne-babalar, sözü edilen sosyal medya araçları hakkında yeteri derecede bilgi sahibi olmalıdırlar. Daha sonra çocuklar sosyal medya araçlarının olumlu-olumsuz etkileri hakkında bilgilendirilmelidir. Ayrıca aile fertleri bir araya gelerek sosyal medya kullanımı ve kullanım süresi hakkında ortak kararlar almalı ve alınan kararlara uyulmalıdır. Ayrıca iletişim araçlarının çocuklar tarafından salon veya oturma odası gibi evin ortak kullanım alanlarında ve denetim altında kullanılması sağlanmalıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere ilgili kamu kurum ve kuruluşu ve sivil toplum örgütlerinin, günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş bulunan internet ve diğer sosyal medya araçlarında çocuk ve gençlerin ahlaki, insani ve dinî yönden gelişimlerine katkı sağlayacak nitelikli program ve etkinlikleri daha etkin bir biçimde yapmaları ve insanları bu konularda bilinçlendirmeleri gerekmektedir.

Çocukları ve gençleri akıllı telefon, tablet, internet vb. araçların zararlarından uzak tutmak ve korumak üzere çocuk ve ergenlerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda sportif, sosyal ve kültürel faaliyetleri de artırmak; aynı zamanda çocuk ve ergenleri bu tür faaliyetlere yönlendirmek gerekir. Bu konuda başta Gençlik ve Spor Bakanlığı olmak üzere konu ile ilgili kamu kurum ve kuruluşları ve STK'lerin buna yönelik faaliyetlerini daha etkili ve kapsamlı bir şekilde yürütmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abanoz, Süleyman. “6-12 Yaş Arası Çocukların Dinî Ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü (İzmir ve Sakarya Örneği)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Adler, Alfred. **İnsanı Tanıma Sanatı**. Kâmuran Şipal (çev.). İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Ağca, Hüseyin. **Ailede Eğitim**. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınlar, 2005.
- Ağırakça, Gülsüm Pehlivan ve Arife Gümüş. **Ailede Din Eğitimi**. İstanbul: YEKDER Yayınları, 2018.
- Akbulut, Yavuz. “Çocuk ve Ergenlerde Bilgisayar ve İnternet Kullanımının Gelişimsel Sonuçları”. **Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**. Cilt.3, Sayı.2, 2013, ss.53-68.
- Akdoğan, Ali. “Geleneksel Geniş Aileden Modern Çekirdek Aileye Geçişte Dinî Hayattaki Değişim”. **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.9, Sayı.3, 2002, ss.27-72.
- Akseki, Ahmet Hamdi. “Din Tedrisatı ve Din Müesseseleri Hakkında Rapor”. **Sebilürreşad**, Cilt. 5, Sayı. 102 (Mayıs 1951).
- Akşit, Bahattin vd., **Türkiye’de Dindarlık**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Aktay, Yasin. “Modern Dünyada Ailenin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülâhazalar”. **Aile Sempozyumu**. Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2014, ss.241-251.
- Akto, Akif ve Semra Akto, “Okul Öncesi Değerler Eğitiminde Kullanılan Yöntem ve Teknikler (Nitel Bir Araştırma)”. **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**. Cilt.9, Sayı.18, 2017, ss.1074-1095.
- Akyürek, Süleyman. “DKAB Öğretmenlerinin Eğitim-Öğretim Yeterliklerine İlişkin Algısı”, Recep Kaymakcan vd. (Ed.), **Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi** içinde. İstanbul: Dem Yayınları, 2011, ss.491-521.
- Alkan, Haluk. “15 Temmuz’u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar”. **Bilig**. Sayı.79, Güz 2016, ss.253-272.
- Alpar, Melek. “Sonuçları İtibarıyla 15 Temmuz Darbesi”. **Turkish Studies**. Cilt.12, Sayı.16, 2017, ss.53-64.
- Alpaydın, Yusuf. vd., **Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentileri ve Zorlanma Alanları**. İstanbul: Yekder Yayınları, 2015.

- Altaş, Nurullah. “Öğrenci Velilerinin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine Karşı Tutum Düzeylerinin Dinî Tutum Düzeyleriyle İlişkisi (Ön Araştırma)”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.45, Sayı.1, 2004, ss.85-105.
- Altaş, Nurullah. “Türkiye’de Zorunlu Din Eğitimi Yapılandırma Süreci, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)”. **Dinî Araştırmalar**. Cilt.4, Sayı.12, 2002, ss.145-168.
- Altıntaş, Ramazan. “Modernitenin İslam Ailesi Üzerine Etkisi”. **Mehir**. 1997, ss.5-8.
- Amman, Mehmet T. “Türkiye’de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi”. **Aile ve Eğitim**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Apaydın, Halil. “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”. **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.12-13, 2001, ss.319-337.
- Apaydın, Yunus. “İslâm Hukukunda Aile”, **Günümüzde Aile**. İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.
- Aras, Bülent. “15 Temmuz Sonrası Türkiye’de Devlet, Kurumlar ve Reform”, **İstanbul Politikalar Merkezi**. ISBN: 978-605-9178-82-2.
- Araz, Hacer. “Türk Aile Yapısında Aile İçi Dinî İletişim Problemleri Ve Bunların Çocuğun Din Eğitimi Etkileri”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Armaner, Neda. **Din Psikolojisine Giriş I**. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.
- Arpacı, Mücahit. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretmenlerinin Yeterlikleri: İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Arpacı, Mücahit. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Velilerin Tutumları (Diyarbakır Örneği)”. **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.16, Sayı.29, 2014, ss.159-184.
- Arslantürk, Zeki. **Sosyal Bilimciler için Araştırma Metod ve Teknikleri**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.
- Aslan, Güllü. “Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarına Yönelik Bir İnceleme”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017.
- Asrı, Safinaz. “Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleki Yeterlikleri (Göller Bölgesi Örneği)”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

- Aşıkoğlu, Nevzat. “DKAB Öğretim Programlarının Uygulanmasında Öğretmenin Rolü ve Mevcut Durumla İlgili Bir Değerlendirme”, Recep Kaymakcan vd. (Ed.), **Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi** içinde. İstanbul: Dem Yayınları, 2011, ss.483-490.
- Ateş, Süleyman. **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991.
- Ay, Mehmet Emin. “Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler”. **İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi II**. 2005, ss.361-374.
- Ay, Mehmet Emin. “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri”. **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**. Sayı.1, 1994, ss.163-170.
- Ay, Mehmet Emin. “Kur’ân’da Gençler ve Gençlik Değerleri”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi - II**. 18-20 Nisan 2003.
- Ay, Mehmet Emin. **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**. İstanbul: Beyza Kitap, 2009.
- Ay, Mehmet Emin. **Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Ay, Mehmet Emin. **Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza**. İstanbul: Gül Yurdu Yayınları, 2012.
- Aybey, Salih. “Dünden Bugüne Modernleşme Bağlamında Ailenin Değişim ve Dönüşümü”. **Aile ve Modernite**. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017, ss.103-119.
- Aydın, Ali Rıza. “Çocuğun Dinî Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”. **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.8 1996, ss.105-112.
- Aydın, M. Şevki. “İbn Cema’ya Göre Öğretmenin Görev ve Nitelikleri”. **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.8, 1992, ss.213-228.
- Aydın, M. Şevki. “İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik”. **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.1, 2001, ss.59-74.
- Aydın, M. Şevki. **Açık Toplumda Din Eğitimi (Yeni Paradigma İhtiyacı)**. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Aile”, **DİA**, C.2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydın, Mehmet Zeki. “Ailede Din Eğitimi”, Recai Doğan ve Remziye Ege (Ed.), **Din Eğitimi** içinde. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, ss.287-314.
- Aydın, Mehmet Zeki. **Ailede Ahlak Eğitimi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Zeki. **Din Öğretiminde Yöntemler**. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.
- Ayhan, Halis. “Ailede Din Eğitimi”, **Diyanet İlmî Dergi**. Sayı.114-115, 1971, ss.409-413.
- Ayhan, Halis. “Din Kültür ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Başlıca Meseleleri”, **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri**. Ankara: Sevinç Matbaası, 1991, ss.341-346.
- Ayhan, Halis. **Din Eğitimi ve Öğretimi**. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

- Ayhan, Halis. **Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler**. İstanbul: Damla Yayınevi, 1982.
- Bahadır, Abdulkerim. "Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında TV Yayınlarının Olumsuz Etkileri ve Çözüm Önerileri", **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Bahadır, Abdulkerim. "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları". **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.7, 1997, ss.471-491.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. **Terbiye ve İman**. İstanbul: Yakın Turan Matbaası, tarihsiz.
- Başaran, İbrahim Ethem. **Eğitim Psikolojisi: Eğitimin Psikolojik Temelleri**. Ankara: Feryal Matbaası, 2000.
- Bayer, Ali. "Değişen Toplumsal Yapıda Aile". **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.4, Sayı.8, 2013, ss.101-129.
- Bayraklı, Bayraktar. "Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu", **İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler) I**. İstanbul: Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi (İSAV) İlmî Neşriyat, ty., ss.169-177.
- Bayraklı, Bayraktar. "Kur'ân-ı Kerime Göre Ailede Çocuk Eğitimi", **İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu II**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss.179-188.
- Bayraklı, Bayraktar. **İslam'da Eğitim**. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009.
- Bayraklı, Bayraktar. **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri**. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. "Ailenin Eğitim Görevi". **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**. Sayı.2, 1995, ss.117-142.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. **İslam'da Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1989.
- Beyatlı, Yahya Kemal. **Aziz İstanbul**. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2014.
- Bilgin, Beyza ve Mualla Selçuk. **Din Öğretimi**. Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.
- Bilgin, Beyza. **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**. Ankara: Gün Yayıncılık, 2001.
- Bilgin, Beyza. **İslâm ve Çocuk**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Bilgin, Beyza. **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**. Ankara: Emel Matbaacılık, 1980.
- Bilhan, Saffet. "Din Eğitiminin Amacı", **Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri**. Ankara: Gelişim Matbaası, 1981, ss.95-97.

- Bolay, Hayri. “Din Eğitiminin Şümulü”, **Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri**. Ankara: Gelişim Matbaası, 1981, ss.97-107.
- Bora, Nurullah. “Çoğulculuk Açısından Alevilere Göre Din Eğitim ve Öğretimi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.
- Bovet, Pierre. **Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi**. Selâhattin Odabaş (çev.), Ankara: İş Bankası Yayınları, 1958.
- Bozkurt, Hasan vd., “İnternet Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme”. **Journal Of Contemporary Medicine**. Cilt.6, Sayı.3, 2016, ss.235-247.
- Buyrukçu, Ramazan ve Safınaz Asri. “Aile ve Okuldaki Din Eğitimi-Öğretimi Farklılıklarının Çocuğun Kişilik Gelişimine Etkileri”, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss.672-701.
- Can, Burhaneddin. “Aile Hayatında Fıtrat Düzeninin Bozulması Olarak Boşanmanın Artış Sebepleri ve Sonuçları”, **Aile Sempozyumu**. Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2014, ss.339-387.
- Carrel, Alexis. **İnsan Denen Meçhul**. Fatıma Zehra Bayrak (çev.), İstanbul: Hayat Yayınları, 2016.
- Cerrahoğlu, İsmail, “İslam’da Ailenin Önemi ve Aile Müessesemizdeki Erozyon”. **Diyanet İlmî Dergi**. Cilt.27, Sayı.2, 1991, ss.15-24.
- Cihandide, Zeynep Nezahat. **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi**. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Creswell, John W. **Research Design Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches**. Selçuk Beşir Demir (çev. Ed.), Ankara: Eğiten Kitap, 2016.
- Cüceloğlu, Doğan. **İçimizdeki Çocuk**. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1992.
- Cüceloğlu, Doğan. **Öğretmenim Bir Bakar Mısın?**, İstanbul: Final Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Çakı, Fahri. “Türkiye’de 15 Temmuz’un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler”. **Akademik İncelemeler Dergisi**. Cilt.13, Sayı.1, Nisan 2018, ss.91-124.
- Çakır, Özlem ve Ebru Oğuz. “Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişki”. **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**. Cilt.13, Sayı.1, 2017, ss.418-429.
- Çamdibi, H. Mahmut. **Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.

- Çelik, Nesibe Gülşen, “7-12 Yaş Çocuğunun Karakter Eğitimi Açısından Ailenin Etkisi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Çelikkaya, Hasan. **Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi**. Ankara: Nobel Yayınları, 2012.
- Çınar, Fatih. **Öğretmenlerine ve Velilerine Göre Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi**. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2016.
- Çınar, Fatih ve Nural Şener. “Cami Cemaatinin Cami ile Tanışmalarında Çocukluk Dönemi Yaşantılarının Etkileri”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Cilt.9, Sayı.47, 2016, ss.1050-1058.
- Dam, Hasan. “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, Mustafa Köylü (Ed.), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi** içinde. Ankara: Nobel Yayınları, 2011, ss.13-65.
- Demirci, Emin Yaşar. “Değişim Sürecinde Dünyada ve Türkiye’de Aile Yapısı ya da Cemaat-Cemiyet Ayırımında Aileyi Yeniden Düşünmek”, Ömer Çaha (Ed.), **Günümüzde Aile** içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s.37-50.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, **Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması**. Ankara: 2014.
- Dodson, Fitzhugh. **Çocuk Yaşken Eğilir**. Seçkin Selvi (çev.), İstanbul: Özgür Yayınları, 2000.
- Dodurgalı, Abdurrahman. **Ailede Din Eğitimi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Dodurgalı, Abdurrahman. **Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi**. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002
- Doğan, Cihangir. “Ailenin Önemi ve Vazgeçilmez Fonksiyonları”, **Aile ve Eğitim** içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss.19-29.
- Doğan, Mehmet. “İletişim Araçları ve Gençlik”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi** içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000, ss.33-43.
- Doğan, Recai ve Nurullah Altaş. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenleri Yeterlik Ölçeği Üzerine Bir Ön Araştırma”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.43, Sayı.1, 2002, ss.109-122.
- Döndüren, Hamdi. “Eğitimde Ailenin Misyonu”, **Aile Sempozyumu**. Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2014, ss.289-305.
- Elkind, David. “The Origins of Religion in the Child”, **Review of Religious Research**. Cilt.12, Sayı.1, 1970, ss.35-42
- Erdoğan, İrfan. **Pozitivist Metodoloji: Bilimsel Araştırma Tasarımı İstatistiksel Yöntemler Analiz ve Yorum**. Ankara: ERK Yayınları, 2003.
- Ergül, Hamdi. “İnsan ve Mekan; İstanbul Örneği”, **ISCAT**. 2015, ss.433-441.

- Erkan, Erol. “Hakikati İnşa Aracı Olarak Din Dili”. **The Journal of Academic Social Science Studies**. Sayı.26, 2014, ss.167-179.
- Er-Râzî, Fahrüddin. **Tefsir-î Kebîr Mefâtihu'l-Gayb**. Sadık Kılıç vd., (çev.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Ersanlı, Kurtman ve Melek Kalkan. **Evlilik İlişkilerini Geliştirme**. Ankara: Nobel Yayınları, 2008.
- Es-Sâbûnî, Muhammed Ali. **Safetü't-Tefâsîr**. Sadreddin Gümüş ve Nedim Yılmaz (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. **Taberî Tefsîri**. Kerim Aytekin ve Hasan Karakaya (çev.), İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Fersahoğlu, Yaşar ve Mehmed Akif Demir. **Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Furat, Ayşe Zişan. “Din Eğitimi Açısından “7 Çok Geç” Kampanyası”, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss.701-719
- Gardner, Howard ve Davıs Katie. **App Kuşağı**. Ümit Şensoy (çev.), İstanbul: Optimist Yayınları, 2014.
- Göka, Şenol. **İnsan ve Mekân**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001, s. 96.
- Göktaş, Vahit. “Tasavvufî Terbiyenin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.52, Sayı.2, 2011, ss.137-155.
- Gözütok, Şakir. “Çocukta Dinî ve Ahlâkî Duyguların Eğitimi”, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss.797-808.
- Guittard, Louis, “Gençlerde Dinî Gelişim”. Ömer Özyılmaz (çev.), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.2, Sayı.2, 1987, ss.229-232.
- Gül, Osman. “Ailenin Dinî Eğitimi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Gündüz, Fatma. “Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dinî Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Gündüz, Turgay. “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, Mustafa Köylü (Ed.), **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi** içinde. Ankara: Nobel Yayınları, 2011, ss.65-105.
- Gündüz, Turgay. “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.7, Sayı.7, 1998, ss.543-558.

- Gündüz, Turgay. **İslam, Gençlik ve Din Eğitimi**. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003.
- Gündüz, Turgay. “İslam’ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış”. **Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II**. Tartışmalı İlimi Toplantı, 18-20 Nisan 2003, ss.45-62.
- Günlü, Aykut ve Aydoğan Aykut Ceyhan. “Ergenlerde İnternet ve Problemlili İnternet Kullanım Davranışının İncelenmesi”. **The Turkish Journal On Addictions**. Cilt.4, Sayı.1, Bahar 2017, ss.75–117.
- Gürel, Ramazan. **Din Eğitimi Açısından Kur’an’da Hz. İbrahim**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- Gürmen, Selenga. “Bağlanmak ya da Bağlanmamak: Teknoloji Bağımlılığının Aile İlişkileri Üzerindeki Etkisi”. **3. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi**. İstanbul: 2016, ss.163-173.
- Hayta, Akif. “Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru”. **Değerler Eğitimi Dergisi**. Cilt.4, Sayı.12, 2006, ss.29-63.
- Hökelekli Hayati. **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati. **Din Psikolojisi**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Işıkdoğan, Davut. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Mezunu Öğretmenlerin Yeterlikleri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Işıkdoğan, Davut. “Kutsal Mekânların ve Ziyaretlerin Din Eğitimi Alt Yapısına Etkisinin Faktörleri”. **Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevî Kültür Mîrâsımız Sempozyumu**. Ankara: Matser Basım Yayın, 2012, ss.163-169.
- İbn Haldun, **Mukaddime**. Arslan Tekin (çev.), İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- İbn Manzur Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. **Lisanü'l-Arab**. Beyrut: Darü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1997.
- İçer, Tahsin. “Osmanlı Ailesinde Çocuk Eğitimi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- İçmeli, Celalettin. “Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”. **Konuralp Tıp Dergisi**. Cilt.5, Sayı.3, 2013, ss.66-75.
- İli, Kenan. “Sosyal Medya Ortam Ve Araçlarının Öğrenci Davranışlarına Etkisi (Gazi Çiftliği Anadolu Lisesi Örneği)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- İnci, Ramazan ve Mehmet Sağlam. “Teknoloji Bağımlılığının Çocukları Fiziksel Gelişimine Etkisine İlişkin Ebeveyn Farkındalığının Belirlenmesi”. **3. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi**. İstanbul: 2016, ss.197-205.
- Jung, Carl Gustav. **Psikoloji ve Din**. Cengiz Şişman (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- Kanburoğlu, Betül Ü. “Popüler Kültür-Din Eğitimi İlişkisi İmam Hatip Liseleri Örneği”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Karaca, Faruk. “Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma”. **Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II**. Bursa: 2003, ss.137-160.
- Karaca, Faruk. **Dinî Gelişim Psikolojisi**. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.
- Karaçoşkun, Mustafa Doğan. “Bireysel ve Toplumsal Çözümde Televizyon Faktörü Üzerine Düşünceler”. **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.6, Sayı.1, 2002, ss.227-232.
- Karasar, Niyazi. **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.
- Karışman, Tuba. “Din Eğitimi Açısından Çocuğun Yetiştirilmesinde Anne-babanın Hak ve Sorumlulukları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Karyağdı, Osman. “Kur’an’a Göre Sosyal Çevrenin İnanç ve Davranışlara Etkisi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Kaya, Fatih. “DKAB Derslerinde Aleviliğin Öğretimi ve Sorunları”, Mustafa Köylü (Ed.), **Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları** içinde. İstanbul: Dem Yayınları, 2018, ss.83-131.
- Kaymakcan, Recep ve Hasan, Meydan. **Ahlak ve Değerler Eğitimi**. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Keskiner, Emine. “Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”. **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.38, 2010, ss.5-24.
- Kılavuz, M. Akif. “Anne-baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.14, Sayı.2, 2005, ss.41-58.
- Kılıç, Feyza. “Dinî Kimliğin Oluşmasında Yetişkin Tutumlarının Rolü (Çocuklukta Yaşanmış Hatıra Örnekleriyle)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

- Kızılabdullah, Şahin. “Dün, Bugün ve Gelecek Üçgeninde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Programları”. **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**. Cilt.5, Sayı.13, Bahar 2016, ss.31-43.
- Kınalızâde, Ali Efendi. **Ahlâk-ı Alâî**. Hüseyin Algül (haz.), Basım yeri ve yılı yok: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, No.30.
- Koç, Ahmet. “Din Kültür ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Yeterlikleri”, **Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi** içinde. Recep Kaymakcan vd. (Ed.), İstanbul: Dem Yayınları, 2011, ss.523-553.
- Koç, Ahmet. “Eğitim İnsanı Tanıyan Bilgelerin İşidir”, **Felsefeden Tecrübeye Etkili Öğretmenlik**. İstanbul: Ebsad Yayınları, 2015, ss.83-101.
- Koç, Ahmet. “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”. **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.17, 2008, ss.145-176.
- Koç, Ahmet. “Okul Öncesi Dönemde Ailede Çocuğun Din Eğitimi”. **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Korkut, Kadir. “Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Yoluyla Geliştirdiği Tutumlar (Sakarya/Kaynarca Örneği)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2016.
- Koyuncu, Ayşe. “Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Annenin Rolü ve Karşılaştığı Güçlükler”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Köktaş, M. Emin. **Türkiye’de Dinî Hayat**. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Köse, Meliha ve Ebru Demir. “Öğretmenlerin Rol Modelliği Hakkında Öğrenci Görüşleri”. **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**. Cilt.4, Sayı.1, 2014, ss.8-18.
- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dinî İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.45, Sayı.2, 2004, ss.137-154.
- Köylü, Mustafa. “Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu”. **Aile ve Eğitimi**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Köylü, Mustafa. “Ailede Din Eğitimi”, Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş (Ed.), **Din Eğitimi** içinde. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012, ss.290-325.
- Kula, M. Naci. “Gençlerimize Peygamberimizi Nasıl Anlatalım?”. **Hz. Muhammed ve Gençlik**. 1995, ss.67-2.
- Kula, M. Naci. “Kur’ân Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.9, Sayı.9, 2000, ss.361-376.
- Kula, M. Naci. **Kimlik ve Din**. İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2001.

- Kurt, Abdurrahman. "Aile ve Din", Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu (Ed.), **Din Sosyolojisi** içinde. Ankara: Grafiker Yayınlar, 2012, ss.387-399.
- Kuşay, Yeliz. "Sosyal Medya Ortamı Olarak Facebook'un Çekiciliği ve Ergenlerde Bağımlılık Düzeyi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Kutub, Muhammed. **İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi**. Ali Özek (çev.), İstanbul: Hisar Yayınevi, 1975.
- Küçük, Abdurrahman. **Din ve Eğitim**. Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. "Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Aile". **Diyanet İlmî Dergi**. Cilt.40, Sayı.2, Nisan-Mayıs-Haziran 2004, ss.29-40.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. **Çocuğum Değerlerimizi Öğreniyor**. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2003.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. **Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygu Gelişimi ve Eğitimi**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Meriç, Ümit, "İslam'da Aile". **Hız. Peygamber ve Aile Hayatı**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, ss.171-201.
- Mevdûdî, Ebu'lâ'lâ. **Tefhimu'l Kur'ân**. Ahmed Asrar (çev.), İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997.
- Miş, Nebi vd., **15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması**. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2016.
- Nâsîh, Ulvan Abdullah, **İslam'da Aile Eğitimi 2**. Celal Yıldırım (çev.), Konya: Uysal Kitabevi, 1981.
- Nazıroğlu Bayramali. "Din Eğitiminde Aile Vizyonu". **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Cilt.7, Sayı.32, 2014, ss.300-309.
- Oktay, Ayla. **Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem**. İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2004.
- Oktay, Ayla. "Öğretmenlik Mesleği ve Öğretmenin Nitelikleri". **M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, Sayı.3, 1991, ss.187-193.
- Oktay, Ayşe Sıddıka. **Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî**. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Okur, Sinan. "Ailede Din Eğitimine Yönelik Bir Materyalin İncelenmesi: (Ev Okulu İlmihal Kitapları Örneği)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011.

- Okutan, Birsen Banu. “Türkiye’de Popüler Kültür Ve Din İlişkisi: Kadın Üzerine Bir Araştırma (İstanbul Örneği)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Oruç, Cemil, “Erken Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”. **Türkoloji Araştırmaları Dergisi**. Cilt.8, Sayı.8, 2013, ss.971-987.
- Oruç, Cemil. “İngiltere’de Okul Öncesi ve İlköğretim Okullarında Resmi Din Eğitimi II: Kilise Okulu Örneği”. **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**. Cilt.6, Sayı.2, 2016, ss.23-50.
- Oruç, Cemil. “Okul Öncesi Dönemde Dinî Duygunun Kökenleri ve Gelişimi”. **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**. Cilt.10, Sayı.3, 2010, ss.75-96.
- Oruç, Cemil. **Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi**. İstanbul: Dem Yayınları, 2011.
- Öcal, Mustafa. **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- Öcal, Mustafa. “Ailede Çocukların Dinî ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler”. **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**. Sayı.3 1996, ss.187-206.
- Öncel, Mustafa ve Ahmet Tekin. “Ortaokul Öğrencilerinin Bilgisayar Oyun Bağımlılığı ve Yalnızlık Durumlarının İncelenmesi”. **İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi**. Cilt.2, Sayı.4, 2015, ss.7-14.
- Özbaydar, Belma. **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- Özbek, Abdullah. "Ailede Dinî Sorumluluk Eğitimi". **Aile ve Eğitim**. İstanbul: Ensar Neşriyat, ss.319-339.
- Özbek, Abdullah. “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”. **İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)**. 2005, ss.57-74.
- Özdemir, Rifat. “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Siyaseti”. **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**. Sayı 5, 1994, ss.259-310.
- Özen, Serap Kapız. “İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi”. **Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. Dergisi**. Cilt.4, Sayı.3, 2002, ss.139-153.
- Özkan, Fatih. “Çocuğun Din Eğitiminde Anne-babanın Etkisi Diyarbakır Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Öztürk, Mualla. “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, **Türkiye’de 1. Din Eğitimi Semineri**. Ankara: Aydınlar Ocağı, 1981, ss.206-211.

- Öztürk, Mücahit. “Televizyon ve Bilgisayarın Çocukların Kişiliğine Etkileri”, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss.542-547.
- Parladır, Selâhattin. “Öğretmenliğin Dünü, Bugünü”. **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.3, 1986, ss.121-134.
- Pazarlı, Osman. **Din Psikolojisi**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968.
- Peker, Hüseyin. “Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri”. **Diyanet İlmi Dergi**. Cilt.21, Sayı.1, Ocak-Şubat-Mart 1985, ss.21-26.
- Peker, Hüseyin. **Din Psikolojisi**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Punch, Keith F. **Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz (çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005.
- Qualifications and Curriculum Authority (QCA), **Religious Education: The Non-statutory National Framework**. London: Qualifications and Curriculum Authority, 2004.
- Rousseau, Jean Jacques. **Emile**. Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Salahattin Güzey (çev.), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1966.
- Sağlam, İsmail. “Okul Öncesi Dönem ve Din Eğitimi”, **Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II**. Ankara: 2013, ss.547-561.
- Sağlam, İsmail. “Okulöncesi Eğitimde Taklit Etkinlikleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.9, Sayı.9, 2000, ss.557-564.
- Sakız, Gönül. “Etkili Öğretmenlik ve Öğretmen Niteliğinin Geliştirilmesi”. **Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi**. Cilt.9, Sayı.2, Nisan 2016, ss.214-244.
- Salzmann, C. G. **Yengeç (Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları)**. Ali Çankırılı (çev.), İstanbul: Zafer Yayınları, 2014.
- Saygılı, Sefa. “Sosyokültürel Çevre ve Oyun Türlerinin Çocuğun Kişiliği Üzerindeki Etkileri”, **Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Sayın, Önal. **Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri**. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi, 1990.
- SEKAM. **Türkiye’de Aile**. İstanbul: Sekam Yayınları, 2010.
- Selçuk, Mualla. **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Seven, Mehmet Ali ve Ali Osman Engin. “Türkiye’de Kadının Eğitimi Alanındaki Eşitsizlikler”. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt.9, Sayı.1, 2007, ss.177-188.
- Seyfettin, Ömer. **Seçme Hikâyeler**. İstanbul: Üç Harf Yayınları, 2016,

- Sezen, Yümni. **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990.
- Sıddıka, Oktay Ayşe. **Knalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî**. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Solak, Sevcan Güleç. “Mekân-Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Subaşı, Necdet. “Ailenin Dönüşümü ve Yeni Bağlar”, **Aile Sempozyumu**. Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2014, ss.185-209.
- Şahin, Hacer. “Aile ve Akrabalık İlişkilerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Bu sorunların Çözümünde Din Eğitiminin Rolü”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Şemin, Refia. **Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Şentürk, Habil. “Çocukta Dinî Bilginin Uyanışı ve Gelişmesi Açısından Çevre Faktörü”. **Diyanet İlmî Dergi**. Cilt.24, Sayı.3, 1988, ss.55-63.
- T. Jersild, Arthur. **Gençlik Psikolojisi**. İbrahim N. Özgür (çev.), İstanbul: Gün Matbaası, 1974.
- Taş, Kemaleddin. “Türk Toplumunun Diyanet İşleri Başkanlığı’na Bakışı (İstanbul Örneği)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2001.
- Tavukçuoğlu, Mustafa. “Okul Öncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”. **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.14, 2002, ss.51-63.
- Timurturkan, Meral. “Aile Birliğinin Bozulması: Boşanma ve Yeniden Evlenme”, **Değişen Toplumda Değişen Aile** içinde. Nurşen Adak (Ed.), Ankara: Siyasal Yayınevi, 2012, ss.201-221.
- Topçu, Nurettin. **Türkiye’nin Maarif Dâvası**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Tosun, Cemal. **Din Eğitimi Bilimi**. Ankara: PegamA Yayıncılık, 2005.
- Tuğ, Salih. “Türkiye’de Din Eğitiminin Sosyal ve Hukukî Bazı Dayanakları”, **Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri**. Ankara: Gelişim Matbaası, 1981, ss.175-192.
- Turan, İbrahim. “Televizyonun Birey ve Toplum Üzerindeki Olumlu ve Olumsuz Etkileri”. **Diyanet İlmî Dergi**. Cilt.41, Sayı.1, 2005, ss.132-142.
- Turan, İbrahim. “Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları”, **Çocuk Sorunları ve İslam Gençlik Sempozyumu**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, ss.608.617.
- TÜİK, **Aile Yapısı Araştırması 2006**. Ankara: TÜİK Matbaası, 2006.
- Türer, Osman. “Bir Eğitim Müessesesi Olarak Tasavvuf”, **İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi (I)**. 2005, ss.287-292.

- Ünal Tutgun, Aylin. “Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Vergote, Antoine. “Çocukta Din”. Erdoğan Fırat (çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.22, 1978, ss.315-329.
- Vergote, Antoine. “Ergenlikte Din”. Erdoğan Fırat(çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.24, 1981, ss.583-592.
- Yapıcı, Asım ve Zeki Salih Zengin. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”. **Değerler Eğitimi Dergisi**. Cilt:1, Sayı.4, 2003, ss.173-206.
- Yavuz, Kerim. **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1987.
- Yavuz, Kerim. **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012.
- Yavuz, Kerim. **Günümüzde Din Eğitimi**. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Yavuz, Kerim. **Günümüzde İnançın Psikolojisi**. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013.
- Yavuzer, Haluk. **Ana-Baba ve Çocuk**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- Yavuzer, Haluk. **Çocuk Eğitimi El Kitabı**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
- Yavuzer, Haluk. **Çocuk Psikolojisi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Yavuzer, Haluk. **Çocuk ve Suç**. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1996.
- Yaylı, Hasan. “Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: İstanbul Örneği”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**. Sayı.24, 2012, ss.331-357.
- Yazıcı, Işıl. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri Yeterlikleri (İstanbul İli Örneği Üzerinde Bir Alan Araştırması)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Yeğin, Hüseyin İ. “Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi”. **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt.17, Sayı.27, 2012, ss.53-91.
- Yıldırım, Bilal. “Çocuğun Şahsiyet Gelişiminde Ailenin Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme”. **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.2 1997, ss.119-136.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

- Yıldırım, Ali. “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”. **Eğitim ve Bilim Dergisi**. Cilt.23, Sayı.112, 1999, ss.7-17.
- Yıldız, Murat. **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Gül vd. “Ergenlerde Mobil Telefon Bağımlılığı İle Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. **Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying**, Cilt.2, Sayı.2, 2015, ss.20-37.
- Yiğit, Emrullah ve Selim Günüş. “Dijital Oyun Bağımlılığında Aile Yapılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **3. Uluslararası Teknoloji Bağımlılığı Kongresi**. İstanbul: 2016, ss.185-197.
- Yörükoğlu, Atalay. **Çocuk Ruh Sağlığı**. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1978.
- Zengin, Zeki Salih ve Asım Yapıcı. “İlköğretim Okullarındaki DKAB Dersleri İçin Öğretmen Yetiştirilmesi ve Eğitim Fakülteleri: Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği”. **Değerler Eğitimi Dergisi**. Cilt.4, Sayı.11, 2006, ss.127-154.
- Zeybekoğlu Dünder, Özge. “Değişen ve Değişemeyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri”, **Değişen Toplumda Değişen Aile** içinde. Nurşen Adak (Ed.), Ankara: Siyasal Yayınevi, 2012, ss.39-65.
- Zorbaz, Osman. “Lise Öğrencilerinin Problemleri İnternet Kullanımının Sosyal Kaygı ve Akran İlişkileri Açısından İncelenmesi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

İnternet Kaynakları

- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27593> (9 Mayıs 2019).
- www.manevisosyalhizmet.com/wp (15 Ocak 2017).
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779> (22 Aralık 2017).
- <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bosanma-orani-son-10-yilda-artti/169614> (9 Mayıs 2019).
- http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2016_32_20160316.pdf (9 Mayıs 2019).
- <https://www.dunyabizim.com/mercek-alti-turk-halkinin-kitapla-imtihan-neden-okumuyoruz-h31496.html> (24 Aralık 2018).
- <https://www.kkfl41.com/ogrenci-yazari/465-kentlilesen-turkiye-de-okuma-aliskanligi-makale.html> (25 Aralık 2018).
- <https://www.yekder.org/birimler/ailede-din-egitimi-programi> (25 Şubat 2018).

http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Millî_Egitim_Dergisi/144/tosunoglu.htm (18 Ocak 2019).

<http://www.necdetsubasi.com/index.php/makale/115-dvdin> (18 Ocak 2019).

[https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22hasan%20zengin%22\],%22documentcollectionid2%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22hasan%20zengin%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}) (4 Şubat 2019).

<https://www.adaletbiz.com/idare-mahkemeleri/bolge-idare-mahkemesi-zorunlu-din-dersi-dayatmasina-dur-dedi-h212926.html> (28 Mart 2019).

EKLER

Ek 1. Araştırmaya Katılan Ebeveynlerin Genel Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	İkamet Ettiği İlçe/Semt
A1	Erkek	40	Lisans	Memur	Ümraniye
A2	Kadın	38	Doktora	Öğretim Üyesi	Ümraniye
A3	Erkek	45	Lisans	Bankacı (Bölge Müdürü)	Maltepe
A4	Kadın	51	Lisans	Öğretmen	Göztepe
A5	Erkek	48	Lisans	Din Görevlisi(İmam-Hatip)	Fenerbahçe
A6	Kadın	41	Lisans	Öğretmen	Göztepe
A7	Erkek	43	Ortaokul Terk	Hizmetli	Ataşehir
A8	Erkek	47	Lise	Memur	Üsküdar
A9	Kadın	43	Lise	Ev hanımı	Bahçelievler
A10	Erkek	46	Lise	Esnaf	Ataşehir
A11	Erkek	49	Lisans	Memur	Sancaktepe
A12	Erkek	49	Lisans	Esnaf	Üsküdar
A13	Kadın	55	Lisans	Eczacı	Sarıyer
A14	Kadın	47	Lise	Ev Hanımı	Beykoz
A15	Kadın	46	Lise	Avukat	Göztepe
A16	Erkek	48	Lisans	Memur	Sancaktepe
A17	Erkek	50	Lisans	Öğretmen	Şişli
A18	Kadın	45	Lisans	Ev Hanımı	Kadıköy
A19	Kadın	38	Yüksekokul	Muhasebeci	Bahçelievler

A20	Kadın	43	Lise	Ev Hanımı	Bahçelievler
A21	Kadın	40	Lise	Ev Temizliği	Üsküdar
A22	Kadın	38	Yüksek Lisans	Pedagog	Üsküdar
A23	Kadın	36	Lisans	Ev Hanımı	Kadıköy
A24	Kadın	47	Lisans	Doktor	Kadıköy
A25	Erkek	44	Lisans	Müteahhit	Üsküdar
A26	Erkek	43	İlkokul	Apartman görevlisi	Kadıköy
A27	Erkek	45	Lisans	Memur	Ümraniye
A28	Erkek	46	İlkokul	Şoför	Sancaktepe
A29	Erkek	37	Doktora	Öğretim üyesi	Başakşehir
A30	Kadın	42	Lise	Ev hanımı	Güngören

Ek 2. Katılımcı Görüşme Formu

Merhaba, adım Ömer Özdemir. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktayım. Ebeveynlerin, çocuklarının din eğitime yönelik görüş, düşünce, uygulamaları ayrıca okulda çocuklarına verilen din öğretimi/eğitimi hakkındaki görüş ve düşüncelerini belirleyebilmek amacıyla araştırma yapıyorum. Bu bağlamda sizinle yukarıda sözünü ettiğim konular hakkında görüşme yapmak istiyorum. Bu görüşmeden elde edilen veriler yalnızca bilimsel çalışmalarda kullanılacaktır.

Görüşmeye başlamadan önce, görüşme esnasındaki konuşmaların tamamının gizli kalacağını ve yalnızca araştırma amacıyla kullanılacağını belirtmek isterim. Araştırmaya katılan kişilerin isimleri dâhil olmak üzere herhangi kişisel verilerin hiçbir kişi veya kurum ile paylaşılmayacağını ve araştırmada da katılımcıların isimleri belirtilmeyeceğini ifade etmek isterim. Görüşme esnasında konuşmaların eksiksiz kaydedilmesi adına izniniz olursa görüşmeleri kayıt etmek adına ses kaydı alınacaktır.

Görüşmeye başlamadan önce sormak istediğiniz soru ya da belirtmek istediğiniz herhangi bir husus var mı? Araştırmaya katıldığınız için teşekkür ederim.

KİŞİSEL BİLGİLER

Cinsiyetiniz:

Yaşınız:

Medenî durumunuz:

Eğitim Durumunuz:

İkamet ettiğiniz İlçe/Semt:

Çocuk sayısı ve yaşları:

Okula devam etmekte olan çocuk veya çocuklarınız kaçınıcı sınıfa gidiyorlar?

GÖRÜŞME SORULARI

1. Evinizde din ile ilgili konularda konuştuğunuz zamanlar oluyor mu? Ne kadar sıklıkla ve daha çok hangi konularda? (Allah'a iman, ahirete iman, ibadet hayatı, dinin sosyal hayata bakan yönü vb.)
2. Evinizde din ile ilgili kitaplar var mı? Varsa dinî bilgiler içeren öğretici kitaplar (ilmihal, siyer kitapları, peygamberler tarihi, ihya vb.) mı ya da dinî hikâye ve romanlar mı? Dinî hikâye ve romanları evde kimler okuyor? Bu kitapları evde bulundurma sebebiniz nedir?
3. Size göre çocuklara din eğitimi verilmeli mi? Niçin? Verilmeli ise hangi yaştan itibaren? Kim ya da kimler tarafından? Verilmemesi gerektiğini düşünüyorsanız neden?
4. Dinî anlayışınızda, birikiminizde en etkili olduğunu ya da güvenilir olduğunu düşündüğünüz kişi, kaynak kurum ya da kuruluşlar nelerdir? (Anne-baba, imam, öğretmen, aile, cami, Kur'ân kursu, okul, kaynak kitap, sivil toplum kuruluşları vb.)
5. Çocuğunuzun/çocuklarınızın din ile ilgili merak ettiği konular, sorular nelerdir? Bu soruları en çok kime yöneltilir? Neden? Cevaplandıramadığınız sorular oluyor mu? Böyle durumlarda nasıl bir yol izliyorsunuz? Çocuğunuzun/çocuklarınızın dinle ilgili sorularını cevaplandırma noktasında kendinizi yeterli görüyor musunuz?
6. Çocuklara din eğitimi verilirken nelere öncelik verilmeli? (Allah'a iman, ahirete iman, ibadet hayatı, dinin sosyal hayata bakan yönü vb.) Bu önceliklerde aileye düşen görevler nedir? Aile bu konuda yeterli midir?
7. Çocuğunuza/çocuklarınıza din eğitimini aile içinde veriyorsanız, bu eğitimi kim veriyor? Bu din eğitimini yeterli buluyor musunuz? Başarılı olduğunuzu düşündüğünüz hususlar neler? Güçlük yaşadığınız hususlar neler? Neden?
8. Çocuğunuz/çocuklarınız kimi/kimleri örnek alıyor? Çocuğunuzun/çocuklarınızın din ile ilgili yaşantılarında taklit ettiği, örnek aldığı biri ya da birileri var mı? Varsa kimler? Bu kişileri neden ötürü örnek aldığını düşünüyorsunuz?
9. Günlük hayatta eşinizle, çocuklarınızla ilişkilerinizde kullandığınız dinî ifadeler var mı? (Allah'a emanet ol, Allah yardımcın olsun, Allah seni korusun, Allah yolunu açık etsin, vb.) Varsa neler? Dinî ifadeleri ne kadar sıklıkla ve daha çok hangi durumlarda kullanırsınız?
10. Evinizde, Allah ile ilgili ceza, bela ifadeleri ("Allah seni cezalandırır", "Allah seni yakar", "Allah seni taş yapar" vb.) kullanılır mı? Hangi durumlarda?

11. Çocuğunuzu/çocuklarınızı dinî mekânlarla götürür müsünüz? Niçin ve ne kadar sıklıkla çocuğunuzu/çocuklarınızı dinî mekânlarla götürürsünüz? Çocuğunuzu/çocuklarınızı ilk defa ne zaman dinî bir mekâna götürdünüz?
12. Çocuğun din eğitimi için aileden alacağı bilgiler sizce yeterli midir? Çocuk, din ile ilgili bilgileri aile, çevresi veya kendi araştırmaları ile elde edebilir mi? Bu ve benzeri nedenlerle okulda ayrıca din dersine gerek yoktur gibi düşüncelere katılır mısınız? Neden?
13. Okulda verilen din öğretimi/eğitiminin çocuğunuza/çocuklarınıza etkisi konusunda ne düşünüyorsunuz? Çocuğunuza olumlu ya da olumsuz etkisi olduğunu düşündüğünüz hususları bizimle paylaşır mısınız?
14. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin çocuğunuz/çocuklarınız üzerindeki etkisi hakkında ne düşünüyorsunuz? Herhangi bir etkisi var mı? Olumlu, olumsuz açıklar mısınız?
15. Okulda verilen din öğretimi/eğitiminden beklentileriniz nelerdir? Bu beklentileriniz ne ölçüde karşılanıyor?
16. Aile ve okul dışında çocuğunuzun/çocuklarınızın dinî anlayış ve yaşantısına etkisi olduğunu düşündüğünüz/bu nokta destek aldığımız kişi/kişiler, kurum vb. var mı? Bu etkilenmenin sebebi/sebepleri nelerdir?
17. Çocuğunuz/çocuklarınız internete/sosyal medyaya ne sıklıkla ve hangi amaçlarla giriyor? Dinî içerikli takip ettiği site/siteler var mı? İnternet, sosyal medya, TV. ve diğer basın-yayın araçlarının çocuğunuzun/çocuklarınızın dinî yaşantısına etkisi var mı? Varsa çocuğunuzun/çocuklarınızın dinî duygu ve davranışlarını olumlu, olumsuz hangi yönde etkilemektedir?